

ΗΛΙΑΣ Β. ΜΕΣΣΙΝΑΣ
ELIAS V. MESSINAS

ΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

THE SYNAGOGUES OF SALONIKA AND VEROIA

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ
SECOND EDITION

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ
GAVRIELIDES EDITIONS

Jewish Genealogy Society
of Greater Washington
Reference Only
Do Not Remove

To Jacob Armoza

Rockville, MD
9/27/00

Donated to the

Jewish Genealogy Society Of Greater Washington

By

Harriet Armoza

ΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ
ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

THE SYNAGOGUES
OF SALONIKA AND VEROIA

C
Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

Messinas, Elias V.
Hoi synagoges tes Thessalonikes kai tes Veroias / Elias
V. Messinas ; me te synergasia tou Iona Vasileiade = The synagogues of
Salonika and Veroia / Elias V. Messinas ; with the assistance of Ion
Vassiliades.
Athena : Ekdoseis Gavrielides, 1997.
158 p. : ill. (some col.), maps ; 21 x 26 cm.
ISBN 960-336-010-4
1. Synagogues—Greece—Thessalonike—History. 2. Jews—Greece—
Thessalonike—History. 3. Synagogues—Greece—Veroia—History. 4.
Jews—Greece—Veroia—History. 5. Thessalonike (Greece)—Ethnic
relations. 6. Veroia (Greece)—Ethnic relations. 7. Vasileiades, Ion. 8.
Synagogues of Salonika and Veroia
Includes bibliographical references (p. 151-158). Greek and English in
parallel texts.
Call no. BM321.T54 M47 1997
Card no. 98-104126

Στοιχειοθεσία, Σελιδοποίηση: RED-T-POINT
Μοντάζ: Γ. Βήττος
Εκτύπωση: Δ. Πρίφτης & Υιοί Ο.Ε.
Βιβλιοδεσία: Κώστας Δελής
Τυπογραφικές διορθώσεις: Δημήτρης Αλεξάκης

© Ηλίας Μεσσίνας &
ΦΙΝΕΑΣ Εκδοτική Εταιρεία
Αριστοτέλους 116, 104 34
Τηλ.: 8832566

ISBN 960-336-010-4

Typesetting & Lay out: RED-T-POINT
Montage: J. Vittos
Printing: D. Priftis & Sons
Binding: K. Delis
Editor: Rohan Saxena

© Elias Messinas &
FINEAS Publishing House
116 Aristotelous, 104 34
Tel.: 8832566

ISBN 960-336-010-4

ΗΛΙΑΣ Β. ΜΕΣΣΙΝΑΣ
ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΙΩΝΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ

ΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1997

ELIAS V. MESSINAS
WITH THE ASSISTANCE OF ION VASSILIADES

THE SYNAGOGUES OF SALONIKA AND VEROIA

GAVRIELIDES EDITIONS

ATHENS 1997

Το βιβλίο είναι αφιερωμένο
στις ελληνικές εβραϊκές κοινότητες
που χάθηκαν για πάντα.

Dedicated
to the Greek Jewish communities
that were lost forever.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΑΠΟ ΤΟΝ S. D. Gruber ..... σελ. 11

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ 15

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ, ΕΙΣΑΓΩΓΗ 19

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ 21

ΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 25

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΥΝΑΓΩΓΩΝ . 28

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 33

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ[1] 35

Η ΆΦΙΞΗ ΤΩΝ ΣΕΦΑΡΑΔΙΤΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ (15ΟΣ-18ΟΣ ΑΙ.) 38

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΣΤΟΝ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ 46

ΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ 53

Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1941 56

Η συναγωγή Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ 76

Οι σύγχρονες συναγωγές της Θεσσαλονίκης 99

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ, ΒΕΡΟΙΑ 109

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ... 111

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ 115

Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ 119

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ - ΤΟ ΙΣΝΑΦ 120

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΣΥΝΟΙΚΙΑΣ 122

CONTENTS

PREFACE BY S. D. Gruber ..... page 11

ACKNOWLEDGMENTS 15

PART ONE, INTRODUCTION 19

FOREWORD 21

THE SYNAGOGUES OF GREECE 25

THE ARCHITECTURE OF GREEK SYNAGOGUES 28

PART TWO, SALONIKA 33

HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY OF SALONIKA UP TO THE TIME OF THE OTTOMAN CONQUEST[1] 35

THE INFLUX OF THE SEPHARDIM AND ITS CONSEQUENCES (C. 15TH-18TH) 38

THE ROLE OF THE JEWS IN THE CITY'S MODERNIZATION PROCESS 46

THE SYNAGOGUES OF SALONIKA 53

The synagogues of Salonika until 1941 56

Talmud Tora ha-Gadol Synagogue 76

The contemporary synagogues of Salonika 99

PART THREE, VEROIA 109

HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY OF VEROIA 111

TRADITIONAL PATTERNS OF EVERY-DAY JEWISH LIFE IN VEROIA 115

THE CITY OF VEROIA 119

THE ARCHITECTURAL TRADITION OF NORTHERN GREECE-THE BUILDERS' GUILDS (ISNAF) 120

THE ARCHITECTURE OF THE JEWISH QUARTER 122

[1] *Τα κεφάλαια Ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας Θεσσαλονίκης μέχρι την Οθωμανική κατάκτηση, Η άφιξη των Σεφαραδιτών και οι συνέπειές της (15ος - 18ος αι.), Ο ρόλος των Εβραίων στον εκσυγχρονισμό της πόλης, Ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας Βέροιας, Πολιτισμός και καθημερινή ζωή στην Εβραϊκή Κοινότητα Βέροιας, συνέταξε* ο ΙΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

[1] *The chapters History of the Jewish Community of Salonika up to the time of the Ottoman Conquest, The influx of the Sephardim and its consequences (c.15th - 18th csh), The role of the Jews in the city's modernization process, History of the Jewish Community of Veroia, Traditional patterns of every-day Jewish life in Veroia are written by* ION VASSILIADIS.

Η ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ 124
ΕΠΙΛΟΓΟΣ 131
ΓΛΩΣΣΑΡΙ 135
ΠΙΝΑΚΕΣ
ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΠΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΣΑΝ
ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1930 139
ΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΟΥ 1919
ΚΑΙ ΟΙ ΧΑΖΑΝΙΜ ΤΟΥΣ 142
ΠΙΝΑΚΑΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ 146
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 151

THE SYNAGOGUE OF VEROIA 124
EPILOGUE 131
GLOSSARY 135
LISTS
THE SYNAGOGUES OF SALONIKA
IN THE 1930'S 139
LIST OF SYNAGOGUES IN 1919
AND THEIR HAZANIM 142
LIST OF ILLUSTRATIONS 146
BIBLIOGRAPHY 151

Samuel D. Gruber
ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πριν από είκοσι περίπου χρόνια, είχα το προνόμιο να βρεθώ στην Αθήνα για ένα χρόνο, για να διδάξω στο *Κολλέγιο Αθηνών*, ένα από τα καλύτερα σχολεία της Ελλάδας. Θυμάμαι πολλά πράγματα από τη χρονιά εκείνη, περισσότερο από όλα, όμως, θυμάμαι μία συζήτηση που είχα σχετικά με τους Εβραίους της Ελλάδας. Μία καθηγήτρια του σχολείου, μαθαίνοντας ότι είμαι Εβραίος, εξέφρασε την έκπληξη και περιέργειά της. Μου εξήγησε ότι δεν υπάρχουν Εβραίοι στην Ελλάδα και, ακόμα περισσότερο, ότι δεν υπάρχει εβραϊκή ιστορία στην Ελλάδα. Επειδή όμως γνώριζα ορισμένα πράγματα για τους Εβραίους της Ελλάδας, αναφέρθηκα στις εβραϊκές κοινότητες που επισκέφθηκε ο Απόστολος Παύλος στην αρχαιότητα, καθώς επίσης και στη δύναμη και τον πλούτο νεώτερων κοινοτήτων, όπως η σεφαραδίτικη κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Όταν μάλιστα ανέφερα τη Θεσσαλονίκη, την κάποτε κατεξοχήν "εβραϊκή πόλη", όπου κάθε δραστηριότητα σταματούσε το Σάββατο, η συνάδελφός μου έμεινε κατάπληκτη, αλλά δεν παρέλειψε να εκφράσει τη δυσπιστία της.

Πολλά άλλαξαν τις δύο δεκαετίες που μεσολάβησαν από την παραπάνω συζήτηση μέχρι σήμερα. Η εξέλιξη του *Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδας* καθώς και οι δημοσιεύσεις του δρ Σταυρουλάκη βοήθησαν στο να διατηρηθεί και να διαδοθεί η γνώση για τον πολιτισμό του εν Ελλάδι εβραϊσμού. Δυστυχώς όμως, η άγνοια της αγαπητής μου συναδέλφου παραμένει ο κανόνας. Λίγα είναι γνωστά και ακόμα λιγότερα διδάσκονται για τον εβραϊσμό της Ελλάδας, με αποτέλεσμα, ανάμεσα στους Εβραίους παγκοσμίως, να επικρατεί άγνοια για το θέμα.

Samuel D. Gruber
PREFACE

Almost twenty years ago I had the priviledge of spending a year in Athens as a student teacher at *Athens College*, one of Greece's most prestigious schools. I remember many things from that year, but one conversation which stayed with me concerned the history of the Jews of Greece. Discovering that I was Jewish, a professor at the school expressed surprise and curiosity. She explained that there were no Jews in Greece, and went on to suggest that there was no Jewish history in Greece, either. Even then I knew better, and expressed my amazement and surpise, mentioning the Jewish communities of antiquity visited by St. Paul the Apostle, but also the strength and richness of more recent communities - particularly the sephardi stronghold of Salonika. When I described Salonika as once practically a "Jewish city" where life came to a standstill on the Sabbath, my colleague expressed amazement and disbelief.

Much has changed since my discussion in Athens two decades ago. The founding and growth of the *Jewish Museum of Greece* in Athens and the writings of Dr. Nicholas Stavroulakis, have done much to preserve and disseminate information about Greek Jewish culture. But the ignorance of my professor friend remains the norm. So little has been known and taught of the Jewish heritage of Greece that ignorance, even among Jews from the international community, is commonplace.

This book, published to coincide with the designation of Salonika as the *Cultural Capital of Europe* for 1997, will, I hope, help remedy that sad situation, and simulta-

Το βιβλίο αυτό, που συμπίπτει με τις εκδηλώσεις για τη Θεσσαλονίκη, την *Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης* για το 1997, θα βοηθήσει, ελπίζω, στο να διορθωθεί η λυπηρή αυτή κατάσταση. Συγχρόνως, θα φέρει στο φως στοιχεία και θα κεντρίσει το ενδιαφέρον για το μεγαλείο της πόλης αυτής, που αποτελούσε κάποτε ένα από τα σημαντικότερα εβραϊκά κέντρα του κόσμου. Το βιβλίο αυτό θα αποτίσει, επίσης, φόρο τιμής στους σχεδόν 60.000 Εβραίους της Θεσσαλονίκης που βρήκαν τραγικό θάνατο στη *Shoah*[1]. Η Θεσσαλονίκη εκτός από πολιτιστικό κέντρο, είναι επίσης και εβραϊκό κέντρο.

Η μνήμη της εβραϊκής ιστορίας της Θεσσαλονίκης κατέστη "ανενεργή" για πολλούς λόγους. Δύο είναι ίσως οι σημαντικότεροι. Ο πρώτος είναι η καταστροφή που υπέστη η πόλη με την πυρκαγιά του 1917, όπου τα περισσότερα πολιτιστικά και θρησκευτικά ιδρύματα της κοινότητας καταστράφηκαν. Δεύτερος, και σημαντικότερος, είναι η καταστροφή που επέφεραν οι Γερμανοί, όταν κατέλαβαν την Ελλάδα, από το 1941 ως το 1944. Στη διάρκεια της Κατοχής, η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων Εβραίων μεταφέρθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα όπου και θανατώθηκαν, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των περιουσιών τους και του πολιτισμού τους λεηλατήθηκε και καταστράφηκε. Οι επιζώντες ήσαν λίγοι, με αποτέλεσμα η αλυσίδα της ιστορικής εβραϊκής μνήμης να σπάσει. Δεν υπήρχαν πλέον αυτοί που θα διέδιδαν τη γνώση και θα διατηρούσαν ζωντανή την ιστορία. Ακόμα λιγότεροι ήταν αυτοί που έκαναν την προσπάθεια ν' ακούσουν, να ανατρέξουν στα αρχεία και να ερευνήσουν για τα εναπομείναντα στοιχεία, ώστε να ξαναζωντανέψουν τις κρυφές τους αλήθειες.

Με ιδιαίτερη χαρά προλογίζω το ανά χείρας βιβλίο, που συμβάλλει στην ευγενική αυτή προσπάθεια. Με χαροποιεί ιδιαίτερα το γεγονός ότι είναι ένας απόφοιτος του *Κολλεγίου Αθηνών*, ο Ηλίας Μεσσίνας, αυτός ο οποίος έχει θέσει ως σκοπό του να καταγράψει την εβραϊκή ιστορία της Ελλάδας, να δημοσιεύσει τα στοιχεία που συνέλεξε για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας και να μας θυμίσει τις συναγωγές των δύο πόλεων. Ευχαριστώ, επίσης, τον Ίωνα Βασιλειάδη

[1] Ολοκαύτωμα

neously resurrect information about, and interest in, the many accomplishments of what was once one of the world's great Jewish centers. This book should serve, too, as a memorial to the almost 60,000 Jews of Salonika who perished in the *Shoah*[1]. Jews helped shape the history, culture and even the physical form and appearance of Salonika. As a cultural capital, Salonika is a Jewish capital, too.

The loss of memory of Salonika´s Jewish greatness has many causes. Two of these are paramount. The first is the physical destruction of most Jewish cultural and religious sites in the great conflagations, especially that of 1917. Most important, however, is the destruction wrought by the German occupiers of Greece, between 1941 and 1944. During this period almost all of Greek Jews were deported and murdered, and much of their property and cultural heritage destroyed or dispersed. Survivors were few, and the chain of collective Jewish memory was broken. No one remained to tell the story and to keep the history alive. Few were present who care to hear the story, and to search the records, and to hint for physical remnants, in order to reveal the hidden truths.

It is my great pleasure to introduce this book which sets out to do just that. I am pleased that it is an alumnus of *Athens College*, Elias Messinas, who has made it his mission to document the surviving Jewish heritage of Greece, to publish this account of the history of the Jews of Salonika and Veroia, and to remember the synagogues of those towns. My thanks and admiration to Ion Vassiliadis for his important role in telling this story. The publication of this account will be, I hope, but a chapter in a continuing effort to preserve of Jewish past in Greece. Already efforts are underway to restore the synagogues of Veroia, under the direction of Mr. Messinas; and of Hania (Crete), under the leardership of Dr. Stavroulakis. International foundations have contributed to these works. I hope that support will soon come from within Greece, too, to save this historic legacy.

The book *Synagogues of Salonika and Veroia* does

[1] Holocaust

για τη σημαντική του προσφορά στην έκδοση αυτή, η οποία θ' αποτελέσει, ελπίζω, ένα ακόμα κεφάλαιο στην προσπάθεια διάσωσης της ιστορίας των Εβραίων της Ελλάδας. Ήδη γίνονται προσπάθειες για την αναστήλωση της συναγωγής της Βέροιας, υπό την καθοδήγηση του κ. Μεσσίνα, και της συναγωγής των Χανίων, υπό τη διεύθυνση του δρ Σταυρουλάκη. Οι δύο αυτές προσπάθειες ενισχύονται από διεθνείς οργανισμούς. Ελπίζω, όμως, ότι βοήθεια για αυτές και παρόμοιες προσπάθειες θα έλθει και από την Ελλάδα, με σκοπό τη διατήρηση της πολιτιστικής αυτής κληρονομιάς.

Το βιβλίο *Οι Συναγωγές της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας* δεν είναι το μοναδικό διεθνώς. Μελετητές άλλων χωρών, επίσης, ανακαλύπτουν το εβραϊκό παρελθόν. Σε χώρες που οι εβραϊκές κοινότητες καταστράφηκαν ολοσχερώς κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, γίνονται προσπάθειες καταγραφής, διάσωσης και διατήρησης εβραϊκών νεκροταφείων, συναγωγών και άλλων εβραϊκών ιστορικών χώρων. Το *Jewish Heritage Research Center* στη Syracuse, Νέα Υόρκη, το οποίο βοήθησε στην ανεύρεση πόρων για την έκδοση αυτή, παίζει σημαντικό ρόλο στις προσπάθειες αυτές. Σε άλλες χώρες, ο καλλιτεχνικός πλούτος του σεφαραδίτικου πολιτισμού γίνεται περισσότερο κατανοητός με την καταγραφή των συναγωγών στο Μαρόκο και τη Συρία, υπό τη διεύθυνση του *World Monuments Fund* στη Νέα Υόρκη, ενώ άλλες προσπάθειες γίνονται υπό τη διεύθυνση του *Center for Jewish Art, του Hebrew University* της Ιερουσαλήμ. Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας μπορούν τώρα να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο του εβραϊκού πολιτισμού της περιοχής της Μεσογείου - την περιοχή, δηλαδή, που φιλοξένησε την εβραϊκή διασπορά από την αρχαιότητα ήδη και την οποία μπόλιασαν με τη σειρά τους οι Εβραίοι στο πέρασμα των αιώνων.

Samuel D. Gruber
Διευθυντής
του Jewish Heritage Research Center
Syracuse, N.Y.

not appear in isolation. In other countries researchers are also rediscovering the Jewish past. Countries where Jewish communities were devastated and destroyed in World War II have begun to document, protect and conserve Jewish cemeteries, synagogues and other sites. The *Jewish Heritage Research Center* in Syracuse, New York, which has helped secure funding for this publication, has played a critical role in this effort. Elsewhere, the artistic richness of sephardic culture has become increasingly understood through intensive documentation of synagogues in Morocco and Syria, carried out by the *World Monuments Fund,* in New York, and other efforts by the *Center of Jewish Art* at the *Hebrew University* in Jerusalem. The synagogues of Salonika and Veroia can now be understood in a broader context, and the knowledge of these sacred sites brings fuller understanding to the Jewish culture of the entire Mediterranean world - a world which has shaped the Jewish diaspora since antiquity, and which Jews have shaped in countless ways through the centuries.

Samuel D. Gruber
Director
of the Jewish Heritage Research Center
Syracuse, N.Y.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους εκείνους, ιδιώτες και φορείς, που συνέβαλαν στην πραγματοποίηση της έκδοσης αυτής.

Κατ' αρχάς θα ήθελα να εκφράσω τη μεγάλη μου υποχρέωση σε δύο ανθρώπους, που χωρίς αυτούς η παρούσα έκδοση δεν θα ήταν εφικτή: τον Ίωνα Βασιλειάδη, για τα κείμενα που εμπλουτίζουν την έκδοση, για την ανεκτίμητη συμπαράστασή του και στις πιο δύσκολες φάσεις της προετοιμασίας του βιβλίου, αλλά κυρίως για τη βαθιά φιλία που αναπτύχθηκε κατά τη σύντομη αλλά εύφορη συνεργασία μας, και τον Samuel Gruber, διευθυντή του *Jewish Heritage Research Center,* στη Syracuse, για την προσωπική του συμμετοχή στην επιτυχή έκδοση της παρούσης, τις υποδείξεις του στο χειρόγραφο και τις προσπάθειές του στην αναστήλωση εβραϊκών μνημείων στην Ελλάδα.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Μάριο και Φρίντα Καμχή, στο Τελ Αβίβ, και δρ Μίμη και Andrea Biel Κοέν, στο Σικάγο, για την ευγενή υποστήριξή τους και την ευρύτερη προσφορά τους στον εβραϊσμό της Ελλάδας.

Την Pamela Ween Brumberg της *Lucius N. Littauer Foundation* της Νέας Υόρκης, καθώς και τη Lisa Ackermann της *Samuel H. Kress Foundation,* στη Νέα Υόρκη, για την επιχορήγηση της παρούσης έκδοσης. Επίσης, τον *Hon.* Michael Lewen, τον Joel Barries και τους *Associates of the U.S. Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad,* για την βοήθειά τους. Επίσης, τους δρ Jerry Hochbaum, δρ

ACKNOWLEDGMENTS

I would like to thank the people and institutions that contributed to the compilation and production of this book; without their help, it would not have been realized.

First and foremost, I wish to acknowledge my deep debt to the two people without whom this book would not have been possible: Ion Vassiliadis, for the texts that enrich this publication, for his incalculable contribution even in the most difficult phases of preparing this book, but most, for the deep friendship that developed during our short but fruitful collaboration and Samuel D. Gruber, director of the *Jewish Heritage Research Center,* Syracuse; his commitment to getting this work published, his constructive comments on the draft of the manuscript, and his ongoing dedication to the documentation and conservation of Greek synagogues have been vital and truly inspiring.

I also wish to thank: Marios and Frida Camhi of Tel-Aviv, and Dr. Mimis and Andrea Biel-Cohen of Chicago, for their kind support and their contribution to this work and other projects concerning Greek Jewry; Pamela Ween Brumberg and the *Lucius N. Littauer Foundation* in New York, and Lisa Ackermann and the *Samuel H. Kress Foundation,* in New York for grants that supported this publication; Hon. Michael Lewen, Joel Barries, and the *Associates of the U.S. Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad* for kindly administering the grant funds; Dr. Jerry Hochbaum, Dr. Moshe Sokol, and the

Moshe Sokol της *Memorial Foundation for Jewish Culture*, στη Νέα Υόρκη, για τη μερική επιχορήγηση της έρευνας.

Το *Graham Foundation for Advanced Studies in the Fine Arts*, στο Σικάγο, το *Memorial Foundation for Jewish Culture* και το *World Monuments Fund*, στη Νέα Υόρκη, καθώς και να υπογραμμίσω τη συμβολική προσφορά των *Kehila Kedosha Jannina*, στη Νέα Υόρκη, και *Ian Karten Charitable Trust*, στην Αγγλία, για την επιχορήγηση της αποτύπωσης και μελέτης των συναγωγών της Ελλάδας. Κυρίως, όμως, τον Μίνω Μορδοχάι και το *Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας*, για τη συμβολική επιχορήγηση που επέτρεψε στην εν λόγω μελέτη να ξεκινήσει. Το δήμαρχο Βέροιας Γιάννη Χασιώτη για τη συνεργασία, τον Timothy Whalen και το *Getty Grant Program* στις ΗΠΑ για την επιχορήγηση της *Φάσης Αναγνώρισης* των αναστηλωτικών εργασιών της συναγωγής της Βέροιας, στην έκθεση της οποίας βασίστηκε κατά πολύ η ανά χείρας έκδοση. Χωρίς το πολύτιμο υλικό της μελέτης αυτής, η παρούσα έκδοση δεν θα ήταν εφικτή.

Αναγνωρίζω την τεράστια συμβολή των εκδόσεων που προηγήθηκαν και που μου επέτρεψαν να εμπνευστώ και να αντλήσω στοιχεία για αυτή την έκδοση. Κυρίως θα ήθελα να επισημάνω τη συμβολή του δρ Σταυρουλάκη, πρώην διευθυντή του *Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδας*, και να τον ευχαριστήσω για τη διαρκή προσφορά του στη μελέτη των εβραϊκών μνημείων της Ελλάδας και για την αμέριστη βοήθειά του στις αρχικές φάσεις της μελέτης. Επίσης, τον Αλμπέρτο Ναρ, διευθυντή του *Κέντρου Ιστορικών Μελετών* της Θεσσαλονίκης, για τη σημαντική δημοσιευμένη του έρευνα για τις συναγωγές της Θεσσαλονίκης *(Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης - τα τραγούδια μας)*.

Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω τους ραβίνους Αθηνών κ.κ. Ιακώβ Αράρ και Ζακίνο Μιζάν, επειδή με βοήθησαν να γνωρίσω ιδιαίτερα σημαντικές πτυχές της εβραϊκής παράδοσης. Το *Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (Κ.Ι.Σ.)* και τον *Οργανισμό Περίθαλψης Απόρων Ισραηλιτών Ελλάδος (Ο.Π.Α.Ι.Ε.)* για την

Memorial Foundation for Jewish Culture in New York for their partial support of this publication.

The *Graham Foundation for Advanced Studies in the Fine Arts*, in Chicago, the *Memorial Foundation for Jewish Culture*, the *World Monuments Fund*, the *Kehila Kedosha Jannina* in New York, and the *Ian Karten Charitable Trust* in England for grants that supported the survey and study of Greek synagogues; Minos Mordochai and the *Jewish Museum of Greece* provided a much-needed "seed" contribution to get the surveys underway. Veroia mayor Yannis Hasiotis for the cooperation, Timothy Whalen and the *Getty Grant Program*, for supporting the *Identification Phase* of the Veroia synagogue conservation project, the report on which was used as the basis for part of the present work. Without them, much of the material in this book would not have been available. My sincere thanks to them all.

Individuals and institutions were extremely generous in allowing me access to publications and research materials which enabled me to supplement and direct my own researches. I owe an especial debt to Dr. Nicholas Stavroulakis, former director of the *Jewish Museum of Greece*, for his contribution to my knowledge of Jewish sites and synagogues in Greece and his invaluable early input into this study, and Albertos Nar, director of the *Center for Historic Studies* in Salonika for his important work on the synagogues of Salonika *(The synagogues of Salonika - our songs)*.

I would also like to thank the rabbis of Athens: Chief Rabbi Yaakov Arar and Rabbi Jacques Mizan for offering guidance and knowledge in Jewish tradition; the *Central Board of Jewish Communities in Greece (K.I.S.)*, and the *Institution for the Rehabilitation of Greek Jews (O.P.A.I.E.)* for their kind permission to research their archives; the *Jewish Community of Salonika* for their generous assistance and valuable information on the Jews of Salonika; and the library and archives of the *Alliance Israélite Universelle* in Paris, for allowing me to reproduce hitherto unpublished microfilm materials.

άδεια έρευνας στα αρχεία τους. Την *Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης* για τα πολύτιμα στοιχεία για τους Εβραίους της πόλης. Τη βιβλιοθήκη και το τόσο πλούσιο αρχείο της *Alliance Israélite Universelle* στο Παρίσι, για την άδεια δημοσίευσης υλικού σε μικροφίλμ από τα αρχεία τους.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους κάτωθι φορείς και ιδιώτες για τις φωτογραφίες που μου παραχώρησαν ώστε να δημοσιευθούν. Τον καθηγητή Στέφανο Ροζάνη και την Ζανέτ Μπατίνου, αντίστοιχα διευθυντή και επιμελήτρια του *Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδας*. Τον Αλμπέρτο Ναρ, τον Joel Cahen, υποδιευθυντή και επιμελητή του *Beth Hatefutsoth*, και την Hannah Gilead του *Beth Hatefutsoth Museum Photo Archive* στο Τελ Αβίβ. Την Haddasah Assouline, διευθύντρια του *Central Archives for the History of the Jewish People* στην Ιερουσαλήμ. Τον Shimon Rubinstein του αρχείου *Yad Ben-Zvi Institute* στην Ιερουσαλήμ. Τον Francis Eck του φωτογραφικού αρχείου *Roger-Viollet* στο Παρίσι. Κυρίως, όμως, τον David Recanati, επιμελητή της έκδοσης *Zikhron Saloniki*, για τις φωτογραφίες από τη συλλογή *Avraham and David Recanati collection*.

Θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τους αρχιτέκτονες Πέτρο και Μαρίνα Κουφοπούλου, το μηχανικό Παναγιώτη Παναγιωτόπουλο και το φωτογράφο Σωκράτη Μαυρομάτη, για την ενεργό συμμετοχή τους στην προσπάθεια αναστήλωσης της συναγωγής της Βέροιας. Συγκεκριμένα, τους Πέτρο και Μαρίνα Κουφοπούλου για την άδεια χρήσης των σχεδίων της συναγωγής της Βέροιας και τον Σωκράτη Μαυρομάτη για την άδεια χρήσης των φωτογραφιών της συναγωγής.

Σε όλους αυτούς που έβαλαν ένα λιθαράκι για να πραγματοποιηθεί αυτό το βιβλίο, θα ήθελα να απευθύνω ένα μεγάλο ευχαριστώ. Πιο πολύ θα σταθώ στους Γιώργο Σαρηγιάννη, Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου, Μανώλη και Κατερίνα Κορρέ, Νίκο Βατόπουλο, Αντρέα Καΐση, Βασίλη Κολώνα, Ρένα Μόλχο, Κωνσταντίνο Βαφείδη, Κώστα Σκορδύλη, Πάτρικ Πενέλ,

For the photographs in this book and the permission to publish them, I would like to thank the following: Prof. Stefanos Rozanis, director, and Zanet Battinou, curator, of the *Jewish Museum of Greece;* Albertos Nar, Joel Cahen, deputy director and chief curator of *Beth Hatefutsoth Museum,* and Hannah Gilead of the *Beth Hatefutsoth Photo Archive;* Hadassah Assouline, director of the *Central Archives for the History of the Jewish People* in Jerusalem; Shimon Rubinstein, of the archives of *Yad Ben-Zvi Institute* in Jerusalem; Francis Eck, of the *Roger-Viollet* archive in Paris; and, above all, David Recanati, editor of the remarkable work *Zikhron Saloniki,* for sharing with us photographs from the *Avraham and David Recanati collection.*

Special thanks to the architects Petros and Marina Koufopoulos for allowing me to use their exquisite original architectural drawings of the Veroia synagogue and photographer Socrates Mavromatis for allowing me to use his photographs of the synagogue; their sincere commitment, along with engineer Panagiotis Panagiotopoulos, to the documentation of the synagogue of Veroia has been an inspiration.

To all those that added a pebble in paving the road towards this book I would like to offer my deepest acknowledgments. Mostly I would like to thank Patrick Pinnell, Dimitri Gondikas, Walter McCann, Mark Mazower, Marion True, Isaak Meir, Bezalel Narkiss, Ruth Jacoby, Sharman Kadish, Aaron Rousso, George Sarigiannis, Alexandra Yerolympos, Manolis and Katerina Korre, Nikos Vatopoulos, Andreas Kaisis, Vassilis Kolonas, Rena Molho, Constantinos Vafides, Costas Skordyles, but most of all my teacher Dr. Doron Chen.

Finally, I would like to thank our editors Rohan Saxena (English text), Dimitris Alexakis (Greek text) for their methodical and professional work, and Kostas Soutas and Artemis Petropoulou of Red-T-Point, in Athens, for the excellent typesetting.

The book could not have been successfully completed without them all; any shortcomings herein are, of course, entirely my own responsibility.

Δημήτρη Γόντικα, Γουάλτερ Μακάν, Μαρκ Μαζάουερ, Μάριον Τρου, Ισαάκ Μεΐρ, Μπετσαλέλ Ναρκίς, Ρουθ Ιακόμπυ, Σάρμαν Καντίς, Ααρών Ρούσο, μα πιο πολύ απ' όλους, το δάσκαλό μου δρ Ντορόν Χεν.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους επιμελητές της έκδοσης, Δημήτρη Αλεξάκη (ελληνικό κείμενο) και Rohan Saxena (αγγλικό κείμενο), για τη μεθοδική και επαγγελματική εργασία τους, και τους Κώστα Σούτα και Άρτεμις Πετροπούλου, της *Red-T-Point,* στην Αθήνα, για την άριστη σελιδοποίηση και φιλμογράφηση των φωτογραφιών.

Το βιβλίο αυτό δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς τη συνδρομή όλων αυτών. Οποιεσδήποτε παραλείψεις και λάθη είναι, φυσικά, δική μου ευθύνη.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τις οικογένειες Σ. Νεχαμά, Γ. Σπηλιωτάκη, Ι. Αράρ και Ν. Ohly, για την υποστήριξη και φροντίδα τους. Πάνω απ' όλους, όμως, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και τη γυναίκα μου, Υβέτ Ναχμία-Μεσσίνα, για την ανεξάντλητη πηγή ενέργειας και πνευματικής ανανέωσης που υπήρξε καθ' όλη τη διάρκεια της προετοιμασίας του βιβλίου.

Ηλίας Β. Μεσσίνας
Αθήνα και Ιερουσαλήμ,
Οκτώβριος 1996

Last but not least, I would like to thank the families S. Nehama, J. Spiliotakis, J. Arar, and N. Ohly, for their support and care. Most of all I would like to thank my family and my wife, Yvette Nahmia-Messina for being a source of energy and inspiration throughout the long process of preparing this work.

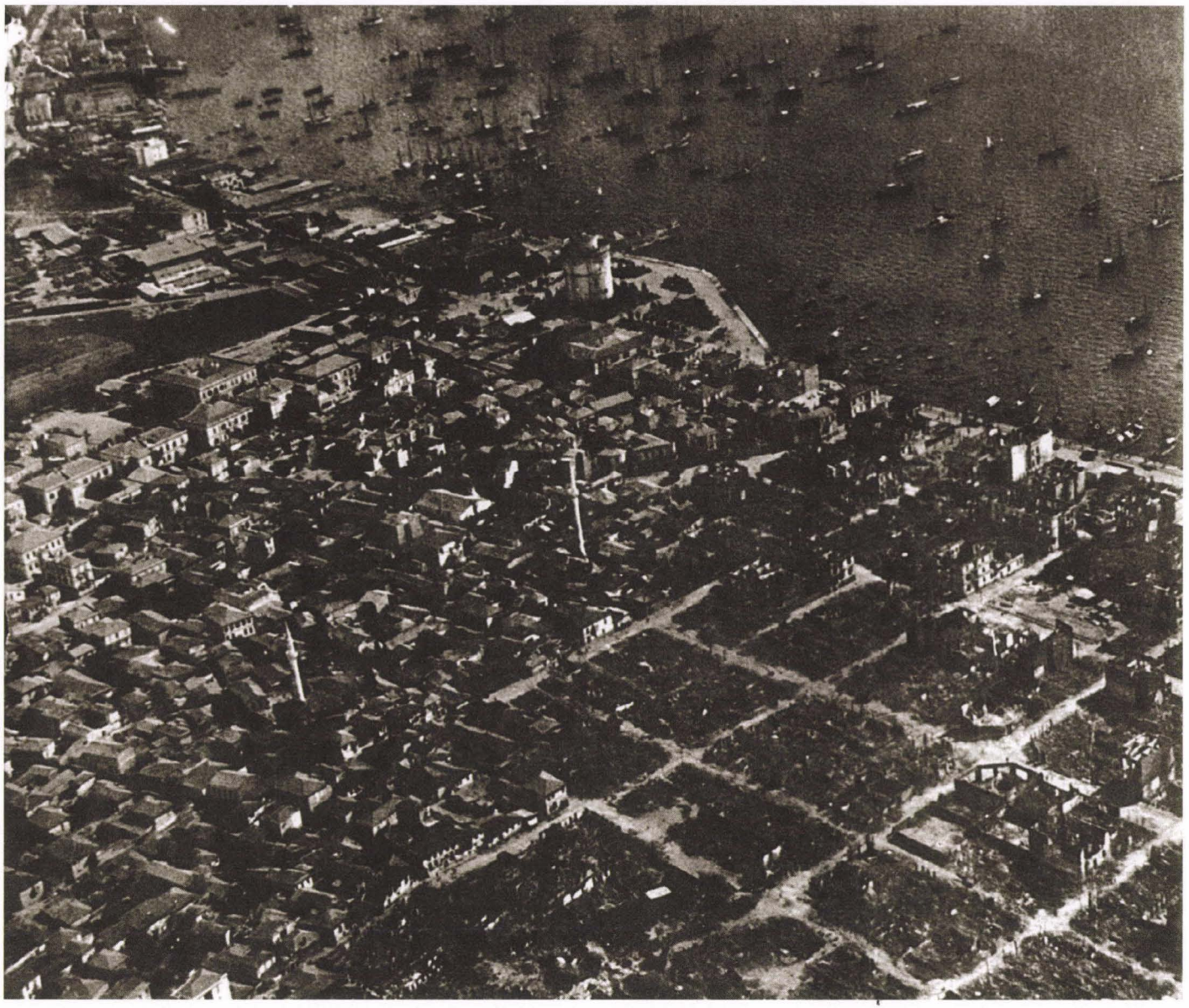
Elias V. Messinas
Athens and Jerusalem,
October 1996

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

PART ONE

INTRODUCTION

Αεροφωτογραφία της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του Αυγούστου του 1917. Στο επάνω μέρος, στο κέντρο της φωτογραφίας, διακρίνεται ο Λευκός Πύργος.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

Aerial view of the city of Salonika after the fire of August 1917. The White Tower is shown at the upper center of the photograph.
(Avraham and David Recanati collection)

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ογδόντα χρόνια μετά την πυρκαγιά του 1917, που κατέστρεψε ένα μεγάλο μέρος της πόλης, η Θεσσαλονίκη γιορτάζει φέτος ως *Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης*. Η πόλη έχει ωριμάσει πλέον στο νέο πολεοδομικό της σχέδιο, που σχεδίασε ο Γάλλος αρχιτέκτονας Ernest Hébrard (1875-1933)[1] μετά το 1917, και σφύζει από οικονομική και πολιτιστική δραστηριότητα.

Το 1997 είναι έτος γιορτής για τη Θεσσαλονίκη, όμως για την εβραϊκή κοινότητα της πόλης είναι περισσότερο έτος προβληματισμού. Η εβραϊκή κοινότητα που αριθμούσε άλλοτε πάνω από εξήντα χιλιάδες ψυχές, και έπαιζε σημαντικότατο ρόλο στην οικονομική και πολιτιστική ζωή της πόλης, αριθμεί σήμερα γύρω στα χίλια άτομα. Παρ' όλη την καταστροφή που υπέστη από τους Γερμανούς κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αρχίζει σιγά σιγά να αναπτύσσει μιαν αξιόλογη πολιτιστική και οικονομική δραστηριότητα.

Το 1997 είναι εορταστικό έτος και για τη γειτονική Βέροια, η οποία, παράλληλα με τη Θεσσαλονίκη, προγραμματίζει μια σειρά πολιτιστικών εκδηλώσεων, μερικές εκ των οποίων θα λάβουν χώρα σε αναπαλαιωμένα ιστορικά κτίρια της πόλης. Μεταξύ αυτών και η εβραϊκή συνοικία (ή Μπαρμπούτα) που, παρ' όλο που σώζεται σχεδόν αυτούσια, στέκει σιωπηλή και άδεια από κάθε είδους εβραϊκή ζωή. Η κοινότητα που αριθμούσε 850 άτομα καταστράφηκε σχεδόν ολοκληρωτικά από τους Γερμανούς το 1943. Μόνο η οικογένεια του Δαβίδ Κοέν, κλειδοκράτορα της συναγωγής και μαγαζάτορα του τελευταίου εβραϊκού καταστήματος στην αγορά της Βέροιας, θυμίζει το εβραϊκό στοιχείο

FOREWORD

Eighty years after the fire of 1917 devastated a significant part of the city, Salonika is celebrating its designation by the European Union as the *Cultural Capital of Europe* for 1997. Developed along the lines of the plan designed by French architect Ernest Hébrard (1875-1933)[1] after 1917, it has become a thriving metropolitan center of business and the arts.

The year 1997 is a year of celebration for Salonika, then, but also a year of somber reflection for its Jewish community. The Jews of Salonika once numbered over sixty thousand and played a significant role in the life of the city; today, they number little over one thousand souls. However, although almost annihilated by the Germans during World War II, the community is now slowly re-establishing its cultural and economic presence.

This year is also a year of celebration for the neighboring city of Veroia, alongside Salonika, it too will be hosting a number of cultural activities within a range of lovingly-restored historic buildings. Among these are those of the Jewish quarter, or Barbouta, now silent and barren of Jewish life; most of the community of 850 was deported to concentration camps by the Germans in 1943. The only reminder of the erstwhile Jewish presence in the city is the family of David Cohen, who keeps the keys to the synagogue and owns the last Jewish shop in the local market.

On the eve of World War II, Salonika had fifty-eight synagogues and *midrashim*[2] dispersed throughout the city. The deportation of the Jewish community was fol-

[1] Ο Γάλλος αρχιτέκτονας-πολεοδόμος Ερνέστ Εμπράρ, επικεφαλής της ειδικής Ερευνητικής Υπηρεσίας του Γαλλικού Στρατού στο Ανατολικό Μέτωπο, ήταν μέλος της Διεθνούς Επιτροπής Νέου Σχεδίου Πόλεως Θεσσαλονίκης, μαζί με τους Α. Ζάχο, Α. Γκίνη και Κ. Κιτσίκη.

[1] French architect-town planner Ernest Hébrard , head of the special Research Authority of the French Army, was a member of the International Committee for the New City Plan of the City of Salonika, together with A. Zaho, A. Gini, and C. Kitsiki.

[2] *Μιντράς* (πληθ. *μιντρασίμ*) σήμαινε στη Θεσσαλονίκη προσευχητάριο. Στην Ισπανία, πριν από την απέλαση του 1492, *μιντράς* ήταν το δωμάτιο της συναγωγής, συνήθως στον πρώτο όροφο, όπου συνεδρίαζαν οι επιστάτες *(μπερουρίμ)* της συναγωγής. Σήμερα, ο όρος *μπέιτ μιντράς* σημαίνει θρησκευτική σχολή.

[2] *Midrash* (pl. *midrasim*) meant in Salonika an oratory. In Spain, prior to the Expulsion of 1492, *midrash* was the chamber in the synagogue, usually located on the upper storey, where the meetings of the wardens *(berurim)* were held. Today the term *beit midrash* refers to a religious school.

που ανθούσε στην πόλη παλαιότερα.

Τις παραμονές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη πενήντα οκτώ συναγωγές και *μιντρασίμ*[2]. Την εξόντωση του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης ακολούθησε η καταστροφή των εβραϊκών χώρων προσευχής. Ελάχιστοι απ' αυτούς διασώθηκαν από την καταστροφική μανία των Γερμανών: άλλοι εγκαταλείφθηκαν, άλλοι καταλήφθηκαν από πρόσφυγες και τελικά όλοι σχεδόν κατεδαφίστηκαν. Η σημαντικότερη συναγωγή που επέζησε από την καταστροφή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου είναι αυτή των Μοναστηριωτών *(Μοναστιρλίς)*, χάρη στην παρέμβαση του Ερυθρού Σταυρού, που χρησιμοποίησε το κτίριο. Σήμερα λειτουργεί ως επίσημη συναγωγή της πόλης. Δύο δευτερεύοντες χώροι προσευχής βρίσκονται σε σύγχρονα κτίρια.

lowed by a systematic destruction of these Jewish houses of prayer; only a handful survived the war, and nearly all, having been left abandoned, were subsequently demolished. The most important synagogue that survived World War II -and that thanks to the intervention of the Red Cross- is Monastirioton. It now serves as Salonika's main synagogue. In addition, two prayer halls having been established in modern buildings.

The synagogue of Veroia, dating from the mid-nineteenth century, was abandoned in 1943, with the deportation of the Jewish community. In the post-war era, the few survivors of the community continued to use it for nearly three decades; it now stands abandoned, although plans are being made for its conservation, since, in the wake of the demolition of the synagogues of Didimoticho, Komotini, and Xanthi[3], it constitutes the last sur-

Αεροφωτογραφία της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του Αυγούστου του 1917. (συλλογή Avraham και David Recanati)

Aerial view of the city of Salonika after the fire of August 1917. (Avraham and David Recanati collection)

Η συναγωγή της Βέροιας χρονολογείται από τα μέσα του 19ου αιώνα. Εγκαταλείφθηκε το 1943 μετά την καταστροφή της εβραϊκής κοινότητας από τους Γερμανούς. Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, επαναλειτούργησε για τρεις δεκαετίες, παρ' όλο που η εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας τελούσε σχεδόν εν εξαφανίσει. Σήμερα η συναγωγή στέκει εγκαταλειμμένη. Τελευταία ξεκίνησαν, πάντως, σημαντικές προσπάθειες για την αναστήλωση του σημαντικού αυτού ιστορικού κτιρίου, με σκοπό τη διατήρηση και την ανάδειξή του. Διότι μετά την πρόσφατη κατεδάφιση των συναγωγών του Διδυμότειχου, της Κομοτηνής και της Ξάνθης[3], η συναγωγή της Βέροιας αποτελεί την παλαιότερη συναγωγή της βόρειας Ελλάδας.

Η επιλογή των δύο πόλεων δεν είναι τυχαία. Έχουν και οι δύο να επιδείξουν μια πλήρη σημαντικών γεγονότων εβραϊκή ιστορία, ενώ αποτέλεσαν και οι δύο σταθμό στην περιοδεία του Αποστόλου Παύλου στη βόρεια Ελλάδα. Η Μπαρμπούτα της Βέροιας, μάλιστα, αποτελεί σπάνιο δείγμα εβραϊκής συνοικίας σε ολόκληρη την Ελλάδα.

Η παρούσα ιστορική και αρχιτεκτονική μελέτη των συναγωγών της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας δεν αποτελεί ολοκληρωμένη ακαδημαϊκή διατριβή. Αποτελεί περισσότερο έκθεση στοιχείων μιας εργασίας που βρίσκεται σε εξέλιξη. Περιλαμβάνει, επίσης, πρωτογενείς πηγές και στοιχεία από παλαιότερες και πρόσφατες δημοσιεύσεις και εκδόσεις. Το βιβλίο αυτό παρουσιάζει τη ζωή των Εβραίων των δύο πόλεων και απαριθμεί τις συναγωγές που λειτουργούσαν και λειτουργούν στις δύο πόλεις. Σε χάρτη της εποχής σημειώνονται οι θέσεις των συναγωγών στις δύο πόλεις τη δεκαετία του '30.

Οι πρωτογενείς πηγές της μελέτης αυτής περιλαμβάνουν αδημοσίευτο υλικό από τα αρχεία της *Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης* και μικροφίλμ της αλληλογραφίας, μεταξύ των γραφείων Θεσσαλονίκης και Παρισιού, της *Alliance Israélite Universelle*. Το υλικό αυτό πρόσφερε ικανά στοιχεία για την κοινότητα και τις συναγωγές μετά το δεύτερο μισό του 19ου

viving synagogue in northern Greece outside of Salonika.

The choice of the two cities is not accidental. Both cities share a very rich and ages-old Jewish history, and were both visited by St. Paul the Apostle in antiquity. Moreover, the preserved Jewish quarter of Veroia offers the opportunity to the visitor of Salonika in 1997, to experience one of the most unique Jewish sites of Greece.

This historical and architectural study of the synagogues of Salonika and Veroia does not represent an exhaustive and complete academic treatise. Rather, it is in the nature of a report of work in progress, bringing to light new information on the basis of the authors' work. This includes both primary sources and previously-published material. The book depicts the life of the Jews of Salonika and Veroia and presents the synagogues of the two cities. Maps of the two cities indicate

[3] Κατεδαφίστηκαν το 1985, 1994 και 1995 αντίστοιχα.
[3] They were demolished in 1985, 1994 and 1995 respectively.

Σπίτια στην εβραϊκή συνοικία της Βέροιας (Μπαρμπούτα). (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Houses in the Jewish quarter of Veroia (Barbouta). (Elias V. Messinas collection)

αιώνα. Το λιγοστό φωτογραφικό υλικό που βρισκόταν στη διάθεσή μου, πρόσφερε περιορισμένες αλλά πολύτιμες πληροφορίες για κτίρια που έχουν καταστραφεί εδώ και πολλά χρόνια.

Ελπίζω ότι το βιβλίο αυτό θα κινήσει το ενδιαφέρον όχι μόνο των ειδικών, αρχιτεκτόνων και ιστορικών, αλλά και του απλού αναγνώστη που επιθυμεί να ανακαλύψει την πλούσια ιστορία και παράδοση των εβραϊκών κοινοτήτων στις δύο πόλεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Η ορθογραφία των ονομάτων των συναγωγών ποικίλλει ανάλογα με την πηγή και τη χρονολογία. Στο βιβλίο αυτό χρησιμοποιήσαμε την ορθογραφία που πλησιάζει όσο το δυνατόν περισσότερο την εβραϊκή προφορά. Για παράδειγμα, η συναγωγή *Σιαλώμ* γράφεται *Σαλώμ* και *μιδράς, μιντράς.*

where each synagogue was located in '30s.

The primary sources of this study included archival material from the *Salonika Jewish Community* archives, and microfilms of the correspondence between the Salonika and Paris offices of the *Alliance Israélite Universelle.* This material offered glimpses into the life of the community and some new knowledge on the synagogues after the second half of the nineteenth century. The scarce visual material that was found offered partial but concrete evidence on the architecture of the synagogues that have since been lost.

I hope that this book will be of interest not only to professional architects and historians, but also to the general reader interested in discovering the rich architectural and cultural heritage of the Jewish communities of the two cities.

NOTE ON THE SPELLING OF NAMES

Spelling of the names of synagogues vary depending on source and date. The spelling of these names has been unified in this book, based upon the Hebrew pronunciation. For example, *Scialom* synagogue is spelled *Shalom* synagogue, and *Keila Portugal, Kehila Portugal.*

Αριστερά - Left:
Μωσαϊκό δάπεδο της συναγωγής της Αίγινας. Βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αίγινας.
(συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Mosaic floor of the synagogue of Aegina, located at the Archaeological Museum of Aegina.
(Elias V. Messinas collection)

Δεξιά - Right:
Μωσαϊκό δάπεδο στο Μητρώο, που βρίσκεται στον Αρχαιολογικό χώρο της Αγοράς Αθηνών.
(συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Mosaic floor of the Metroon, located at the archaeological site of the Agora of Athens.
(Elias V. Messinas collection)

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ

Η συναγωγή είναι ο σημαντικότερος αρχιτεκτονικός, θεσμικός χώρος της εβραϊκής θρησκείας, μετά το Ναό της Ιερουσαλήμ, και αποτελεί το θρησκευτικό, πολιτιστικό και κοινωνικό κέντρο κάθε εβραϊκής κοινότητας. Είναι κοινά αποδεκτό ότι "παγιώθηκε" κατά την εποχή της εξορίας στη Βαβυλώνα (586-530 π.Χ.), και πιστεύεται ότι έγινε για να κρατήσει ζωντανή την εβραϊκή θρησκεία μακριά από το πνευματικό της κέντρο, την Ιερουσαλήμ. Η παλαιότερη αναφορά στις Γραφές σε χώρο προσευχής ή αγιαστήριο (στα εβραϊκά *μικντάς)* γίνεται από τον Ιεζεκιήλ[4] και θεωρείται ότι αναφέρεται σε οίκο προσευχής (ή συναγωγή) και σε οίκο μελέτης *(μπέιτ μιντράς)*[5].

Κατά την περίοδο του Δεύτερου Ναού (164 π.Χ. - 70 μ.Χ.) και την επιστροφή των Εβραίων στην Ιερουσαλήμ, ο θεσμός της συναγωγής όχι μόνο διατηρείται, αλλά εξαπλώνεται σε ολόκληρη τη γη του Ισραήλ[6] και πέρα από αυτή. Η παλαιότερη συναγωγή που έχει ανασκαφεί στο Ισραήλ βρίσκεται στην Γκάμλα και χρονολογείται από τον 1ο π.Χ. αιώνα· ενώ για τη διασπορά, η παλαιότερη συναγωγή που έχει ανασκαφεί χρονολογείται από τον 3ο π.Χ. αιώνα και βρίσκεται στην Αίγυπτο, κοντά στην Αλεξάνδρεια.

Κατά τον ιστορικό Στράβωνα[7], υπήρχαν στην Ελλάδα οργανωμένες εβραϊκές κοινότητες, με τουλάχιστον μία συναγωγή, στις περισσότερες μεγάλες ελληνικές πόλεις[8], ήδη από τον 1ο αιώνα π.Χ. Ο Απόστολος Παύλος επισκέφθηκε διάφορες εβραϊκές κοινότητες μεταξύ του 49 και του 52 μ.Χ., κατά τη δεύτερη περιοδεία του στην Ελλάδα, κηρύττοντας στις συνα-

ORIGINS

Within Judaism, the synagogue is second only to the Temple in Jerusalem in its importance as an institution, and the religious, cultural, and social center of the Jewish communities. It is traditionally believed that it originated during the period of the Babylonian Exile (586-530 BCE), and is believed to have been created in an effort to preserve the Jewish religion while it was exiled from its spiritual heart, Jerusalem. In the scriptures, the earliest mention of a sanctuary *(mikdash* in Hebrew) is in Ezekiel[4], and it has been suggested that this actually refers to a house of assembly and worship *(beit knesset* or synagogue) and a house of learning *(beit midrash)*[5].

During the Second Temple Period (164 BCE -70 CE), with the return of the exiled Jews to Jerusalem, synagogues not only retained their function but even multiplied in Eretz Israel[6] and beyond. The earliest synagogue in Israel was excavated in Gamla, dating from the first century BCE, while in the diaspora, the earliest evidence of a synagogue was unearthed in 1902 in Schedia, the ancient quarter of Alexandria, Egypt, and dates from the third century BCE.

According to the ancient historian Strabo[7], there were organized Jewish communities with, most probably, at least one synagogue, in most major Greek cities as early as the first century BCE[8]. Between 49 and 52 CE, St. Paul the Apostle visited Jewish communities during the course of his second journey to Greece, preaching Christianity in the synagogues of Philippi[9], Thessalonike[10], Veroia[11], Athens[12], and Corinth[13].

[4] Ιεζεκιήλ (ια΄, 16) "...αν και διεσκόρπισα αυτούς εις τους τόπους, θέλω είσθαι όμως εις αυτούς ως μικρόν αγιαστήριον, εν τοις τόποις όπου υπάγωσι".

[4] Ezekiel (11, 16) "and although I have scattered them among the countries, yet have I been to them as a little sanctuary in the countries where they are come" translation and commentary by Rabbi Dr. S. Fisch.

[5] Δεν υπάρχουν αρχαιολογικά ευρήματα για να υποστηρίξουν την προέλευση των συναγωγών.

[5] There is no archaeological evidence on the early origins of the synagogue.

[6] Γη του Ισραήλ.

[6] Land of Israel.

[7] Flavius Josephus, Antiq. XIV, VII, 2

[8] Κατά Mazur *(Studies on Jewry in Greece,* p. 8), το 139 π.Χ. υπήρχαν εβραϊκές κοινότητες στη Σπάρτη, Σικυώνα, Σάμο, Κνίδο, Κω, Κρήτη (Γορτυνία), Ρόδο και Δήλο.

[8] According to Mazur *(Studies on Jewry in Greece,* p. 8) by 139 BCE there were Jewish communities in "Sparta, Sikyon, Samos, Knidos, Kos, Crete (Gortyn), Rhodes and Delos".

[9] Πράξεις (ις΄, 12), "...τη δε επιούση εις Νεάπολιν, εκείθέν τε εις *Φιλίππους*...".

[9] Acts (16, 12), "... and the next day to Neapolis; and from thence to *Philippi* ..."

γωγές των Φιλίππων[9], της Θεσσαλονίκης[10], της Βέροιας[11], της Αθήνας[12] και της Κορίνθου[13].

Η παλαιότερη συναγωγή που έχει ανασκαφεί στην Ελλάδα βρίσκεται στη Δήλο, αν και ο εβραϊκός της χαρακτήρας έχει αμφισβητηθεί. Ένα μωσαϊκό δάπεδο συναγωγής, που κτίστηκε από τον Θεόδωρο (Ναθαναήλ) τον Αρχισυνάγωγο, βρέθηκε στην Αίγινα και χρονολογείται από τον 4ο μ.Χ. αιώνα. Κάτω από το δάπεδο υπάρχουν θεμέλια παλαιότερου κτιρίου τα οποία, σύμφωνα με διάφορες εκτιμήσεις, ανήκαν επί-

The oldest-known Greek synagogue, dating from the first century BCE, was unearthed in Delos, although its Jewish origins have been vigorously disputed, while a fourth century CE synagogue mosaic has been discovered in Aegina, built by Theodoros (Nathaniel) Archisynagogos over an earlier building, most probably also a synagogue. It has also been suggested that the Metroon - located at the foot of the Hephaesteion (Theseion) in the Agora of Athens -was reconstructed as a synagogue after its destruction by Alaric's Visigoths

[9] Πράξεις (ιζ΄, 1-2), "...ήλθον εις *Θεσσαλονίκην*, όπου ην η συναγωγή των Ιουδαίων. κατά δε το ειωθός τω Παύλω εισήλθε προς αυτούς, και επί σάββατα τρία διελέγετο αυτοίς από των γραφών...".

[9] Acts (17, 1-2), "...they came to *Thessalonica*, where was a synagogue of the Jews: and Paul, as his manner was, went in unto them, and three sabbath days reasoned with them out of the scriptures...".

[10] Πράξεις (ιζ΄, 10), "... εξέπεμψαν τον τε Παύλον και τον Σίλαν εις *Βέροιαν*, οίτινες παραγενόμενοι εις την συναγωγήν απήεσαν των Ιουδαίων".

[10] Acts (17, 10), "... Paul and Silas by night (went) unto *Berea:* who coming thither went into the synagogue of the Jews".

[11] Πράξεις (ιζ΄, 15), "...τον Παύλον ήγαγον αυτόν έως *Αθηνών*..."

[11] Acts (17, 15), "And they than conducted Paul brought him unto *Athens*..."

[12] Πράξεις (ιη΄, 1), "... χωρισθείς ο Παύλος ... ήλθεν εις *Κόρινθον*· και ευρών τινα Ιουδαίον ονόματι Ακύλαν...".

[12] Acts (18, 1), "... Paul ... came to *Corinth;* and found a certain Jew named Aquila...".

Ερείπια της συναγωγής της Δήλου που χρονολογείται από τον 1ο αι. π.Χ. Ο "θρόνος του Μωυσή" θεωρείται ότι προέρχεται από γειτονικό γυμναστήριο. (Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας)

Ruins of the synagogue of Delos dating from the first century BCE. The "Seat of Moses" is believed to have been removed from a near-by gymnasium. (The Jewish Museum of Greece)

σης σε συναγωγή. Στην αρχαία Αγορά της Αθήνας, στους πρόποδες του λόφου του Ηφαιστείου (Θησείο), βρισκόταν το Μητρώον, το οποίο κατά την ανοικοδόμησή του, ύστερα από την καταστροφή που υπέστη από τους Βησιγότθους, χρησιμοποιήθηκε ως συναγωγή στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ. Ερείπια των συναγωγών αυτών σώζονται μέχρι σήμερα.

ΝΕΩΤΕΡΕΣ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Την εποχή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου υπήρχαν στην Ελλάδα 31 εβραϊκές κοινότητες, οι οποίες περιελάμβαναν Ρωμανιώτες[14], Σεφαραδίτες[15] και Ασκεναζίμ[16]. Αυτές οι κοινότητες προσεύχονταν σε περισσότερες από 100 συναγωγές. Μόνο η Θεσσαλονίκη είχε περισσότερες από 50 συναγωγές, που συνέχιζαν την παράδοση των συναγωγών της αρχαιότητας, της Ισπανίας του Μεσαίωνα, της ανατολικής Ευρώπης, των Βαλκανίων και της βόρειας Αφρικής. Μετά την καταστροφή των εβραϊκών κοινοτήτων από τους Γερμανούς, οι συναγωγές δεν μπορούσαν παρά να έχουν την ίδια τύχη.

Σήμερα λειτουργούν δώδεκα συναγωγές σε εννέα πόλεις της Ελλάδας. Στην Αθήνα υπάρχουν δύο συναγωγές (Μπέιτ Σαλώμ και Γιαννιώτικη), στη Θεσσαλονίκη τρεις συναγωγές (Μοναστηριωτών, Γιαντ Λεζικαρόν και Γ. Σαλέμ, στο γηροκομείο Σαούλ Μοδιάνο), στη Λάρισα (Ετς Αχαΐμ), Τρίκαλα (Γιαβανίμ), Ιωάννινα (Κάαλ Καντός Γιασάν), στο Βόλο, στη Χαλκίδα, στη Ρόδο και στην Κέρκυρα. Το προσευχητάριο στο θρησκευτικό κέντρο της εβραϊκής κοινότητας στην Καβάλα, που μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο λειτούργησε για τρεις δεκαετίες, είναι εγκαταλειμμένο, ενώ η συναγωγή της Κω, που χτίστηκε στη δεκαετία του 1930, ανήκει σήμερα στο δήμο, που τη χρησιμοποιεί ως αίθουσα πολλαπλών χρήσεων. Οι δύο εγκαταλειμμένες συναγωγές στη Βέροια και τα Χανιά, οι οποίες και βρίσκονται στο στάδιο της αναστήλωσης, αποτελούν την τελευταία αδιάψευστη μαρτυρία εβραϊκής παρουσίας δύο κοινοτήτων που έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιότητα.

at the beginning of the fifth century. The remains of all these synagogues are still visible.

THE LATE SYNAGOGUES OF GREECE

At the time of World War II there were 31 Jewish communities in Greece, including Romaniotes[14], Sephardim[15], and Ashkenazim[16]. These diverse congregations prayed in more than 100 synagogues; Salonika alone had over 50 synagogues, originating from antiquity, Medieval Spain, Eastern Europe, the Balkans, and North Africa. At the hands of the German occupiers, most of these houses of prayer were destroyed, following the deportations of the Jewish communities.

Today, barely fifty years later, just twelve functioning synagogues remain in nine Greek cities: two in Athens (Beit Shalom and Yanniotiki), three in Salonika (Monastirioton, Yad le-Zikaron, and Y. Salem at the Shaul Modiano Retirement Home), and one in Larissa (Etz-ha-Haim), Trikala (Yavanim), Ioannina (Kahal Kadosh Yashan), Volos, Halkida, Rhodes, and Corfu. Synagogues and oratories can also be found in Kavala, where a large hall in the presently deserted Jewish club served as the community synagogue for nearly three decades after the war; the synagogue of Kos, which was built in the 1930s, and is currently owned by the local authorities and used as a multi-purpose hall; the synagogues of Veroia and Hania that represent a poignant final reminder of two communities dating from antiquity, and although abandoned are currently undergoing a process of conservation.

[14] Ελληνόφωνοι Εβραίοι που κατοικούν στην Ελλάδα από την αρχαιότητα.
[14] Greek-speaking Jews that live in Greece since antiquity.
[15] Ισπανόφωνοι Εβραίοι της Ελλάδας που ήρθαν από την Ισπανία μετά τον 15ο αιώνα.
[15] Ladino-speaking Jews who came to Greece from Spain after the fifteenth century.
[16] Γερμανόφωνοι Εβραίοι που ήρθαν στην Ελλάδα από την ανατολική Ευρώπη.
[16] Yiddish-speaking Jews who came to Greece from Eastern Europe.

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΥΝΑΓΩΓΩΝ

Η συναγωγή ήταν χώρος συνάθροισης και προσευχής για την κοινότητα, διαφορετικός από τον απρόσιτο χώρο του Ναού της Ιερουσαλήμ, όπου εισέρχονταν μόνο οι ιερείς *(κοανίμ)*, ενώ οι πιστοί συναθροίζονταν και προσεύχονταν στις αυλές. Η συναγωγή ως χώρος συνάθροισης *(μπέιτ κνέσετ)* αναπτύχθηκε σε κέντρο της κοινότητας, κυρίως στη διασπορά. Εκτός από τον κύριο χώρο προσευχής, υπήρχαν βοηθητικοί χώροι που χρησιμοποιούνταν για τη διδασκαλία και τη συνάθροιση των μελών της κοινότητας στις εορτές και λειτουργούσαν ως ταμείο, κατάλυμα για τους ταξιδιώτες και κατοικία του φύλακα της συναγωγής. Κάλυπτε πλήρως τις θρησκευτικές και καθημερινές ανάγκες της κοινότητας.

Από την αρχαιότητα κιόλας, οι ελληνικές συναγω-

Η συναγωγή της Κομοτηνής το 1980. Η συναγωγή χτίστηκε τον 19ο αιώνα δίπλα στα βυζαντινά τείχη της πόλης (διακρίνονται στην αριστερή γωνία). Κατεδαφίστηκε το 1994.
(Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας)

The synagogue of Komotini in 1980. The synagogue was built in the nineteenth century adjacent to the Byzantine walls of the city (lower left). It was demolished in 1994.
(The Jewish Museum of Greece)

THE ARCHITECTURE OF GREEK SYNAGOGUES

The Temple was approached and entered by the priests *(cohanim)*, while the regular worshippers assembled in the courts; in contrast the synagogue was a place of assembly and prayer for the entire congregation. In its capacity as an assembly hall *(beit knesset)*, the synagogue became the center of the community, especially in the diaspora. In addition to the main prayer hall were rooms that served as the community's school, as a reception hall for holiday meals, a treasury, a courthouse, and as lodging for travelers and the keeper of the synagogue. Thus the synagogue catered to both the sacred and the profane needs of its members.

From antiquity, Greek synagogues, in common with those in other parts of the world, were, as far as possible, built according to Judaic law *(halakha)*[17]. This prescribed where a synagogue should be located, and laid down rules as to its layout, use, and ownership. It was not, however, always possible to follow *halakhic* injunctions to the letter; for instance, *halakhot*[18] requiring that the synagogue be both the tallest building in the city and built on the city's highest point could not be implemented due to restrictions imposed by the state.

In contrast, many non-*halakhic* conventions developed and persisted through the ages. Thus, the non-*halakhic* tradition[19], common in Hellenistic times[20], of building a synagogue close to a water source (sea, river, or lake) is perpetuated in Salonika, Aegina, and Veroia. Salonika's Etz ha-Haim synagogue, dating from antiquity, was built against the city walls abutting the sea front, while Aegina's synagogue was located near the ancient naval harbor and the synagogue in Veroia is located near the river Tripotamos.

Prior to the 1839 reforms of *Hatti-Sherif*[21], the external aspect of synagogues in Greek cities in the Ottoman Empire was usually quite modest, with the buildings appearing little different from neighboring

γές βασίστηκαν σε θρησκευτικούς κανόνες, οι οποίοι καλούνται *αλαχότ*[17]. Οι κανόνες αυτοί καθορίζουν την τοποθεσία, τη διαρρύθμιση, την ιδιοκτησία και τη διάθεσή τους. Πολλές φορές, περιορισμοί δεν επέτρεπαν την τήρηση των νόμων αυτών. Για παράδειγμα, οι θρησκευτικοί κανόνες[18] ορίζουν ότι η συναγωγή πρέπει να είναι κτισμένη στο υψηλότερο σημείο της πόλης· όμως, λόγω των περιορισμών που ετίθεντο κατά καιρούς στις εβραϊκές κοινότητες, ο κανόνας δεν ήταν δυνατόν να τηρηθεί με ευλάβεια.

Αντίθετα, υπάρχουν παραδόσεις που επικράτησαν με την πάροδο των χρόνων και που δεν ρυθμίζονται από θρησκευτικούς κανόνες. Για παράδειγμα, το κτίσιμο της συναγωγής κοντά σε υδάτινο στοιχείο (θάλασσα ή ποταμό)[19], διαδεδομένο κατά τους ελληνιστικούς χρόνους[20], δεν καθορίστηκε από τις *αλαχότ*. Αυτή η παράδοση συναντάται στη Θεσσαλονίκη, στην Αίγινα και στη Βέροια. Στη Θεσσαλονίκη η συναγωγή Ετς Αχαΐμ ήταν κτισμένη δίπλα στα παραθαλάσσια τείχη. Η συναγωγή της Αίγινας ήταν δίπλα στο αρχαίο πολεμικό λιμάνι, ενώ στη Βέροια η συναγωγή στέκεται μέχρι σήμερα δίπλα στον ποταμό Τριπόταμο.

Πριν από τις μεταρρυθμίσεις του *Χάτι-Σερίφ*[21], το 1839, τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των συναγωγών της Ελλάδας είναι ελάχιστα, και συχνά τα κτίρια στα οποία στεγάζονται δεν ξεχωρίζουν από τις διπλανές κατοικίες[22]. Σε σπάνιες περιπτώσεις, όπως ο εμφανής τρούλος της συναγωγής της Κομοτηνής, τα κτίρια ξεχωρίζουν από τις τριγύρω κατοικίες χάρη σε κάποιο ιδιόμορφο αρχιτεκτονικό στοιχείο. Η κατασκευή τους ακολουθεί την τοπική αρχιτεκτονική, ενώ εβραϊκά σύμβολα (όπως οι Δέκα Εντολές, το άστρο του Δαβίδ και η *Μενορά*), εβραϊκές επιγραφές και χρωματιστά παράθυρα προσδίδουν μιαν ιδιαιτερότητα στο κτίριο.

Η συναγωγή της Ξάνθης το 1993. Χτίστηκε στη δεκαετία του 1920, με εμφανείς επιρροές από τις συναγωγές της Ανδριανούπολης και της κεντρικής Ευρώπης του τέλους του 19ου αιώνα. Μετά τον πόλεμο χρησιμοποιήθηκε από τη χριστιανική οργάνωση "Τρεις Ιεράρχες". Η συναγωγή κατεδαφίστηκε το 1995.
(συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

houses[22]. In rare cases they had an exposed lantern, such as the synagogue of Komotini, which survived until recently. Their construction was influenced by the local construction tradition and materials, supplemented and enriched modestly with Jewish symbols (such as the Ten Commandments, Star of David and *Menora*), Hebrew inscriptions, and stained-glass windows.

After 1839, the synagogues of the Greek cities in the Ottoman Empire came to exhibit greater individuality, and foreign influences can often be discerned. For example, the synagogue of Xanthi, built in the late 1920s, was influenced by the synagogue of Edirne and the European synagogues of the nineteenth century, while the Italian architect V. Poselli, who designed Beit

The synagogue of Xanthi in 1993. Built in the 1920s this synagogue was influenced by the synagogues of Edirne and Central Europe of the late nineteenth century. After World War II it was used as a Christian Sunday school. The synagogue was demolished in 1995. (Elias V. Messinas collection)

[17] Αλαχά (πληθ. *Αλαχότ*)
[17] Halakha (pl. *Halakhot*)
[18] Τουρ, Όραχ Χαΐμ, τόμος 1, 150 "...πρέπει να βρίσκεται κτισμένη στο ψηλότερο σημείο της πόλης ... να είναι ψηλότερη από τα κτίρια της πόλης..." (Μ.τ.Σ.)
[18] Tur, Orakh Haim, vol. I, 150 ".. it can only be built on a high point in the city ... also be higher than the buildings in the city..." (transl. author E.M.)
[19] Flavius Josephus, Antiq. XIV, X, 23.
[20] Πράξεις (ις΄, 13), "...τη τε ημέρα των σαββάτων εξήλθομεν έξω της πόλεως παρά ποταμόν ου ενομίζετο προσευχή είναι..." (στους Φιλίππους).
[20] Acts (16, 13), "And on the sabbath we went out of the city by a river side, where prayer was wont to be made..." (at Philippi).
[21] Οι μεταρρυθμίσεις αυτές "επέβαλαν" ισότητα μεταξύ όλων των θρησκειών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

[21] These reforms granted equality among all religions within the Ottoman Empire.
[22] Παρόμοια παραδείγματα υπάρχουν στη Βενετία και τη Φεράρα της Ιταλίας και στη Σμύρνη της Μικράς Ασίας.
[22] Similar examples exist in Venice and Ferrara, Italy, and in Izmir, Asia Minor.
[23] Ο διαχωρισμός αυτός πιθανόν να προέρχεται από την κουρτίνα που χώριζε το χώρο των ανδρών από των γυναικών στις συναγωγές των αρχών του 13ου αι.
[23] This separation may have derived from the curtain that divided between men's and women's sections in early thirteenth century synagogues.
[24] Η Ιερά Κιβωτός, κατά τους Γερμανούς, Γάλλους και Ιταλούς Εβραίους, λέγεται *αρόν ακόντες*, ενώ κατά τους Σεφαραδίτες λέγεται *εϊχάλ*.
[24] The Holy Ark was called aron *ha-kodesh* by German, French and Italian Jews, while the Sephardim called it *heikhal*.
[25] Ο όρος *τεϊβά* χρησιμοποιείται από τους Σεφαραδίτες, και ο όρος *βήμα* από τους Ασκεναζίμ.
[25] The term *teiva* is used by the Sephardim, while *bema* by the Ashkenazim.
[26] Αυτός ο τύπος του *εϊχάλ* εμφανίζεται επίσης στις συναγωγές της Προβηγκίας και θεωρείται ότι προέρχεται από την Ισπανία.
[26] This type of *heikhal* is found also in the regions of Provence, and it is believed to originate from Spain.
[27] Η σημασία του *παρόχετ* προέρχεται από την κουρτίνα που χώριζε το ιερό από τον υπόλοιπο ναό, στο Ναό της Ιερουσαλήμ.
[27] The symbolism of the *parokhet* is the curtain that separated the Holy of Holies from the rest of the hall in the Temple of Jerusalem.
[28] Ανάγλυφη απεικόνιση *τεϊβά* (με ρόδες) βρέθηκε στις ανασκαφές συναγωγής του 4ου αι. μ.Χ., στην Καπερναούμ, στο Ισραήλ. Τον 14ο αι., στη Βαρκελώνη της Ισπανίας, οι πάπυροι της *Τορά* φυλάσσονταν στα σπίτια για προστασία από κλοπή.

Με τις μεταρρυθμίσεις του 1839, παύουν να ισχύουν οι περιορισμοί των οθωμανικών αρχών και οι συναγωγές αρχίζουν να αποκτούν επιβλητική όψη και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον, χωρίς όμως να απουσιάζουν και οι επιρροές από το εξωτερικό. Για παράδειγμα, η συναγωγή της Ξάνθης, κτισμένη τη δεκαετία του 1920, παρουσιάζει επιρροές από τη συναγωγή της Ανδριανούπολης και τις ευρωπαϊκές συναγωγές του 19ου αιώνα, ενώ η Μπέιτ Σαούλ της Θεσσαλονίκης, έργο του Ιταλού αρχιτέκτονα V. Poselli, παρουσιάζει επιρροές από γαλλικές συναγωγές.

Η κάτοψη των συναγωγών είναι συνήθως διαμορφωμένη σε ρυθμό βασιλικής. Ο κύριος άξονας περνάει κατά μήκος της συναγωγής, όπου τέσσερις ή περισσότερες κολόνες χωρίζουν τον εσωτερικό χώρο σε τρία κλίτη. Σε σπάνιες περιπτώσεις, ο κύριος άξονας περνάει κατά πλάτος της συναγωγής, όπως στη συναγωγή των Ιωαννίνων. Η κύρια είσοδος χρησιμοποιείται από τους άνδρες, οι οποίοι προσεύχονται στον κυρίως χώρο της συναγωγής, στο ισόγειο. Οι γυναίκες προσεύχονται στο γυναικωνίτη *(εζράτ νασίμ)*, που βρισκόταν πάνω από τα πλαϊνά κλίτη. Στο γυναικωνίτη εισέρχονταν από ξεχωριστή είσοδο, από την αυλή. Παλαιότερα, τα ανοίγματα του γυναικωνίτη προς το χώρο προσευχής ήταν καλυμμένα με ξύλινο καφασωτό[23].

Εσωτερικό της συναγωγής Ιωαννίνων, το 1994, με το εϊχάλ. Ο κινητός άμβωνας, στο κέντρο της συναγωγής, χρησιμοποιείται για τις καθημερινές λειτουργίες, ενώ το βήμα, στον τοίχο απέναντι από το εϊχάλ, χρησιμοποιείτο στις γιορτές. Η συναγωγή βρίσκεται μέσα στο κάστρο της πόλης των Ιωαννίνων. (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Interior of the synagogue of Ioannina, in 1994, towards the heikhal. The movable reader's desk in the center of the hall is used for daily services, while the bema, on the opposite wall from the heikhal, was used in the holidays. The synagogue is located within the fortified old city of Ioannina. (Elias V. Messinas collection)

Shaul in Salonika in the 1890s, drew inspiration from synagogues in France.

Greek synagogues usually observe a basilica-type plan: the main and longitudinal axes run parallel, with four or more columns dividing the space into a central nave and aisles. On occasion, the main axis can be found running perpendicular to the longitudinal axis, as in the synagogue of Ioannina. In other instances, the hall was arranged around four, or more, central columns, as in the synagogues of Halkida and Komotini. The main entrance is for the men, who pray in the main hall, on ground level. Women pray in the women gallery *(ezrat nashim)*, which is accessed from a separate entrance and staircase, and is located over the aisles. Traditionally, a wooden trellis running along the length of the gallery hid the women from view[23].

The two main interior features are the Holy Ark *(heikhal* or *aron ha-kodesh*)[24], and the reader's platform *(teiva,* or *bema)*[25]. The *heikhal* took the form of either a niche in the wall, or of a small room in which there were shelves to hold the *Tora* scrolls[26]. In both cases the decorated doors of the *heikhal* were covered with a richly embroidered curtain *(parokhet)*[27]. In ancient synagogues, religious scrolls were kept in an adjacent room and were brought into the prayer hall on a portable, decorated cart[28], called *teiva*[29]. The *teiva* is prescribed in the *halakha*[30], to be placed in front of the *heikhal* (most probably between the *heikhal* and the *bema*). *Halakha*[31] prescribes that the *heikhal* should face towards Jerusalem, on the east or southeastern wall, and

Τα δύο κυριότερα στοιχεία του εσωτερικού της συναγωγής είναι η Ιερά Κιβωτός *(εϊχάλ ή αρόν ακόντες)*[24] και το βήμα του τελετουργού (*τεϊβά ή βήμα*)[25]. Το *εϊχάλ* είχε τη μορφή ντουλάπας στον τοίχο, ή μικρού δωματίου με ράφι(α), όπου τοποθετούνταν οι Πάπυροι του Νόμου[26]. Και στους δύο τύπους του *εϊχάλ*, οι πλούσια διακοσμημένες πόρτες είναι καλυμμένες με μια χρυσοκέντητη κουρτίνα *(παρόχετ)*[27]. Στις αρχαίες συναγωγές οι πάπυροι του Νόμου μεταφέρονταν στην αίθουσα με μια διακοσμημένη κιβωτό[28], που λεγόταν *τεϊβά*[29]. Η *τεϊβά* αυτή αναφέρεται στην *αλαχά*[30] ότι πρέπει να τοποθετείται μπροστά από το *εϊχάλ* (πιθανότατα μεταξύ του *εϊχάλ* και του *βήματος*). Στο *εϊχάλ* φυλάσσονται τα ιερά βιβλία *(σεφαρίμ)*. Σύμφωνα με την *αλαχά*[31], βρίσκεται στον τοίχο που είναι προσανατολισμένος προς την Ιερουσαλήμ (συνήθως ανατολικά, νοτιοανατολικά). Από το *βήμα*, ο ραβίνος ρυθμίζει τα της λειτουργίας και διαβάζονται τα *σεφαρίμ*. Το *βήμα* βρίσκεται πάντα απέναντι από το *εϊχάλ*. Σύμφωνα με τη ρωμανιώτικη παράδοση, το *βήμα* βρίσκεται στον τοίχο απέναντι από το *εϊχάλ*. Αντίθετα, κατά τη σεφαραδίτικη παράδοση και τους κανόνες της *αλαχά*[32], το *βήμα* βρίσκεται στο μέσον της αίθουσας. Ένας ξύλινος άμβωνας *(ντουχάν)*, που παρουσιάζεται στις αναπαραστάσεις του εσωτερικού της συναγωγής της Αίγινας, βρισκόταν μπροστά από την αψίδα του *εϊχάλ*. Ο άμβωνας, επιπλέον του *βήματος*, δεν χρησιμοποιείται πλέον στην Ελλάδα.

the *bema* to be located opposite the *heikhal*; according to the *romaniot* tradition it is located against the western wall, while according to the *sephardi* tradition and *halakha*[32] it is placed in the center of the hall. A wooden pulpit *(dukhan)* which is shown in reconstructions of the synagogue of Aegina, was located in front of the *heikhal* apse. A pulpit, which is separate from the *bema*, is not found in Greece anymore, but it is still used by Ashkenazi congregations. The placement of the *heikhal* adjacent to the *bema*, such as in the synagogues Beit Shalom in Athens (1935), and Monastirioton in Salonika (1927), originates from nineteenth century Europe[33]. This arrangement was opposed by rabbis[34], but became popular in the modern era, mostly in Reform congregations in Europe and the United States.

Ancient synagogues contained benches flanking the

[28] Ανάγλυφη πέτρα που απεικονίζει *τεϊβά* (σε ρόδες) βρέθηκε στις ανασκαφές της συναγωγής της Καπερναούμ, Ισραήλ, που χρονολογείται από το δεύτερο μισό του τέταρτου αι. μ.Χ. Στον δέκατο τέταρτο αι. στη Βαρκελώνη της Ισπανίας, τα *Τορά* φυλάσσονταν στα σπίτια των ανθρώπων για να προστατεύονται από κλοπή.

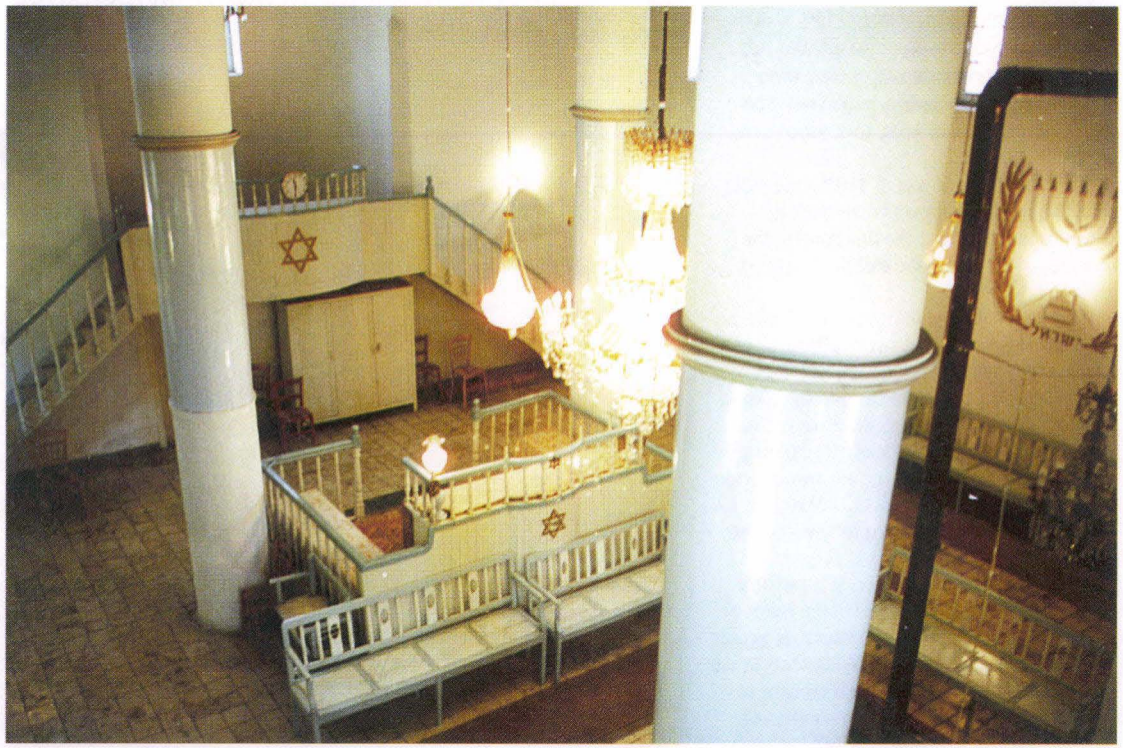
[28] A stone relief depicting a *teiva* (on wheels), was found in the excavations of the Capernaum synagogue, Israel, dating from the second half of the fourth century CE. In the fourteenth century Barcelona, Spain, *Tora* scrolls were kept at people's houses to safeguard them from theft.

[29] Στα τέλη του 18ου αι., στη συναγωγή της Carpentras στην Avignon, υπήρχε ξύλινη *τεϊβά* (με ρόδες) που τοποθετείτο στο *εϊχάλ*.

[29] As late as the eighteenth century, the synagogue of Carpentras in Avignon, South France, had a wooden *teiva* (on wheels) which was placed inside the permanent *heikhal*.

[30] Τουρ, Όραχ Χαΐμ, τόμος 1, 150 "...όλοι κοιτάζουν προς τους γεροντότερους και προς την *τεϊβά*..." (Μ.Τ.Σ.)

[30] Tur, Orakh Haim, vol. I,150 "...and they all sit facing the elders and facing the *teiva*..." (transl. author E.M.)

Συναγωγή Τρικάλων το 1994. Η συναγωγή παρουσιάζει επιρροές από δύο γειτονικές εβραϊκές κοινότητες: το βήμα στο δυτικό τοίχο, κατά τη ρωμανιώτικη παράδοση των Ιωαννίνων, ενώ το νεώτερο βήμα στο κέντρο της αίθουσας, κατά τη σεφαραδίτικη παράδοση της Λάρισας.
(συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Synagogue of Trikala in 1994. The synagogue of Trikala shows influences of two neighboring communities: the bema adjacent to the west wall according to the romaniot tradition of Ioannina, and the more recent bema in the center of the hall, according to the sephardic tradition of Larissa.
(Elias V. Messinas collection)

δα, ενώ υπάρχει ακόμα στις συναγωγές των Ασκεναζίμ. Η θέση του *βήματος* ακριβώς μπροστά από το *εϊχάλ*, όπως εμφανίζεται στις συναγωγές Μπέιτ Σαλώμ στην Αθήνα (1935) και Μοναστηριωτών στη Θεσσαλονίκη (1927), προέρχεται από τις συναγωγές του 19ου αιώνα της Ευρώπης[33]. Η διάταξη αυτή, παρά τις σοβαρές αντιδράσεις των ραβίνων της εποχής[34], αποτελεί τη δημοφιλέστερη διάταξη στις σύγχρονες συναγωγές, κυρίως στις μεταρρυθμισμένες εβραϊκές κοινότητες της Ευρώπης και Αμερικής.

Στις παλαιότερες συναγωγές, δίπλα στο εϊχάλ και περιμετρικά της αίθουσας, οι προσευχόμενοι καταλάμβαναν τις θέσεις τους σε σταθερά καθίσματα. Κατά την *αλαχά*[35], οι θέσεις δίπλα στο εϊχάλ είναι τιμητικές[36]. Η παράδοση αυτή συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας. Οι συναγωγές των Ιωαννίνων και της Βέροιας έχουν διατηρήσει μέχρι σήμερα τους κτιστούς ξύλινους πάγκους, οι οποίοι χρονολογούνται από τις αρχές του 19ου αιώνα.

heikhal and surrounding the main hall. *Halakha*[35] denominated the seats adjacent to the *heikhal* as honorary -a status they retain to this day- and they were preserved for the elders of the community, who sat facing the congregation[36]. The synagogues of Ioannina and Veroia have preserved their wooden benches, which date from the early nineteenth century.

Τελετή ενηλικίωσης (Μπαρ-Μίτσβα) σε άγνωστη συναγωγή της Θεσσαλονίκης, γύρω στο 1936. Το διακοσμημένο βήμα, όπου στέκουν οι νέοι Θεσσαλονικείς, βρίσκεται στο κέντρο της συναγωγής.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

Bar-Mitzva ceremony in an unidentified synagogue in Salonika circa 1936. The decorated bema where the young Salonikans stand, is located in the center of the hall.
(Avraham and David Recanati collection)

31 Τουρ, Όραχ Χαΐμ, τόμος 1, 150 "...να γίνεται η προσευχή προς τη γη του Ισραήλ..." (Μ.τ.Σ.)

31 Tur, Orakh Haim, vol. I, 150 "... to pray towards Eretz Israel ..." (transl. author E.M.)

32 Τουρ, Όραχ Χαΐμ, τόμος 1, 150 "...το *βήμα* τοποθετείται στο κέντρο της αίθουσας..."(Μ.τ.Σ.)

32 Tur, Orakh Haim, vol. I, 150 "...to place a *bema* in the center of the synagogue..." (transl. author E.M.)

33 Η διάταξη αυτή πρωτοεμφανίστηκε στη συναγωγή *Reform-Tempel-Verein* στο Αμβούργο της Γερμανίας (1818).

33 This arrangement originated in the *Reform-Tempel-Verein* at Hamburg, Germany (1818).

34 Η διάταξη αυτή απαγορεύτηκε με ραβινική απόφαση *(χέρεμ)* το 1886.

34 This layout was negated by rabbinical *herem* in 1886.

35 Τουρ, Όραχ Χαΐμ, τόμος 1, 150 "...οι γεροντότεροι βλέπουν προς το σύνολο των προσευχομένων και η πλάτη τους είναι προς το εϊχάλ... η πρώτη σειρά (των προσευχομένων) βλέπει προς τους γεροντότερους..." (Μ.τ.Σ.)

35 Tur, Orakh Haim, vol. I, 150 "... the elder face the congregation and their back is towards the heikhal ... the first row (of the congregation) facing the elders ...". (transl. author E.M.)

36 Παρ' όλο που δεν υπάρχουν στοιχεία για να υποστηρίξουν αυτή την υπόθεση, είναι πολύ πιθανόν ότι η παράδοση που υπήρχε στην ιβηρική χερσόνησο τον 14ο αι., κληρονομιάς, πώλησης και αγοράς θέσεων στις συναγωγές, να μεταφέρθηκε στις πρώτες συναγωγές της Θεσσαλονίκης και των σεφαραδίτικων κοινοτήτων σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, μετά την απέλαση από την Ισπανία το 1492.

36 Although we lack evidence, it is possible that the tradition that existed in the Iberian peninsula in the fourteenth century, of acquiring, inheriting, selling, and buying seats in the synagogue, may have also been brought to Salonika and the sephardi communities of Greece after the Expulsion of 1492.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

PART TWO

SALONIKA

Καρτ-ποστάλ της πόλης της Θεσσαλονίκης πριν από την πυρκαγιά του 1890.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

Post-card of the city of Salonika before the fire of 1890.
(Avraham and David Recanati collection)

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY OF SALONIKA UP TO THE TIME OF THE OTTOMAN CONQUEST

Η αρχαία Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε το 316 π.Χ. από τον Κάσσανδρο και πήρε το όνομά της προς τιμήν της συζύγου του, αδελφής του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ως πρωτεύουσα της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας από το 146 π.Χ., επωφελήθηκε από την *Pax Romana* και αναπτύχθηκε σε μείζον εμπορικό κέντρο χάρη στην Εγνατία Οδό, προσελκύοντας έτσι διάφορους πληθυσμούς από άλλες πολυεθνικές εμπορικές πόλεις της λεκάνης της Μεσογείου, και ειδικότερα από την Αλεξάνδρεια. Τότε συγκροτήθηκε η φημισμένη ρωμανιώτικη εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, κοινότητα ελληνόγλωσση και με ελληνιστική κουλτούρα.

Η μεγάλη σημασία της αρχαίας Θεσσαλονίκης ως εβραϊκού κέντρου επιβεβαιώνεται από τις ιδιαίτερες προσπάθειες του χριστιανικού προσηλυτισμού. Ο Απόστολος Παύλος έγραψε δύο επιστολές προς Θεσσαλονικείς[1], ενώ ο πρώτος επίσκοπος της πόλης, ο Γάιος, ήταν ένας από τους συντρόφους του Παύλου. Ο ίδιος ο Απόστολος Παύλος επισκέφθηκε την πόλη το 50 ή το 51 μ.Χ. μαζί το σύντροφό του Σίλα. Έμειναν στη Θεσσαλονίκη περισσότερο από τρεις εβδομάδες. Τούτο συνάγεται από το γεγονός ότι κήρυξαν επί τρία συνεχόμενα Σάββατα. Αν εξαιρέσει κανείς κάποιες αρνητικές αντιδράσεις που ανάγκασαν τον Απόστολο Παύλο να διαφύγει στη Βέροια, πολλοί Θεσσαλονικείς προσηλυτίστηκαν στο Χριστιανισμό. Η επιρροή του εβραϊκού μονοθεϊσμού είχε προλειάνει το έδαφος και πολλοί ειδωλολάτρες ήταν έτοιμοι να ασπαστούν τη νέα θρησκεία.

Κατά τη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή περίοδο, η ζωή

Ancient Thessalonike was founded in 316 BCE by Cassandrus, being named after his wife, sister of Alexander the Great. As capital of the Roman province of Macedonia after 146 BCE, it benefited from the *Pax Romana* and was promoted to a major trading center thanks to the Via Egnatia, attracting various populations from other cosmopolitan trading cities of the Mediterranean, and especially Alexandria. The formation of the renowned Romaniot Jewish community of Salonika, Greek in its speech and Hellenistic in its culture, dates from that period.

Ancient Thessalonike's importance as a major Jewish center was confirmed by the importance accorded it by Christian proselytizers. Two epistles written by St. Paul were addressed to its inhabitants[1], and its first bishop, Gaius, was one of Paul's companions. Paul himself visited the city in 50/51 CE, with his companion Silas. They stayed in Salonika for more than three weeks, since they preached over three Sabbaths. Despite negative reactions that led Paul to flee to Veroia, many Salonikans converted to Christianity. Thanks to the influence of Jewish monotheism, the pagans were ready to embrace this new faith.

During the Roman and Byzantine periods the lives of Jews and non-Jews were quite similar, with both sharing the same language and occupations. Many parts of the Romaniot rite *(minhag Romania)*[2] was recited in Greek, and the religious poems *(piyutim)* too, were composed in Greek. Although the Jews suffered restrictions due to their being viewed as unbelievers, official pressure for

[1] Προς Θεσσαλονικείς Α' και Β'.
[1] I Thessalonians and II Thessalonians.
[2] *Μινάγκ ρωμάνια*, αρχαίο τελετουργικό που υιοθετήθηκε από τις εβραϊκές κοινότητες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Τουρκίας).
[2] *Minhag Romania* is an ancient rite followed by the Jewish communities of the Byzantine Empire (including Greece and European Turkey).

των Εβραίων δεν ήταν πολύ διαφορετική από αυτή των μη-Εβραίων, εφόσον μιλούσαν την ίδια γλώσσα και απασχολούνταν σε παρόμοια επαγγέλματα. Ένα μεγάλο μέρος της ρωμανιώτικης θρησκευτικής τελετουργίας (*μινάγκ ρωμάνια*)[2] απαγγελόταν στα ελληνικά, όπως επίσης και τα θρησκευτικά ποιήματα *(πιουτίμ)* συντίθεντο στα ελληνικά. Παρ' ότι οι Εβραίοι εδιώκοντο, επειδή θεωρούνταν άπιστοι, οι επίσημες πιέσεις για προσηλυτισμό τους στο Χριστιανισμό ήταν σπάνιες, ενώ ποτέ δεν υπήρξαν διατάγματα που αφορούσαν διακρίσεις εις βάρος των Εβραίων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Στους βυζαντινούς χρόνους, η Θεσσαλονίκη έγινε η δεύτερη πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και ευημέρησε, παρά τις συνεχείς επιθέσεις των Αβάρων και των Σλάβων κατά τον 6ο και 7ο αιώνα. Στους επόμενους αιώνες, η πόλη έπεσε στα χέρια των Σαρακηνών, των Βουλγάρων, των Νορμανδών και των Σταυροφόρων, οι οποίοι και διέπραξαν πολλές ωμότητες εις βάρος των κατοίκων της. Μετά την Τέταρτη Σταυροφορία, περιήλθε στην κατοχή διάφορων κατακτητών, ώσπου επανήλθε στη βυζαντινή κυριαρχία το 1224.

Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης ακολούθησε τις τύχες της πόλης, επιτυγχάνοντας κάποιο βαθμό ευημερίας όταν η πόλη επανήλθε σε μια σταθερή βυζαντινή διοίκηση που ευνοούσε την εβραϊκή οικονομική δραστηριότητα. Η σταθερότητα αυτή επέτρεψε την εμφάνιση κάποιας λόγιας ζωής. Την ίδια περίοδο, η Θεσσαλονίκη προσέλκυσε έναν αριθμό Εβραίων της Μικράς Ασίας, όπως επίσης και μερικούς Καραΐτες, η παρουσία των οποίων προκάλεσε τριβές με την υπόλοιπη κοινότητα. Η ανάπτυξη της πνευματικής ζωής, όμως, εμποδιζόταν από τις συχνές συμφορές που έπληττταν την πόλη και, επίσης, από την άμεση ρωμανιώτικη ερμηνεία του Νόμου, χωρίς προσφυγή στη βοήθεια του Ταλμούντ.

Η κατάκτηση της Θεσσαλονίκης από τους Σταυροφόρους υπήρξε καταστροφική για τους Εβραίους της, οι οποίοι ήταν οι πρώτοι που υπέφεραν εξαιτίας του θρησκευτικού φανατισμού των κατακτητών. Οι επα-

conversion to Christianity was rare, while the Byzantine imperial government never enacted discriminatory legislation against them.

Salonika prospered in the Byzantine Empire and became its second capital, despite repeated attacks by Avars and Slavs in the sixth and seventh centuries. In centuries to follow, the city was conquered by the Saracens, the Bulgarians, the Normans, the Crusaders, and its inhabitants were subjected to many atrocities. From the time of the Fourth Crusade, its allegiance was forced under a succession of Western rulers until it reverted into Byzantine rule in 1224.

The fortunes of the Jews followed those of the city, attaining some degree of prosperity in the eleventh century, when Salonika returned to a sound Byzantine administration favorable to Jewish economic activity. Stability permitted scholarly life to blossom. At the same time, Salonika attracted a number of Anatolian Jews, as well as some Karaites -the presence of the latter causing some antagonism on the part of the rest of the Jewish community. Intellectual life, however, was restrained on the one hand by the city's frequent reversal of fortunes and, on the other, by the Romaniot practice of direct interpretation of the Law, without reference to the Talmud.

The capture of the city by the Crusaders spelled disaster for the Jews, who were the first to suffer from the conquerors' religious intolerance. Harassed constantly by the Ottoman Turks, the city ceded itself to Venice in 1423 (a cruel blow to the Jews), but Sultan Murad II seized it with a massacre in 1430. Nevertheless, Jews and Christians were free to practise their religion while keeping a limited judiciary autonomy. Organized in *millets,* they had to pay heavy collective taxes to the Ottoman state.

During the fourteenth century, many Ashkenazim from Germany and Hungary, fleeing the persecutions of their sovereigns, took refuge within the Jewish community of Byzantine Salonika. In the late fourteenth century, they were joined by a small number of Jews from

νειλημμένες επιθέσεις των Οθωμανών ανάγκασαν την πόλη να παραδοθεί στους Ενετούς το 1423 (οι οποίοι υπήρξαν σκληροί με τους Εβραίους), αλλά ο σουλτάνος Μουράτ ο Β΄ την κυρίευσε το 1430, αφανίζοντας πολλούς από τους κατοίκους της. Παρ' όλ' αυτά, οι Εβραίοι και οι Χριστιανοί διατήρησαν την ελευθερία της πίστης τους, καθώς και μερική δικαστική αυτονομία. Συγκροτώντας τα *μιλέτ*, ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν βαρείς συλλογικούς φόρους στο οθωμανικό κράτος.

Η εβραϊκή κοινότητα της βυζαντινής Θεσσαλονίκης είχε ήδη δεχθεί στους κόλπους της αρκετούς Εβραίους από τη Γερμανία και την Ουγγαρία, το 14ο αιώνα, οι οποίοι κατέφυγαν εκεί για να γλιτώσουν από τις διώξεις των ηγεμόνων τους. Στο τέλος του 14ου αιώνα, προστέθηκαν σε αυτούς λίγοι Εβραίοι από την Προβηγκία, τη βόρεια Ιταλία, τη Σικελία και την Καταλωνία. Αντίθετα από τους Ασκεναζίμ, είχαν στενές επαφές με τους Ρωμανιώτες. Και οι τρεις αυτές εβραϊκές ομάδες ήταν οργανωμένες, ανάλογα με την καταγωγή τους, γύρω από συναγωγές. Οι Ρωμανιώτες ζούσαν γύρω από τη συναγωγή Ετς Αχαΐμ, ενώ οι Ασκεναζίμ ίδρυσαν τη συναγωγή Ασκενάζ. Τα ονόματα των συναγωγών Προβίνσια, Ιτάλια και Σισίλια πρόδιδαν τον τόπο καταγωγής των Εβραίων που σύχναζαν σε αυτές. Αυτό θα εφαρμοζόταν και με την άφιξη των Εβραίων που εκδιώχθησαν από την Ισπανία και αργότερα από την Πορτογαλία.

Provence, Northern Italy, Sicily, and Catalonia. Unlike the Ashkenazim, these groups maintained close contact with the city's Romaniot population. All three Jewish groups settled around synagogues defined along the lines of their origin: the romaniotes lived near the synagogue Etz ha-Haim; the Ashkenazim founded the Ashkenaz synagogue; and the synagogues of Provencia, Italia, and Sicilia were established by Jews coming from those lands. This pattern was to repeat itself with the arrival of Jews expelled from Spain and, later, from Portugal.

Δρόμος της Θεσσαλονίκης στις αρχές του αιώνα. (συλλογή Roger-Viollet)

Street in Salonika at the beginning of the century. (Roger-Viollet collection)

Η ΑΦΙΞΗ ΤΩΝ ΣΕΦΑΡΑΔΙΤΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ (15ος-18ος αι.)

THE INFLUX OF THE SEPHARDIM AND ITS CONSEQUENCES (c. 15th-18th)

Η κατάκτηση της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς και οι σφαγές που επακολούθησαν ερήμωσαν την πόλη. Ο σουλτάνος Μωάμεθ ο Β΄ έφερε στη Θεσσαλονίκη Χριστιανούς και Εβραίους από τη Μικρά Ασία, με σκοπό να την ανοικοδομήσει. Η οικονομική αναγέννηση της εβραϊκής κοινότητας και η επανασύνδεσή της με τις εβραϊκές κοινότητες της Μέσης Ανατολής τής επέτρεψαν να υποδεχθεί τις χιλιάδες των Εβραίων που εκδιώχθησαν από την Ισπανία εξήντα χρόνια αργότερα.

Στο τέλος του 15ου αιώνα, ο σημαντικά φθίνων πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε εξαιτίας του ερχομού των Εβραίων που απελάθηκαν από την Ισπανία. Ο σουλτάνος Μουράτ ο Β΄(1401-1451)[3], καθώς και οι διάδοχοί του, ήταν ευνοϊκοί απέναντι στους Εβραίους που ήθελαν να εγκατασταθούν στην πόλη. Το ευνοϊκό αυτό κλίμα προσέλκυσε και Εβραίους από τη Γερμανία και την Ουγγαρία, οι οποίοι διέφυγαν των διώξεων των ηγεμόνων τους. Αλλά το μεγαλύτερο μέρος των νεοαφιχθέντων Εβραίων εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά το διάστημα της βασιλείας του Βαγιαζίτ του Β΄(1447-1512)[4], διωγμένοι από την Ισπανία από τους βασιλείς της Καστίλης, Φερδινάνδο και Ισαβέλλα, το 1492. Περίπου οι μισοί από τους 40.000 Εβραίους που κατέφυγαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήρθαν στη Θεσσαλονίκη. Τους ακολούθησαν Εβραίοι που έρχονταν από τη Σικελία, τη νότια Ιταλία, την Πορτογαλία και την Προβηγκία, οι οποίοι άλλαξαν σύντομα όχι μόνο τη σύνθεση της εβραϊκής κοινότητας, αλλά και τη γενικότερη εικόνα της πόλης.

[3] Βασίλευσε από το 1421 ως το 1451.
[3] Reigned from 1421 to 1451.
[4] Βασίλευσε από το 1481 ως το 1512.
[4] Reigned from 1481 to 1512.

The capture of Salonika by the Ottomans and the ensuing massacres had severely depopulated the city. Sultan Mehmet II, in order to reconstruct it, transferred Anatolian Christians and Jews to Salonika. The resultant economic recovery of the Jewish community and its renewed ties with Middle Eastern Jewry enabled it to absorb the thousands of Jews expelled from Spain sixty years later.

At the end of the fifteenth century the still severely reduced population was augmented by an influx of Jews driven out from Spain. Sultan Murad II (1401-1451)[3] and his successors were favorable to Jewish settlement in the city, and this positive climate also attracted more Jews fleeing the persecutions from Germany and Hungary. However, the bulk of Jewish newcomers settled in Salonika under the reign of Bayazid II (1447-1512)[4] fleeing Spain after the edict of expulsion by the King Ferdinand and Queen Isabella of Castile in 1492. The influx continued until the end of the seventeenth century, with about half of the 40,000 Jews who took refuge in the Ottoman Empire coming to Salonika. Joined by other Jews fleeing from Sicily, Southern Italy, Portugal, and Provence they soon altered not only the composition of the Jewish community, but also the outlook of the city as a whole.

The newcomers sought to preserve their cultural heritage and traditions: new Jewish communities were established and new synagogues founded, bearing the name of their congregants' land of origin (as was the case with Sicilia, Pulia, Portugal, Castilia, Aragon, May-

Οι νεοαφιχθέντες ήθελαν να διατηρήσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά και τις παραδόσεις τους. Και πάλι νέες εβραϊκές κοινότητες ιδρύθηκαν με βάση τον τόπο καταγωγής των μελών τους και νέες συναγωγές κτίστηκαν -παίρνοντας συχνά το όνομα του τόπου καταγωγής των πιστών- διατηρώντας με αυτό τον τρόπο τις ιδιαίτερες παραδόσεις και το θρησκευτικό τελετουργικό. Τα ονόματα των συναγωγών Σισίλια, Πούλια, Πορτουγκάλ, Καστίλια, Αραγκόν, Μαγιόρ (Μαγιόρκα), Καταλάν αποτελούν τρανή απόδειξη του τόπου καταγωγής των πιστών τους. Οι Εβραίοι της Καλαβρίας ίδρυσαν τη συναγωγή Νεβέ Σαλώμ ή Καλάβρια, ενώ οι Εβραίοι της Ισπανίας, που δεν αντιπροσωπεύονταν από τις προαναφερθείσες συναγωγές, προσεύχονταν στη συναγωγή *Γκερούς Σεφαράντ*[5].

Η παλαιά κοινότητα των Ρωμανιωτών, έχοντας ξεπεραστεί αριθμητικά από τους Σεφαραδίτες, δεν ήταν σε θέση να τους αφομοιώσει, με αποτέλεσμα οι τριβές μεταξύ των δύο κοινοτήτων να είναι συχνές. Όμως, ήδη στα τέλη του 16ου αιώνα, ο εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ήταν ξανά ομοιογενής χάρη στην επιγαμία και την πολιτισμική διείσδυση. Μόνο τα λαντίνο μιλιούνταν, ενώ το *μινάγκ ρωμάνια* δεν τηρείτο πλέον. Μυημένοι στα πιο σύγχρονα επαγγέλματα της εποχής, καταρτισμένοι και μορφωμένοι, οι Σεφαραδίτες της Θεσσαλονίκης δεν δίσταζαν να υπερηφανεύονται για το γεγονός ότι έγιναν αποδεκτοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εξαιτίας των ικανοτήτων τους. Πράγματι, πολλοί από αυτούς είχαν επηρεαστεί από την Αναγέννηση και όλοι τους ήταν εφοδιασμένοι με μια πολύτιμη επαγγελματική κατάρτιση και ένα υψηλό επίπεδο θρησκευτικής και κοσμικής κουλτούρας. Η αξιοθαύμαστη ανάπτυξη της εβραϊκής κοινότητας στους επόμενους δύο αιώνες δικαίωσε την υπερηφάνεια αυτή και έδωσε στη Θεσσαλονίκη τον τίτλο *Μάντρε ντ' Ισραέλ* (Μητέρα του Ισραήλ).

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης είχαν σχηματίσει 30 περίπου κοινότητες, οι οποίες συγκεντρώνονταν γύρω από τη συναγωγή, διοικούνταν από μια συνέλευση

or [Majorca], and Catalan) and thus preserving particular traditions and religious rituals. By the same token, Calabrian Jews founded the Neve Shalom or Calabria synagogue, while Spanish Jews not represented by the above mentioned synagogues belonged to the Gerush Sepharad[5] synagogue.

The old Romaniot community, being far outnumbered by the Sephardim, was unable to assimilate them, and tensions between the two communities were not infrequent. By the end of the sixteenth century, however, intermarriage and cultural penetration meant that the Jewish population of Salonika was homogeneous again: only Ladino was spoken and the *minhag romania* was no longer practised. Versed in the modern professions of the day, educated and cultured, the Salonikan Sephardim were prone to pride themselves on being welcome in the Ottoman Empire because of their qualities. Indeed, many of them had been influenced by the Renaissance and all of them brought precious professional aptitudes and a high level of religious and secular culture. The prodigious growth of the Jewish community in the subsequent two centuries justified this pride and led to Salonika being entitled *Madre d'Israel* (Mother of Israel).

The Jews of Salonika were divided into some thirty communities, each centered around a synagogue, governed by an assembly composed by those who paid the property and profit taxes *(pechia)*, and zealous of its autonomy. The assemblies were responsible for electing the spiritual and temporal leader of the community, the Rabbi *(marbitz)*, and the seven-member council that assisted him in his administrative tasks. The Rabbi, in addition to his religious duties, presided over the Religious Court *(Beit Din)*[6], levied the pechia and the indirect tax *(gabella)*, and issued various decrees *(haskamot)*. The assembly *(ma'amad ha-kahal)* was presided over by the president *(parnas)* and the treasurer *(gabai)*. It issued the community's budget, decided on taxation, and acted as a middleman between the community and the Ottoman authorities. It also appointed the synagogue can-

[5] *Απέλαση από την Ισπανία* · στα εβραϊκά.
[5] *Expulsion from Spain* in Hebrew.

[6] Στα μέσα του 19ου αιώνα, λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη τέσσερα θρησκευτικά (ή ραβινικά) δικαστήρια: α. για θέματα χηρών και ορφανών, β. για θέματα πολιτειακά και εμπορικά, γ. για θέματα ακίνητης περιουσίας και δ. για θρησκευτικά ζητήματα.

[6] In the mid-nineteenth century there were four Religious (or Rabbinical) courts in Salonika: a. dealing with widows and orphans; b. dealing with civic and commercial affairs; c. dealing with immovable property; and d. dealing with religious questions and matters of conscience.

και διαφύλασσαν με ζήλο την αυτονομία τους. Η συνέλευση συγκροτείτο από όσους πλήρωναν φόρους *(πέτσια)* και εξέλεγε το ραβίνο, τον πνευματικό και κοσμικό αρχηγό της κοινότητας *(μαρμπίτς)*, καθώς και τα επτά μέλη του συμβουλίου που τον βοηθούσαν στα διοικητικά του καθήκοντα. Ο ραβίνος, εκτός από τις διοικητικές του υποχρεώσεις, ήταν πρόεδρος του θρησκευτικού δικαστηρίου *(Μπέιτ Ντιν)*[6], επέβαλε την *πέτσια* και τον έμμεσο φόρο *(γκαμπελά)* και εξέδιδε διάφορες αποφάσεις *(ασκαμότ)*. Η συνέλευση *(μααμάντ ακαχάλ)* είχε ως επικεφαλής τον πρόεδρο *(παρνάς)* και τον ταμία *(γκαμπάι)*. Κατάρτιζε τον προϋπολογισμό της κοινότητας, αποφάσιζε για τους φόρους και ενεργούσε ως μεσάζων μεταξύ της κοινότητας και των οθωμανικών αρχών. Επίσης, διόριζε το θρησκευτικό λειτουργό *(χαζάν)*, τον περιτομέα *(μοχέλ)*, τον ιεροσφαγέα *(σοχέτ)* και το δάσκαλο *(μελαμέντ)*. Κάθε κοινότητα διατηρούσε το δικό της σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης *(χέντερ)*, ραβινικό σεμινάριο *(γεσιβά)*, βιβλιοθήκη, φιλανθρωπικά ιδρύματα *(γκεμιλούτ χασιντίμ)* και νοσοκομείο *(μπικούρ χολίμ)*. Στο *χέντερ* πήγαιναν τα αγόρια όταν γίνονταν πέντε ετών. Οι σπουδές διαρκούσαν τέσσερα χρόνια, αλλά η διδακτέα ύλη περιοριζόταν στην ανάγνωση, τη γραφή, την αριθμητική και τα θρησκευτικά. Κάθε συναγωγή είχε, επίσης, τη δική της *γεσιβά* που διηύθυνε κάθε φορά κάποιος ραβίνος, ορισμένοι από τους οποίους απέκτησαν μεγάλη φήμη. Όπως ο ραβίνος Μορδοχάι Κάλι, ο ραβίνος Ντανιέλ Στρούμζα, διευθύνοντες της *γεσιβά* της συναγωγής Πορτουγκάλ, ο ραβίνος Ασέρ Κοέν Μπεναρντούτ, διευθυντής της *γεσιβά* της συναγωγής Αραγκόν, ο ραβίνος Δαβίδ Ναχμίας, διευθυντής της *γεσιβά* της συναγωγής Μαγιόρ, ο ραβίνος Αβραάμ Μπεν Ιακώβ Μουττάλ, διευθυντής της *γεσιβά* της συναγωγής Λισμπόν Γιασάν, και ο ραβίνος Ισαάκ Αλεβί Μπαρ Σολομόν Αζακέν, διευθυντής της *γεσιβά* της συναγωγής Ετς Αχαΐμ.

Πολλές κοινότητες διατήρησαν το δικό τους τυπικό λατρείας έως το 1564. Πρακτικοί λόγοι απαιτούσαν στενότερη συνεργασία μεταξύ των εβραϊκών κοινοτήtors *(hazanim)*, the circumciser *(mohel)*, the ritual slayer *(shohet)*, and the teacher *(melamed)*. Every community had its own library, charitable institutions *(gemilut hasidim)*, hospital *(bikur holim)*, and elementary school *(heder)*. The *heder* was attended by boys at the age of five; studies lasted four years, but the curriculum was limited to reading, writing, arithmetic, and religion. Each synagogue also had its own *yeshiva*, directed by a Rabbi, of what some gained a considerable reputation: Rabbi Mordohai Kali, Rabbi Daniel Strumza, principal and director, respectively of the *yeshiva* of the Portugal synagogue, Rabbi Asher Kohen Benardout director of the *yeshiva* of the Aragon synagogue, Rabbi David Nahmias, director of the *yeshiva* of the Mayor synagogue, Rabbi Avraham Ben Jacob Mouttal, director of the *yeshiva* of the Lisbon Yashan synagogue, Rabbi Isaac Halevy Bar Solomon Hazaken director of the *yeshiva* of the Etz ha-Haim synagogue.

There were communities that maintained their own ritual until 1564. Practical considerations, however, demanded close co-operation between Salonika's Jewish communities. Thus, a committee composed of all the parnasim agreed on the repartition of taxes due to the Ottoman state, and issued in 1514 an *haskama* recognizing the Marranos as Jews. By the mid-sixteenth century, there was an unofficial Chief Rabbi at the head the Jewish community, concentrating in his hands the powers befitted the head of a *millet*, a position consolidated by imperial degrees. In 1520 the communal synagogue Talmud Tora ha-Gadol was founded in the heart of the Jewish neighborhoods, as a synagogue for the whole Jewish community. Adjacent to it were to be established a ritual bath *(mikve)* and the famous Talmud Tora school in 1663. These developments led, in 1680, to the unification of the disparate Jewish communities into one, led by a triumvirate of Rabbis assisted by a seven-member lay assembly.

The Jews, as well as the other *millets*, had a style of clothing distinctive to themselves. In addition to specific clothes (those of the women were often quite elabo-

των της Θεσσαλονίκης, και έτσι μια επιτροπή αποτελούμενη από όλους τους *παρνασίμ* συμφώνησε σχετικά με τον καταμερισμό των φόρων που έπρεπε να καταβληθούν στο οθωμανικό κράτος και εξέδωσε μία ανακοίνωση σύμφωνα με την οποία οι Μαράνοι αναγνωρίζονταν ως Εβραίοι. Από τα μέσα του 16ου αιώνα, η εβραϊκή κοινότητα είχε ανεπίσημα ως αρχηγό έναν αρχιραβίνο, ο οποίος συγκέντρωνε στα χέρια του όλη την εξουσία που άρμοζε σε αρχηγό ενός *μιλέτ*, μια θέση που ισχυροποιήθηκε με αυτοκρατορικά διατάγματα. Το 1520 κτίστηκε στην καρδιά της εβραϊκής περιοχής η συναγωγή Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ, που ήταν κοινή σε όλες τις εβραϊκές κοινότητες. Δίπλα της κτίστηκαν ένα θρησκευτικό λουτρό (*μικβέ*) και, το 1663, η περίφημη σχολή Ταλμούντ Τορά. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν το 1680 στην ενοποίηση των εβραϊκών κοινοτήτων, έχοντας ως επικεφαλής μια τριανδρία ραβίνων, την οποία βοηθούσε επταμελής συνέλευση λαϊκών.

Οι Εβραίοι, όπως και τα άλλα *μιλέτ*, διαφοροποιούνταν όχι μόνο από τον τόπο διαμονής, αλλά και από την ενδυμασία. Εκτός από ορισμένα ρούχα των οποίων η προέλευση εντοπίζεται στην ιβηρική χερσόνησο (και που στην περίπτωση των γυναικών ήταν εξαιρετικά περίτεχνα), οι Εβραίοι ήταν υποχρεωμένοι να φορούν ένα κίτρινο σαρίκι (οι Έλληνες φορούσαν γαλάζιο, ενώ το λευκό ήταν προνόμιο των Τούρκων).

Κατά τη βασιλεία του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή (1494-1566)[7], οι Θεσσαλονικείς Εβραίοι απέκτησαν ειδικά προνόμια που συνέβαλαν κατά πολύ στην οικονομική πρόοδο της κοινότητας. Το σημαντικότερο από τα προνόμια αυτά ήταν η πληρωμή του κεφαλικού φόρου *(τζιζιά)* σε είδος, δηλαδή, τους αμπάδες από μπλε τσόχα, που προοριζόταν για το σώμα των γενίτσαρων. Ο Jacopo Contarini, πρεσβευτής της Βενετίας στην Κωνσταντινούπολη, έγραφε το 1507 ότι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης αριθμούσαν 10.000 ψυχές και ασχολούνταν κυρίως με την εριουργία και την παρασκευή μπαρουτιού. Πράγματι, οι Εβραίοι από την Ισπανία και τη Σικελία εισήγαγαν την υφαντουργία

rate) whose origin could be traced to the Iberian peninsula, the Jews had to wear a yellow turban (the Greeks wore a blue one, whereas white turbans were reserved for the Turks).

Under the reign of Suleiman the Magnificent (1494-1566)[7], Salonikan Jews were granted special privileges that spurred the economic expansion of the community. The most important was the dispensation allowing payment of the personal tax *(djizia)* in the form of commodities, namely, the blue felt *(aba)* destined to dress the Janissary corps of the Ottoman Empire. Jacopo Contarini, a Venetian ambassador to Constantinople, relates that in 1507 the Jews in Salonika numbered 10,000 souls and dealt mainly in the manufacture of woollens and gun-powder. The Jews from Spain and Sicily introduced weaving to Salonika; and as a result, Salonikan Jews dominated the woollens manufacture of the region thanks to new methods of wool processing, dying -especially in blue- and weaving. They excelled also in carpet-making, specializing in cheap, multi-colored carpets. The Jews also produced *aba* and blue bath towels *(peshtemal)*, made from silk. Their products soon won renown beyond the borders of the Ottoman Empire.

With growth appeared both a class of capital-owning middlemen who bought the crude wool from the peasants and then sold it to the weavers and wholesale merchants who lent money from 6 to 20% interest. Foreign trade was highly developed, since Jewish traders had contacts not only with Venice -which was Salonika's main foreign partner- and Genoa, but as far afield as Amsterdam and the cities of the Hanseatic League. This intense economic activity contributed significantly to Salonika's economic growth and prosperity and contributed to the economic advance of the city's Greek population as well.

The sixteenth century can be considered as the golden age of the Jewish community of Salonika. It was not only due to achievements, such as the establishment of the first printing office in the Balkans, which took place in

[7] Βασίλευσε από το 1520 ως το 1566.
[7] Reigned from 1520 to 1566.

στη Θεσσαλονίκη. Ήταν κυρίαρχοι στον τομέα της εριουργίας της περιοχής λόγω των νέων μεθόδων επεξεργασίας μαλλιού, βαψίματος -ιδίως σε μπλε χρώμα- και ύφανσης. Διακρίνονταν επίσης στην ταπητουργία και ειδικεύονταν σε φθηνά, πολύχρωμα χαλιά. Ένας άλλος τομέας της εβραϊκής δραστηριότητας ήταν η κατασκευή αμπάδων και γαλάζιων λουτρικών από μετάξι, τα πεστιμάλια. Σύντομα, τα προϊόντα τους κέρδισαν την εκτίμηση των καταναλωτών όχι μόνο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και άλλων χωρών.

Χάρη στην ανάπτυξη αυτή, δημιουργήθηκε μια τάξη κεφαλαιούχων μεσαζόντων, οι οποίοι αγόραζαν το ακατέργαστο μαλλί από τους χωρικούς και το πουλούσαν κατόπιν στους υφαντές, και χονδρεμπόρων, οι οποίοι δάνειζαν χρήματα με τόκο από 6 έως 20%. Το εξωτερικό εμπόριο ήταν πολύ αναπτυγμένο, καθώς οι Εβραίοι είχαν δοσοληψίες όχι μόνο με τη Βενετία -που ήταν ο πρώτος ξένος εμπορικός εταίρος της Θεσσαλονίκης- και τη Γένοβα, αλλά και με το Άμστερνταμ και τις πόλεις της Χανσεατικής Ένωσης. Αυτή η έντονη οικονομική δραστηριότητα συνέβαλε τα μέγιστα στην οικονομική ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης και στην ευημερία της και συνέτεινε στην οικονομική πρόοδο των Εβραίων της πόλης.

Ο 16ος αιώνας μπορεί να θεωρηθεί ως ο χρυσός αιώνας της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Πρέπει να σημειωθεί ότι το πρώτο τυπογραφείο των Βαλκανίων ιδρύθηκε από Εβραίους στη Θεσσαλονίκη, το 1515. Αριθμητικά, οι Εβραίοι υπερτερούσαν σαφώς. Το 1519, σύμφωνα με τα τουρκικά αρχεία, ζούσαν στη Θεσσαλονίκη 1.375 μουσουλμανικές οικογένειες, 1.087 χριστιανικές και 3.143 εβραϊκές. Η δύναμη της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης μεταφράστηκε σε πολιτική δράση όταν, το 1566, απέκλεισαν το λιμάνι της Ανκόνας ύστερα από τη θανάτωση Εβραίων από την Ιερά Εξέταση.

Όμως, η ευημερία αυτή δεν κράτησε για πολύ. Η οικονομική παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η κακοδιοίκηση και η διαρκής ανασφάλεια υπονόμευσαν την οικονομική και πολιτιστική πρόοδο της εβρα-

Απέναντι: Η σχολή Ιωσήφ Νισήμ Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ (Δημοτικό Σχολείο Α΄ Περιφέρειας) στη δεκαετία του '30.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

Opposite: The Joseph Nissim Talmud Tora ha-Gadol school (Primary school, district A') in the 1930s.
(Avraham and David Recanati collection)

1515, but also due to the fact that Jews were clearly the dominant element in the city: the Turkish archives show that in 1519 there were 1, 375 Moslem, 1, 087 Christian, and 3, 143 Jewish families in Salonika. The financial and trading power of the Jewish community was translated into political action when, in 1566, it boycotted the port of Ancona after Jews were put to death by the Inquisition.

But this prosperity was not to last. The economic decline of the Ottoman Empire, administrative misrule and recurrent insecurity sapped the economic and cultural expansion of the Jewish community. From the middle of the seventeenth century, trade in the Levant was subject to a major crisis with the region's circumvention by the English and Dutch merchants who traded directly with the Indies. Venetian trade collapsed and the decline of this major trading partner had severe and far-reaching repercussions for the Jews of Salonika.

A deep economic crisis set in, whose effects were felt upon cultural life, too. The Jewish community of Salonika stagnated for two centuries. The Ottoman authorities dealt with Jewish and Greek merchants increasingly arbitrarily. Numerous taxes and other onerous economic burdens were imposed upon the Jews. The result was that many wealthy merchants left for Izmir, Monastir, or Italy in an effort to escape extortions and epidemics. However, the decline was gradual, so when the Russian monk Basil Barskij passed through Salonika in 1726, he found a wealthy Jewish community supporting over 60 schools and boasting many learned men. During the second half of the eighteenth century, exports of Jewish-made felts were still brisk. The practice of philanthropy was widespread, mitigating the difficult living conditions the majority of the Jewish community faced. The Turkish traveller of the seventeenth century Mustafa Ben Abdalla Haji Halfa noted that the wealthy Jewish citizens used to spend considerable sums on alms and charities.

Learning was always highly prized in Judaism, and the Jewish community of Salonika spared no means in or-

ϊκής κοινότητας. Από τα μέσα του 17ου αιώνα, το εμπόριο της Ανατολής παρήκμασε. Το εμπόριο της Βενετίας κατέρρευσε και οι επιπτώσεις ήταν ανυπολόγιστες για την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, καθώς η Βενετία αποτελούσε έναν από τους κυριότερους εταίρους των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.

Η βαθιά οικονομική κρίση που ακολούθησε επηρέασε και την πολιτιστική ζωή. Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατέστη ανενεργή για δύο αιώνες. Οι αυθαιρεσίες των οθωμανικών αρχών εναντίον των Εβραίων και των Ελλήνων εμπόρων πολλαπλασιάστηκαν. Με αποτέλεσμα, πολλοί εύποροι έμποροι να μετακομίσουν στη Σμύρνη, το Μοναστήρι ή την Ιταλία, αποφεύγοντας έτσι τους εκβιασμούς καθώς και τις επιδημίες. Πάντως, ο ρυθμός της παρακμής ήταν σχετικά αργός, και ο Ρώσος μοναχός Μπασίλ Μπαρσκίντ, ο οποίος πέρασε από τη Θεσσαλονίκη το 1726, βρήκε μιαν ανθούσα εβραϊκή κοινότητα με 60 σχολεία και πολλούς μορφωμένους εμπόρους. Κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, οι εξαγωγές τσόχας από τους Εβραίους κινούνταν ακόμα σε υψηλά ανταγωνιστικά επίπεδα. Η φιλανθρωπία ήταν διαδεδομένη, απαλύνοντας έτσι τις σκληρές συνθήκες υπό τις οποίες ζούσε η πλειονότητα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Ο Τούρκος περιηγητής του 17ου αιώνα, Μουσταφά Μπεν Αμπντάλλα Χατζή Χάλφα, σημειώνει ότι οι πλούσιοι Εβραίοι ξόδευαν σημαντικά ποσά σε ελεημοσύνες και φιλανθρωπικά έργα.

Ο Ιουδαϊσμός ανέκαθεν υπολημπτόταν τη μάθηση και η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης δεν φείστηκε μέσων για να την ενισχύσει. Από την ίδρυσή της το 1663, η *σχολή Ταλμούντ Τορά* υπήρξε ο μοναδικός θεσμός στην εβραϊκή κοινότητα που παρείχε ανώτερη εκπαίδευση. Εκτός από τα ραβινικά σεμινάρια, υπήρχε μια σχολή *(μπέιτ μιντράς)* για τη διδασκαλία των *πιουτίμ* και ένα ακόμα *μπέιτ μιντράς* ανώτερων κοσμικών σπουδών, λ.χ. φιλοσοφία, ιατρική και αστρονομία, και στο οποίο δίδαξε ο περίφημος γιατρός Αμάτους Λουσιτάνους. Στη Θεσσαλονίκη, επίσης, ο Ιωσέφ Κάρο (1488-1575)[8], ο συγγραφέας του *Σουλχάν*

Αρούχ, μελέτησε και δίδαξε, και ο Σολομών Αλκαμπέτς έγραψε το μυστικιστικό ύμνο *Λεχά Ντοντί*. Όμως, από τα τέλη του 17ου αιώνα, η Ταλμούντ Τορά άρχισε σταδιακά να χάνει την αίγλη της, ακολουθώντας τη γενική παρακμή της Θεσσαλονίκης. Η πνευματική αδράνεια ήταν σχεδόν γενικευμένη και οι μεγάλοι λόγιοι του 16ου αιώνα δεν είχαν συνεχιστές στους επόμενους δύο αιώνες.

Στο τέλος του 16ου αιώνα, η Θεσσαλονίκη είχε πάνω από 60.000 κατοίκους. Από αυτούς, οι Τούρκοι ήταν 30.000, οι Έλληνες 16.000, οι Εβραίοι 12.000, ενώ υπήρχαν 2.000 ξένοι έμποροι. Σύμφωνα με τους -μάλλον υπερβολικούς- υπολογισμούς ενός άλλου Τούρκου περιηγητή, του περίφημου Εβλιγιά Τσελεμπί (1611-1681), 100.000 Εβραίοι ζούσαν στη Θεσσαλονίκη στα μέσα του 17ου αιώνα, διαμοιρασμένοι σε 56 εβραϊκές συνοικίες (έναντι 48 μουσουλμανικών και 16 ελληνικών). Οι συνοικίες αυτές βρίσκονταν στην περιοχή του λιμανιού, μέσα από την πύλη της σκάλας, κάτω από το τείχος. Εξαιτίας των βρόμικων σοκακιών, τα οποία δεν καθαρίζονταν ποτέ, επικρατούσαν ανθυγιεινές συνθήκες. Έτσι, οι κάτοικοί τους ζούσαν με το φόβο των επιδημιών. Βλέποντας, λοιπόν, ένα πλοίο το οποίο υποπτεύονταν ότι μετέφερε χολέρα, μαζεύονταν στο λιμάνι και φώναζαν *Non lo vogliamo! Non lo vogliamo!*[9].

Το 1655, η γαλήνη και η συνοχή της εβραϊκής κοινότητας δοκιμάστηκαν από τη μεσσιανική διδασκαλία του Σαμπετάι Τσβι (πέθανε το 1676). Η καταδίκη του από τις ραβινικές αρχές δεν μπόρεσε να ανασχέσει το μεσσιανικό πάθος των εξαθλιωμένων μαζών. Το κήρυγμά του βρήκε μεγάλη ανταπόκριση στη Θεσσαλονίκη· έτσι, όταν ο Σαμπετάι Τσβι προσηλυτίστηκε στο Ισλάμ για να σώσει τη ζωή του, το παράδειγμά του ακολούθησαν πολλοί Θεσσαλονικείς Εβραίοι, ανάμεσά τους εύποροι και επιφανείς οικογένειες. Αυτοί οι Εβραίοι αποστάτες έγιναν γνωστοί με το όνομα Ντονμέδες *(Dönme)*, αν και αποκαλούσαν τους εαυτούς τους *μαμινίμ* (πιστούς), ενώ οι Εβραίοι τους αποκαλούσαν *μινίμ* (αιρετικούς). Αυτοί οι ισλαμιστές

der to promote it. From the time of its opening in 1663, the Talmud Tora School was the only institution in the Jewish community dispensing higher studies. Apart from the rabbinical seminaries, there were a school *(beit midrash)* for the teaching of *piyutim* and another *beit midrash* dispensing higher secular education, such as philosophy, medicine, and astronomy; the famous physician Amatus Lusitanus taught there. It is in Salonika that Joseph Caro (1488-1575)[8], author of the *Shulhan Arukh*, studied and taught and where Solomon Alkabetz wrote the mystical hymn *Lekha Dodi*. However, the Talmud Tora had declined by the end of the seventeenth century, mirroring Salonika's more widespread decline and the continuing impoverishment of its Jewish population. The great scholars of the sixteenth century had no emulators in the following two hundred years.

At the end of the sixteenth century, Salonika had over 60,000 inhabitants. Of these 30,000 were Turks, 16,000 Greeks, 12,000 Jews, 2,000 foreign merchants. According to the -probably overestimated- calculations of another Turkish traveller, the famous Evliya Chelebi (1611-1681), 100,000 Jews lived in Salonika in the middle of the seventeenth century, dwelling in 56 Jewish neighborhoods (as against 48 Muslim neighborhoods and 16 Greek). These neighborhoods were to be found in the port area and under the city wall. Unhealthy conditions predominated, due to the narrow, unwashed, and hence filthy streets. Nevertheless, its inhabitants were moved by the fear of epidemics and, upon seeing a ship suspected of carrying plague, gathered at the port to shout *Non lo vogliamo! Non lo vogliamo!*[9].

In 1655, the tranquility and cohesion of the Jewish community was challenged by the messianic preaching of Sabbetai Zvi (died in 1676). Condemnations of the rabbinical authorities could not dampen the messianic ardor of the wretched masses. Sabbetai Zvi's teachings found many followers in Salonika and, when he converted to Islam to save his life, his example was imitated by scores of Salonikan Jews, illustrious and wealthy families not excepted. These Jewish apostates came to

[8] Το *Σουλχάν Αρούχ*, που γράφτηκε το 1564-1565, είναι ο πλέον διαδεδομένος κώδικας του εβραϊκού νόμου.

[8] The *Shulhan Arukh*, composed in 1564-1565, is the most widespread codification of the Jewish Law.

[9] *Δεν το θέλουμε! Δεν το θέλουμε!* στα ιταλικά.

[9] *We don't want it! We don't want it!* in Italian.

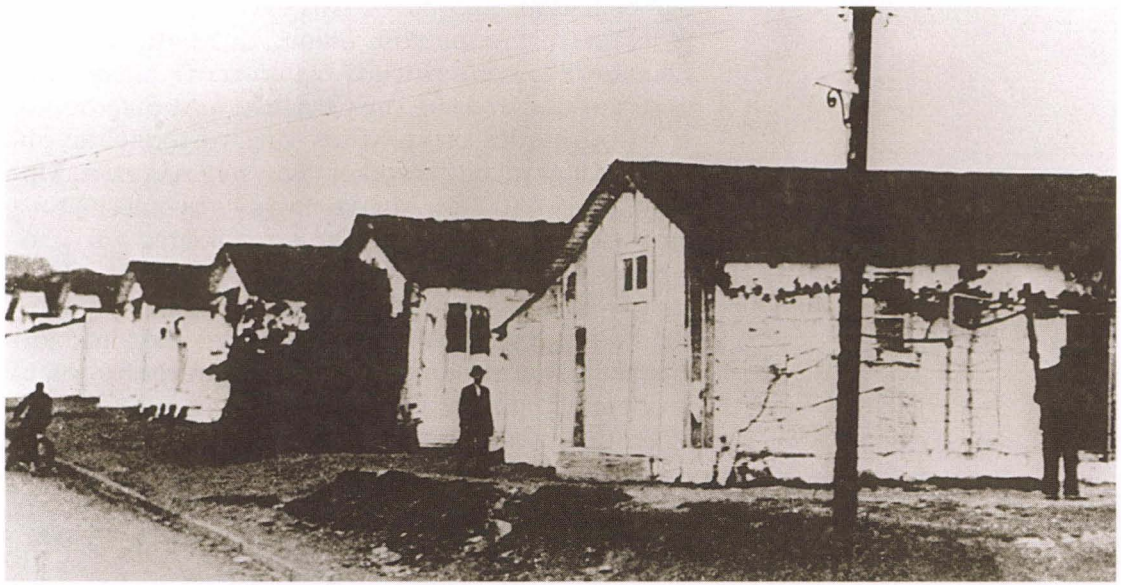
Μαράνοι τηρούσαν τους δημόσιους τύπους του Ισλάμ, ενώ κατ' ιδίαν καλλιεργούσαν ένα μυστικισμό που είχε εβραϊκές ρίζες. Όταν αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη Θεσσαλονίκη το 1923, με την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, αριθμούσαν γύρω στις 15.000 και ήταν τουρκόφωνοι.

Στα τέλη του 18ου αιώνα, οι παλιές δραστηριότητες των Εβραίων άρχισαν να φθίνουν. Οι εισαγωγές καλύτερων και φθηνότερων υφασμάτων από την Ευρώπη τούς προξένησαν γερό πλήγμα. Ήδη το 1827 δεν υπήρχαν πλέον Εβραίοι εργάτες στην υφαντουργία, ενώ το 1875 όλοι οι Θεσσαλονικείς φορούσαν ρούχα από ευρωπαϊκό ύφασμα. Σε παρόμοια ύφεση περιήλθε και η εβραϊκή ταπητουργία. Η αυτάρκεια της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης ανήκε στο παρελθόν. Μετά το τέλος του 18ου αιώνα, ο αρχιραβίνος τελούσε συχνά υπό την προστασία των ξένων δυνάμεων -κυρίως της Γαλλίας και της Αγγλίας- και έτσι μπορούσε να είναι απρόσβλητος από τις οθωμανικές αρχές.

be known as Dönme, although they designated themselves *maminim* (believers) and were called *minim* (heretics) by the Jews. These Moslem Marranos kept the public rites of Islam, while in private they cultivated a Jewish-based mysticism. With the exchange of populations between Greece and Turkey, they had to leave Salonika in 1923; they numbered around 15,000 and were Turkish-speaking.

By the end of the eighteenth century, Salonika's ancient Jewish industry began to decline; better quality textile imports from Europe dealt it a severe blow. By 1827 Salonikan Jews no longer provided textile workers and by 1875 all the city's inhabitants were dressed in European cloth, while a similar decline was suffered by the Jewish carpet industry. The self-sufficiency of Salonika's Jewish community was gone. However, from the end of the eighteenth century, the Chief Rabbi often enjoyed the protection of the foreign powers -particularly of France and England- and thereby managed to render himself unassailable by the Ottoman authorities.

Quarter 151. It was renamed into Eliaou Benozilio quarter in the mid - 1930s. Before 1917 the barracks served as an Italian hospital. After the fire of 1917, numerous Jewish families were housed in this quarter. After 1917 Midrash Broudo was located in this quarter.
(Avraham and David Recanati collection)

Συνοικία 151. Η συνοικία μετονομάστηκε σε συνοικία Ελιάου Μπενοζίλιο, στα μέσα της δεκαετίας του '30. Στα παραπήγματα του συνοικισμού λειτουργούσε πριν από το 1917 ιταλικό νοσοκομείο. Μετά την πυρκαγιά του 1917, στεγάστηκαν στη συνοικία αυτή εβραϊκές πυροπαθείς οικογένειες. Επίσης, λειτουργούσε στη συνοικία το μιντράς Μπρούδο.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΣΤΟΝ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Στα μέσα του 19ου αιώνα, η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης άρχισε να βγαίνει από το λήθαργό της. Το εμπόριο με τη δυτική Ευρώπη αναπτύχθηκε και τα ταξίδια στο εξωτερικό πύκνωσαν. Η επαφή με τους χειραφετημένους Εβραίους της Δύσης άρχισε να φανερώνει σιγά σιγά τα αποτελέσματά της -όχι χωρίς αντιδράσεις στο εσωτερικό της κοινότητας. Οι Έλληνες της πόλης είχαν ήδη συνέλθει από τα οδυνηρά επακόλουθα που είχε για αυτούς η Ελληνική Επανάσταση, ενώ οι οθωμανικές αρχές άρχισαν να εκσυγχρονίζουν την πόλη. Από τα μέσα του 19ου αιώνα, η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης γνώρισε μια αξιοσημείωτη οικονομική αναγέννηση. Από τους 56 μεγαλύτερους εμπορικούς οίκους, οι 38 ήταν σε χέρια Εβραίων και κυριαρχούσαν όχι μόνο στη Μακεδονία, αλλά και σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η υπεροχή αυτή επεκτεινόταν και στο τραπεζικό σύστημα. Οι μεγάλοι εμπορικοί οίκοι των Αλλατίνι, Μοδιάνο, Φερνάντεζ και Μιζραχή είχαν στη διάθεσή τους μιαν ενδοχώρα με 4.000.000 καταναλωτές και μπορούσαν να επηρεάζουν τους τοπικούς μπέηδες. Μεταξύ του 1866 και του 1894, κατεδαφίστηκαν τα τείχη της πόλης, αποξηράνθηκε το γειτονικό έλος, ανακαινίσθηκε το λιμάνι και η Θεσσαλονίκη συνδέθηκε σιδηροδρομικώς με την υπόλοιπη Ευρώπη, ενώ εξοπλίσθηκε με ηλεκτρικό, τηλεγραφία και τραμ. Οι μεγάλες πυρκαγιές του 1890, 1896 και 1898 είχαν ως αποτέλεσμα τον εξωραϊσμό της πόλης. Κατά το ίδιο διάστημα, ο πληθυσμός της αυξήθηκε από 50.000 σε 120.000.

THE ROLE OF THE JEWS IN THE CITY'S MODERNIZATION PROCESS

During the middle of the nineteenth century, Salonika's Jewish community experienced a remarkable economic revival. Trade with Western Europe intensified and travel abroad became more frequent. Contact with the emancipated Jews of the West slowly began to bear its fruit in Salonika -albeit not without internal opposition. Meanwhile, the city's Greeks had already recovered from the disastrous aftermath of the Greek War of Independence, while the Ottoman authorities moved to modernize the city. Thirty-eight of Salonika's 56 biggest trading houses were in Jewish hands, dominating not only the region of Macedonia but the whole of the Ottoman Empire. This predominance extended into banking as well. The great firms of Allatini, Modiano, Fernandez, and Mizrahi disposed of a hinterland of about 4,000,000 consumers and were able to exercise great influence over the local Turkish beys. Between 1866 and 1894 the city walls were demolished, the nearby swamp was drained, the port was renovated, and Salonika was linked by railway to the rest of Europe; it was also endowed with electricity, the telegraph, and tramways. The fires of 1890, 1896, and 1898 were blessings in disguise and quickened the development of the city. In the same period, the population leaped from 50,000 to 120,000.

Close contact with Western Europe brought both economic prosperity and new ways and ideas to the city. At the end of the nineteenth century, the Jewish community of Salonika underwent profound organizational

Οι στενές σχέσεις με τη δυτική Ευρώπη έφεραν όχι μόνο οικονομική ευμάρεια σε όλη την πόλη, αλλά και νέες συνήθειες και ιδέες. Στο τέλος του 19ου αιώνα, ο τρόπος οργάνωσης της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης άλλαξε άρδην. Συγκροτήθηκε ένα Διοικητικό Συμβούλιο που περιόρισε τις αρμοδιότητες του αρχιραβίνου στα θρησκευτικά θέματα. Ο πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου έγινε ουσιαστικά αρχηγός της κοινότητας, εξέλιξη που υπογραμμίζει την είσοδο της εκκοσμίκευσης στην παραδοσιακή κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Το σύστημα, ωστόσο, παρέμεινε ολιγαρχικό: από τις 14.550 οικογένειες που αποτελούσαν την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, στις αρχές του αιώνα, μόνο 1.550 ήταν σε θέση να καταβάλουν την κοινοτική εισφορά και είχαν, συνεπώς, δικαίωμα ψήφου.

Η Θεσσαλονίκη στις αρχές του αιώνα βρισκόταν

changes. An administrative council was established, limiting the powers of the Chief Rabbi to religious matters alone. The president of the administrative council became effective head of the community, a development that clearly reflected the inroads of secularization into Salonika's traditional Jewish society. Nevertheless, the system remained oligarchic: of the 14,550 families composing the Jewish community of Salonika at the beginning of the twentieth century, only 1,550 families were able to pay the community contribution and, therefore, enjoyed the right to vote.

Salonika at the turn of this century thus lay on the crossroads of two ages as well as of two civilizations. The metropolis of the Southern Balkans acquired a cosmopolitan character and became the main access route for Western capital and ideas to the East, the center of the Young Turks movement and the birthplace of the

Δρόμος στη Θεσσαλονίκη μετά την πυρκαγιά του Αυγούστου του 1917. (Φωτογραφικό αρχείο του Μουσείου της Διασποράς)

Street in Salonika after the fire of August 1917. (Beth Hatefutsoth Photo Archive)

στο μεταίχμιο δύο εποχών και δύο πολιτισμών. Η μητρόπολη της νότιας Βαλκανικής, έχοντας αποκτήσει έναν κοσμοπολίτικο χαρακτήρα και έχοντας γίνει η κύρια είσοδος δυτικών κεφαλαίων και ιδεών στην Ανατολή, κατέστη πλέον το κέντρο του κινήματος των Νεότουρκων και της *Φεντερασιόν*[10], όπως επίσης και ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο, η πιο δυτικοποιημένη πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η μοναδικότητα της Θεσσαλονίκης έγκειτο, κατά κύριο λόγο, στο δεσπόζοντα εβραϊκό χαρακτήρα της, σε μια εποχή αποσύνθεσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και παράλληλης ανόδου των βαλκανικών εθνικών κρατών. Στο μέτρο που εντεινόταν η ευρωπαϊκή οικονομική διείσδυση, η Θεσσαλονίκη γινόταν ο συντονιστής της ευρωπαϊκής ηγεμονίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παρ' όλ' αυτά, τα ευρωπαϊκά συμφέροντα δεν κατάφεραν να κυριαρχήσουν πάνω στο δυναμισμό των τοπικών επιχειρηματιών. Η οικονομική ανάπτυξη έθεσε τις βάσεις για τον εκσυγχρονισμό, για τον οποίο η ευρωπαϊκή εκπαίδευση παρείχε τα μέσα.

Σύμφωνα με την ελληνική απογραφή του 1913, σε συνολικό πληθυσμό 200.000, υπήρχαν 61.850 Εβραίοι. Οι Εβραίοι αποτελούσαν, λοιπόν, τη σχετική πλειοψηφία της πόλης και της προσέδιδαν έναν εβραϊκό χαρακτήρα. Ωστόσο, ο εκσυγχρονισμός και η εκκοσμίκευση οδήγησαν τις ανώτερες κοινωνικά τάξεις της εβραϊκής κοινότητας προς μια απαγκίστρωση από την παραδοσιακή εβραϊκή κουλτούρα. Καθώς η Γαλλία ήταν η πρώτη χώρα που παρείχε ίσα δικαιώματα στους Εβραίους, αλλά και εξαιτίας αυτού που φάνταζε ως επιτυχημένη εβραϊκή ενσωμάτωση στη γαλλική κοινωνία, η γαλλική γλώσσα και η γαλλική παιδεία ήταν σε μεγάλη υπόληψη στην εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης.

Η εκπαίδευση ήταν, λοιπόν, ο κύριος φορέας του εκσυγχρονισμού στη Θεσσαλονίκη. Οι συνέπειες της σύγχρονης εκπαίδευσης στην ευρύτερη ζωή της εβραϊκής κοινότητας ήταν ανυπολόγιστες, καθώς οι στόχοι της σύγχρονης εκπαίδευσης υπερέβαιναν το πλαίσιο του σχολικού πληθυσμού και σκόπευαν στην "αναγέν-

Fédération[10], as well as major trade center, the most westernized city of the Ottoman Empire. Salonika's uniqueness lay, foremost, in its predominantly Jewish character at a time when the Ottoman Empire was disintegrating and the Balkan nation states rising in its wake. As European economic penetration intensified, Salonika became the coordinator of European hegemony over the Ottoman Empire. Nevertheless, European interests never prevailed over the dynamism of local entrepreneurs. Economic development laid the basis for modernization, for which European education would provide the means.

According to the Greek census of 1913, Salonika's Jews numbered 61,850 out of a total population of almost 200,000. As the single largest group in the city, they were able to give it a definably Jewish character. Modernization and secularization, however, prompted the upper strata of the Jewish community towards a rejection of traditional Jewish culture. Since France had been the first country to award equal rights to Jews, and because Jewish integration into French society appeared to have been successful, French language and culture were highly regarded by Jewish Salonikans.

Education was the prominent agent of modernization in Salonika. The implications of modern education for the general life of the Jewish community were far-reaching, for it extended the scope of the school-age population and aimed at "regenerating" the whole Jewish community of Salonika. The shared philosophy was that all the benefits of Western civilization that had enabled the emancipation of French Jewry had to be brought to the Jews of backward countries in order to arouse them from their slumber and combat their economic and social misery. By 1905 there were about 15,000 Jewish children of school age in Salonika, of whom 9,425 attended school; of these, 2,200 were pupils at the *Alliance Israélite Universelle* schools; 4,000, at 53 *hadarim;* 1,500, at the two *Talmud Tora;* 1,000, at five other Jewish schools, and 725, at Protestant, Italian, Catholic and other non-Jewish schools. In addition,

[10] Το πιο σημαντικό σοσιαλιστικό εργατικό κίνημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των Βαλκανίων.

[10] The most important socialist workers movement of the Ottoman Empire and the Balkans.

νηση" ολόκληρης της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Η άποψη ήταν ότι όλα τα πλεονεκτήματα του δυτικού πολιτισμού, τα οποία προκάλεσαν τη χειραφέτηση των Εβραίων της Γαλλίας, θα έπρεπε να μεταλαμπαδευτούν στους Εβραίους των καθυστερημένων χωρών, ώστε να ξυπνήσουν από τη νάρκη που βρίσκονταν και να καταπολεμήσουν την οικονομική και κοινωνική τους εξαθλίωση. Το 1905 υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη περίπου 15.000 εβραιόπουλα σε σχολική ηλικία, από τα οποία μόνο τα 9.425 φοιτούσαν σε σχολείο. Από αυτά, 2.200 φοιτούσαν στα σχολεία της *Alliance Israélite Universelle*, 4.000 σε 53 *χανταρίμ*, 1.500 σε δύο *Ταλμούντ Τορά*, 1.000 σε πέντε άλλα εβραϊκά σχολεία και 725 σε μη εβραϊκά σχολεία. Σε αυτά θα πρέπει να προσθέσουμε την ύπαρξη 80 *γεσιβότ*. Στην πρώτη γραμμή της σύγχρονης εκπαίδευσης βρίσκονταν τα σχολεία της *Alliance*. Η εκπαίδευση που προσφερόταν απ' αυτά είχε ως στόχο να μετατρέψει αυτούς που θεωρούσε καθυστερημένους Εβραίους σε πολίτες του σύγχρονου κόσμου. Όμως -παρά τις διαβεβαιώσεις της για το αντίθετο- έδειχνε επιφανειακό μόνο σεβασμό για την ιουδαϊκή παράδοση. Ήταν υπέρμαχος του αφομοιωτισμού, όχι τόσο στην οθωμανική κοινωνία, ή σε αυτές των επίδοξων γειτονικών κρατών, όσο στη Γαλλία, που εθεωρείτο η κοιτίδα του δυτικού πολιτισμού και της κουλτούρας.

Η ταχεία αύξηση του πληθυσμού και το αδιάπτωτο ρεύμα της εσωτερικής μετανάστευσης είχαν ως αποτέλεσμα τη γοργή επέκταση της Θεσσαλονίκης έξω από τα παλιά όριά της - μια εξέλιξη με σημαντικές επιπτώσεις στη συνοχή της εβραϊκής κοινότητας. Οι πλουσιότεροι Θεσσαλονικείς Εβραίοι εγκατέλειπαν τις εβραϊκές συνοικίες και μετακόμιζαν σε νέες περιοχές, κυρίως στις εξοχές, όπου η καινούργια αστική τάξη της Θεσσαλονίκης δεν γνώριζε διαχωρισμούς με βάση την εθνική προέλευση ή τη θρησκεία. Έτσι, οι συναγωγές που κτίζονταν στις νέες συνοικίες δεν αντιστοιχούσαν πλέον σε μεγάλη συγκέντρωση εβραϊκού πληθυσμού. Η οικονομική ευημερία δεν οδήγησε στην ανέγερση αρχοντικών βιλών μόνο. Λόγω της

there were 80 functioning *yeshivot*. The schools of the *Alliance* were seen as being in the forefront of modern education. This education, meant to transform what were considered as backward Jews into citizens of the modern world, paid little more than lip service to Jewish tradition, whatever its claims. It advocated assimilation, not so much into the Ottoman empire or the contending surrounding nation states, but to France, seen as the embodiment of Western culture and civilization.

Rapid population growth and the continuous influx of immigrants resulted in the rapid expansion of Salonika beyond its old limits -a development which was to affect the social cohesion of the Jewish community. The wealthier Jewish citizens of Salonika left the Jewish neighborhoods and moved to the new areas developing

Η λέσχη της εβραϊκής κοινότητας στη δεκαετία του 1930. (Κεντρικά Αρχεία για την Ιστορία του Εβραϊκού Λαού)

The Jewish club of Salonika in the 1930s. (Central Archives for the History of the Jewish People)

ιδιωτικής ή της κοινοτικής χρηματοδότησης, κτίστηκαν σχολεία και νοσοκομεία, όπως επίσης και τράπεζες, μέγαρα για λέσχες και μεγάλα καταστήματα. Παρ' όλ' αυτά, ένα μεγάλο μέρος του εβραϊκού πληθυσμού ζούσε πολύ φτωχά, παρ' όλο που οι συνθήκες υγιεινής είχαν βελτιωθεί.

Η κοινωνική αλληλεγγύη κατέστη γεγονός· μετά την πυρκαγιά του 1890, τα χρήματα των εράνων για τους πυροπαθείς επενδύθηκαν για την ανέγερση δύο οικισμών εκτός του κέντρου: Βαρόνου Χιρς και Καλαμαριά. Η κοινοτική αλληλεγγύη ήταν καλά οργανωμένη διαμέσου φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, τα οποία εκσυγχρόνισαν το *Μπικούρ Χολίμ*, ίδρυσαν το νοσοκομείο ντε Χιρς, ένα ψυχιατρείο, ορφανοτροφεία και γηροκομεία. Ιδρύματα υποτροφιών, αθλητικά σωματεία και διάφορα άλλα σωματεία (όπως το *Club de Salonique* και το *Club des Intimes*) πολλαπλασιάζονταν με ταχύτατο ρυθμό. Ο Τύπος ήταν εξίσου δραστήριος και η πρώτη εφημερίδα που εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη, το 1865, η *El Lunar*[11], τυπωνόταν στα *λαντίνο*.

Οι κοινωνικές δραστηριότητες, όμως, αφορούσαν μόνο τα ανώτερα στρώματα της κοινότητας. Οι πτωχότεροι ήταν ευαίσθητοι στις σοσιαλιστικές ιδέες της *Φεντερασιόν* και στη *σιωνιστική* ιδεολογία. Παρ' όλο που φαινόταν ότι το θρησκευτικό αίσθημα υποχωρούσε, η εβραϊκή ταυτότητα παρέμενε ισχυρή, βασισμένη σε μιαν ιδιαίτερη γλώσσα και σε εντελώς διακριτά ήθη και έθιμα, καθώς και σε μια κοινή ιστορία τεσσάρων αιώνων. Οι αντικληρικοί Εβραίοι ήταν πιστοί στο σοσιαλισμό, στο *σιωνισμό* ή στην αφομοίωση, όπως την εννοούσε η ιδεολογία της *Alliance*.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-1913 και η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό κράτος δημιούργησαν προσκόμματα στη δυναμική εμπορική δραστηριότητα της πόλης. Η εβραϊκή κοινότητα ανησυχούσε ότι η απώλεια της ενδοχώρας της Θεσσαλονίκης θα σήμαινε τη μείωση της οικονομικής της εμβέλειας. Επιπλέον, υπήρχαν φόβοι για προμελετημένη ελληνοποίηση της πόλης που θα οδηγούσε στον παρα-

[11] *Το φεγγάρι* στα λαντίνο.
[11] *The Moon* in ladino.

to the east of the city center, mainly along the waterfront, where the new Salonikan bourgeoisie mingled without considerations of ethnic origin or religion. Economic prosperity brought benefits to the community too, albeit the synagogues built in the new neighborhoods did not necessarily serve a dense concentration of Jewish population: thanks to private or community financing, schools and hospitals were built, in addition to banks, clubs, and department stores. Nevertheless, a sizeable part of the Jewish population still lived in misery, although the sanitary conditions of their quarters had improved.

Communal solidarity prevailed, however: after the fire of 1890, the money raised for the fire victims was invested for the building of two new settlements west and east of the historic city center: *Baron de Hirsch* and *Kalamaria* quarters. Well organized charitable institutions raised funds to modernize the *bikur holim,* founded the de Hirsch hospital in 1907, a mental asylum, orphanages, and homes for the aged. Scholarship endowments and sport clubs and general clubs (such as the *Club de Salonique* and the *Club des Intimes)* multiplied. Press activity was equally intense, and Salonika's first newspaper, *El Lunar*[11], was printed in *Ladino* in 1865.

Only the upper social strata of the community engaged in social activity. The poorer were sensible to the socialist ideas of the *Fédération* and to *Zionist* ideology. If religious sentiment seemed to subside, Jewish identity remained strong, based on language, customs, and four centuries of shared history. Secularist Jews gave their loyalties to socialism, *Zionism* or assimilation-ism, as best embodied by the *Alliance*'s ideology.

The Balkan Wars of 1912-13 and the incorporation of Salonika into the Greek state halted the city's intense commercial development. The Jewish community feared that the loss of Salonika's Balkan hinterland would spell the reduction of their economic territory. Moreover, there were fears of a planned hellenization of the city, which would bring about the supplanting of

γκωνισμό των Εβραίων από τους Έλληνες και, τελικά, θα υποχρέωνε τους πρώτους σε μαζική μετανάστευση. Αποκρούοντας τη βουλγαρική και την αυστριακή προπαγάνδα που βασίζονταν σε αυτές τις ανησυχίες, η ελληνική κυβέρνηση ακολούθησε φιλοεβραϊκή πολιτική και καθησύχασε τους φόβους του εβραϊκού πληθυσμού σχετικά με τις επιπτώσεις της ελληνικής κυριαρχίας στη Θεσσαλονίκη. Στις εκλογές του 1915, πέντε Εβραίοι βουλευτές εξελέγησαν.

Το καίριο πλήγμα στην κοινότητα το έδωσε μια πυρκαγιά. Το Σάββατο 18 Αυγούστου 1917, μια μεγάλη πυρκαγιά κατέστρεψε σχεδόν όλο το κέντρο της Θεσσαλονίκης. Η πόλη ανοικοδομήθηκε, αλλά το χαρακτηριστικό εβραϊκό της χρώμα δεν υπήρχε πια. Παρ' όλο που η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης ανασυγκροτήθηκε με επιτυχία στα χρόνια του Μεσοπολέμου, δεν ανέκτησε την παλιά της πρωτοκαθεδρία. Η άφιξη χιλιάδων απεγνωσμένων προσφύγων από τη Μικρά Ασία, με την ελληνο-τουρκική ανταλλαγή πληθυσμών του 1923, προκάλεσε ορισμένες τριβές με την εγκαταστημένη από παλιά εβραϊκή κοινότητα. Η μετανάστευση -κυρίως στην Αθήνα, τη Γαλλία και την Παλαιστίνη- μείωσε περισσότερο την αναλογία της μέσα στο συνολικό πληθυσμό, όμως ο οικονομικός και πολιτιστικός δυναμισμός της εξακολουθούσε αμείωτος. Εξαιτίας της υποχρεωτικής βασικής εκπαίδευσης, οι νεώτερες γενιές έγιναν ελληνόφωνες.

Το ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε μιαν ανθούσα κοινότητα που αριθμούσε 56.000 μέλη. Όταν η γερμανική εισβολή έλαβε τέλος, η εξόντωση ήταν σχεδόν ολοκληρωτική. Μόνο 1.950 Εβραίοι επέζησαν κρυβόμενοι ή γύρισαν από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η ανασυγκρότηση ήταν οδυνηρή για τους ελάχιστους επιζώντες, των οποίων ο αριθμός μειώθηκε δραστικά λόγω της μετανάστευσης στην Αθήνα και το Ισραήλ. Σήμερα, η Θεσσαλονίκη αριθμεί περίπου 1.000 Εβραίους.

Jews by Greeks and, finally, force the Jews to emigrate *en masse*. Countering Bulgarian and Austrian propaganda based on those fears, the Greek government managed to quell the Jewish population's reservations about the consequences of Greek sovereignity over Salonika by adopting a pro-Jewish policy. Five Jewish deputies were elected in the 1915 elections.

The great blow to the community came by fire. On Saturday 18 August 1917 a major conflagration destroyed almost all of the center of Salonika. The city was reconstructed, but its distinctive Jewish flavor was gone. Although the Jewish community of Salonika pulled itself together successfully in the inter-war years, it never attained its former preeminence. The arrival of thousands of desperate Greek refugees from Asia Minor in the wake of the Greek-turkish population exchange of 1923 led to some friction with the well-established Jewish community. Emigration -especially to Athens, France, and Palestine- further reduced the Jewish contingent in the city; yet the community's economic and cultural dynamism continued unflagging, although compulsory primary education meant that the younger generations became Greek-speaking.

On the outbreak of World War II, the Jews of Salonika formed a prosperous community of 56,000. By the time the German invasion was over, annihilation was almost complete. Only 1,950 Jews survived, hiding or survived the concentration camps. Recovery was painful for the few survivors, whose number was further reduced by emigration to Athens and to Israel. Today, Salonika is home to little more than 1,000 Jews.

Εσωτερικό της συναγωγής Κέτερ Τορά στα 1930. Στη συναγωγή αυτή, όπως και σε άλλα εβραϊκά κτίρια της πόλης, κατέφυγαν άστεγες οικογένειες στη δεκαετία του '30. Πίσω από τα παιδιά, στο κέντρο της φωτογραφίας, βρίσκεται το εϊχάλ της συναγωγής. Το βήμα που δεν διακρίνεται στη φωτογραφία πιθανόν να μετακινήθηκε για να δημιουργήσει χώρο για τις οικογένειες. Είναι πιθανόν ότι η συναγωγή αυτή βρισκόταν σε έναν από τους συνοικισμούς, με παρόμοια ξύλινα παραπήγματα (Συνοικισμός 151, συνοικισμός 6 ή συνοικισμός Αγγελάκη).
(Κεντρικά Αρχεία για την Ιστορία του Εβραϊκού Λαού)

Interior of synagogue Keter Tora. This synagogue, like other locations in the city, offered accommodation to homeless Jewish families in the 1930s. Behind the children in the center of the photograph, is the heikhal of the synagogue. The bema ,which is not visible, may have been taken aside to make room for the refugees. It is quite possible that this synagogue was located in one of the quarters that had similar wooden barracks (quarter 151, quarter 6, or Angelaki quarter).
(Central Archives for the History of the Jewish People)

ΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Δεν είναι τυχαίο που ο ποιητής Samuel Usque αποκάλεσε τη Θεσσαλονίκη, στα 1550, *Μητέρα του Ιουδαϊσμού* και *Μητέρα της Αλλοτινής Ιερουσαλήμ*. Μόλις πριν από πενήντα χρόνια, η πόλη εθεωρείτο ακόμη ως μία από τις σημαντικότερες σεφαραδίτικες κοινότητες.

Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης χωρίζονται χρονικά σε δύο κατηγορίες: αυτές που θεμελιώθηκαν στην αρχαιότητα και αυτές που θεμελιώθηκαν από τους Εβραίους που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη μετά την απέλαση από την Ισπανία, το 1492. Στην αρχαία συναγωγή της πόλης (κατά πάσα πιθανότητα την Ετς Αχαΐμ) κήρυξε ο Απόστολος Παύλος τον 1ο αιώνα μ.Χ.[12]. Από τα πρώιμα κτίσματα των Εβραίων της Ισπανίας, τα οποία πολύ πιθανόν να ήταν επηρεασμένα από την τεχνοτροπία *mudéjar*[13] των συναγωγών της ιβηρικής χερσονήσου, τίποτα δεν έχει απομείνει στις μέρες μας εξαιτίας των καταστροφικών πυρκαγιών που έπληττων συχνά το ιστορικό κέντρο της πόλης στη διάρκεια των αιώνων[14]. Στην πυρκαγιά του 1890 καταστράφηκαν οι περισσότερες από τις 27 συναγωγές της πόλης, συμπεριλαμβανομένης της Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ.

Πριν από το 1839, οι περισσότερες συναγωγές έδεναν αρμονικά με τον αρχιτεκτονικό ιστό της πόλης, στο μέτρο που δεν αναφέρονταν σε επίσημα οθωμανικά έγγραφα ή σε απολογισμούς πυρκαγιών. Μετά το 1839, όμως, και ιδιαίτερα μετά το 1917, οι Εβραίοι της πόλης προσεύχονταν σε επιβλητικές συναγωγές, σχεδιασμένες από διάσημους αρχιτέκτονες, στο εκλε-

THE SYNAGOGUES OF SALONIKA

It was not without reason that, in the 1550s, the poet Samuel Usque called Salonika *la mère du Judaïsme* and *notre vénérable mère Jérusalem d'autrefois*. Indeed, just fifty years ago, it still ranked among the most important Sephardi Jewish communities.

Salonika's synagogues date from two broad time-periods: antiquity, and the period before and after the expulsion of the Jews from Spain in 1492. The ancient synagogue of the city was visited by St. Paul in the first century CE[12]. No evidence of this building has survived to this date, although it may have been located at the site of the Etz ha-Haim synagogue. The early synagogues established by the Sephardi after the Expulsion of 1492, which may have been influenced by the *mudéjar* style[13] of the Spanish synagogues, were repeatedly rebuilt, due to the destructive fires that devastated the city center through the centuries[14]. In the great fire that took place in 1890, most of the 27 synagogues of Salonika were destroyed, including Talmud Tora ha - Gadol.

Before 1839 Salonika synagogues were inconspicuously built within the urban fabric of the city, to such a degree that they were often not even mentioned in official Ottoman documents or in reports of fire casualties. However, after 1839, and especially after 1917, Salonika's Jewish congregations prayed in imposing synagogues, designed by renowned architects, in the eclectic style of Moorish, Assyrian, Byzantine, Renaissance, and Baroque influences; such was the case with Beit Shaul, Monastirioton, Ohel Yosef (Sarfati), Kiana, and Beit El.

[12] Πράξεις (ιζ', 1-3), " Διοδεύσαντες δε την Αμφίπολιν και Απολλωνίαν ήλθον εις *Θεσσαλονίκην*, όπου ην η συναγωγή των Ιουδαίων. κατά δε τω ειωθός τω Παύλω εισήλθε προς αυτούς, και επί τρία σάββατα διελέγετο αυτοίς από των γραφών...".
[12] Acts (17, 1-3), "Now that they had passed through Amphipolis and Apollonia, they came to *Thessalonica*, where was a synagogue of the Jews: and Paul, as his manner was, went in unto them, and three sabbath days reasoned with them out of the scriptures...".
[13] Ισπανική χριστιανική αρχιτεκτονική σε στυλ καθαρά ισλαμικό (moorish). *Mudéjar* λέγονταν οι Μουσουλμάνοι που παρέμειναν στη χριστιανική Ισπανία μετά την επανάκτηση των εδαφών από τους βασιλείς.
[13] Spanish christian architecture in a purely moorish style. *Mudéjar* were the Moslems who remained in christian Spain after the reconquest.
[14] Στην πυρκαγιά του Ιουνίου του 1510 καταστράφηκαν 20 συναγωγές. Του 1545 καταστράφηκαν 10. Του 1620 καταστράφηκαν 28 συναγωγές (κατά ορισμένες πηγές, καταστράφηκαν 36 συναγωγές και αναρίθμητα προσευχητάρια).
[14] In the fire of June 1510, 20 synagogues were destroyed; in 1545, 10 synagogues; and in 1620, 28 synagogues (some sources mention "36 synagogues and numerous oratories").

Εβραϊκές οικογένειες στον Τενεκέ Μαλέ (ή Μααλέ) στη δυτική πλευρά της Θεσσαλονίκης στα 1930. Ο συνοικισμός αυτός λειτούργησε μέχρι το 1937. Οι άστεγες οικογένειες του συνοικισμού μεταφέρθηκαν στη συναγωγή και τα κοινοτικά σχολεία της συνοικίας Βαρδάρ.
(Κεντρικά Αρχεία για την Ιστορία του Εβραϊκού Λαού)

Jewish families at the Teneke Maale quarter, located at the western end of Salonika circa 1930. The quarter was demolished in 1937. The homeless families were re-located at the synagogue and communal schools of Vardar quarter.
(Central Archives for the History of the Jewish People)

κτικίστικο στυλ της εποχής, με επιρροές από την ισλαμική, ασσυριακή, αναγεννησιακή και μπαρόκ αρχιτεκτονική, όπως για παράδειγμα ήταν οι συναγωγές Μπέιτ Σαούλ, Μοναστηριωτών, Όελ Γιοσέφ (Σαρφατί), Κιάνα και Μπέιτ Ελ.

Η πυρκαγιά του 1917, πρωτοφανούς έντασης, κατέστρεψε 120 εκτάρια του κέντρου της πόλης, τις περισσότερες εβραϊκές συνοικίες, αφήνοντας περίπου 56.000 Εβραίους άστεγους, δέκα ραβινικές σχολές, πέντε *γεσιβότ*, ένα σεμινάριο, την αρχιραβινεία, τα πέντε σχολεία της *Alliance Israélite Universelle* και πέντε κοινοτικά σχολεία. Επίσης, καταστράφηκαν 32 συναγωγές, 17 κοινοτικά και 65 ιδιωτικά προσευχητήρια *(μιντρασίμ)*, μαζί με 450 Παπύρους του Νόμου *(σεφαρίμ)*[15].

Αμεσως μετά την πυρκαγιά, επτά νέοι συνοικισμοί δημιουργήθηκαν για τη στέγαση των πυροπαθών. Η κοινότητα δημιούργησε το συνοικισμό Καραγάτς, με πανομοιότυπα κτίσματα, αγόρασε το παλαιό νοσοκομείο 151 που ανήκε στον ιταλικό στρατό, χρησιμοποιώντας τα παραπήγματά του για κατοικίες των πυροπαθών, και το μικρό νοσοκομείο Νερεσκίν που

The fire of 1917, of unprecedented scale, devastated 120 hectares of the historic city center. It destroyed most of the Jewish quarters, leaving 56,000 Jews homeless. It reduced to ashes ten rabbinical libraries, five *yeshivot,* one seminary, the Chief Rabbinate, the five schools of the *Alliance Israélite Universelle,* and five communal schools. No less than 32 synagogues, 17 public, and 65 private prayer rooms *(midrashim)* were destroyed, together with 450 *Tora* scrolls[15].

Immediately after the fire, seven new quarters were established to house the fire refugees: the Jewish community undertook to construct new maisonettes in the Karagatch quarter, to use the barracks of the old hospital 151, which had belonged to the Italian army, and the smaller Nereskine hospital, which belonged to the French army. The city of Salonika constructed the Angelaki quarter and purchased hospital 6, which had belonged to the French army, while the Greek state constructed the quarters of Agia Paraskevi and Vardar.

The synagogues and *midrashim* that had been destroyed in the fire were soon re-established in new locations. Some in the new neighborhoods, and others within the new zones of the historic city center, laid out by the architect Hébrard. By 1919 most of the destroyed synagogues had been re-established at new locations.[16] Although removed from their historic locations most synagogues retained the names of those that had been destroyed, keeping alive the tradition of their predecessors. Thus the new synagogues Gerush, Aragon and Portugal commemorated the synagogues of the Sephardi congregations, while Etz ha-Haim, commemorated the synagogue of the Romaniot congregation. In 1927 there were 35 synagogues and 19 *midrashim* in Salonika[17]. In 1934 Beit El synagogue and the courtyard of Talmud Tora were recorded to host homeless Jewish families[18].

This period of fruitful reconstruction came to an end with Greece's entry into World War II, the massive German invasion of 1941, and the occupation of Salonika by the Germans[19]. In November 1941, a report was issued by Sonderkommando Rosenberg[20], in which

ανήκε στο γαλλικό στρατό. Οι αρχές της πόλης ανοικοδόμησαν το συνοικισμό Αγγελάκη, με πανομοιότυπα παραπήγματα, και αγόρασαν το νοσοκομείο 6 από το γαλλικό στρατό. Η ελληνική πολιτεία οικοδόμησε τους συνοικισμούς Αγίας Παρασκευής και Βαρδαρίου.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι συναγωγές και τα *μιντρασίμ*, που καταστράφηκαν από την πυρκαγιά, επανιδρύθηκαν σε νέες τοποθεσίες. Ορισμένες στις νέες συνοικίες και άλλες στο παλαιό κέντρο της πόλης, το οποίο βρισκόταν στη φάση της ανασυγκρότησης, υπό την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Hébrard. Ήδη το 1919, οι περισσότερες συναγωγές είχαν επανιδρυθεί σε νέες τοποθεσίες.[16] Παρ' όλο που επανιδρύθηκαν μακριά από την ιστορική τους τοποθεσία, οι περισσότερες συναγωγές διατήρησαν τα ονόματα αυτών που καταστράφηκαν, κρατώντας έτσι ζωντανή την παράδοσή τους. Έτσι, οι συναγωγές Γκερούς, Αραγκόν και Πορτουγκάλ τίμησαν τη μνήμη των Σεφαραδιτών, ενώ η Ετς Αχαΐμ αυτή των Ρωμανιωτών. Το 1927 λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη 35 συναγωγές και 19 *μιντρασίμ*[17]. Το 1934, η συναγωγή Μπέιτ Ελ και το προαύλιο της Ταλμούντ Τορά φιλοξένησαν άστεγες εβραϊκές οικογένειες[18].

Αυτή η περίοδος επιτυχούς ανασυγκρότησης έλαβε τέλος με την είσοδο της Ελλάδας στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τη γερμανική εισβολή του 1941 και την κατοχή της Θεσσαλονίκης από τους Γερμανούς[19]. Η έκθεση του Sonderkommando Rosenberg[20], το 1941, δίνει λεπτομερή στοιχεία για τους εβραϊκούς θεσμούς και δραστηριότητες, στη Θεσσαλονίκη, όμως αναφέρει μόνο 35 συναγωγές και *μιντρασίμ* στην πόλη[21].

Οι 36 συναγωγές και τα 22 μιντρασίμ[22] που υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη το 1941, πιθανότατα καταστράφηκαν στην πλειοψηφία τους μετά την εκτόπιση του εβραϊκού πληθυσμού, το 1943. Γνωρίζουμε ότι δύο συναγωγές ανατινάχτηκαν από τους Γερμανούς: η Μπέιτ Σαούλ και η Μπέιτ Ισραέλ. Οι λιγοστές συναγωγές που αναφέρονται μετά τον πόλεμο, κατεδαφίστηκαν για να αντικατασταθούν από νέες οικοδομές που κατέκλυσαν την πόλη τα τελευταία τριάντα χρόνια.[23]

among detailed information on Jewish activity and institutions, only 35 synagogues and *midrashim* were listed in Salonika[21].

Of the 36 synagogues and 22 *midrashim*[22] in Salonika in 1941, the great majority was probably destroyed after the deportations of the Jewish population in 1943. Two synagogues are known to have been blown up, shortly before the end of the war, by the Germans: Beit Shaul and Beit Israel. The few synagogues that survived the war were later demolished to make space for the new development that sprung up in the city[23].

Κατοικία στη συνοικία Κάμπελ γύρω στο 1930. Η συνοικία κάηκε στις 25 Ιουνίου 1931, κατά την κλιμάκωση των αντισημιτικών επεισοδίων στην πόλη.
(Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς)

House at Campbell quarter circa 1930. The quarter was burned in June 25, 1931, during an outbreak of anti-semitic violence in the city.
(Beth Hatefutsoth Photo Archive)

[15] Alliance Israélite Universelle (AIU) 6848/3 (1918). (Τα αρχεία AIU παραπέμπουν σε μικροφίλμ στα Κεντρικά Αρχεία για την Ιστορία του Εβραϊκού Λαού).
[15] Alliance Israélite Universelle (AIU) 6848/3 (1918). (AIU archives refer to the microfilms at the Central Archives for the History of the Jewish People).
[16] Salonika 211/10.12.1919 (Τα νούμερα των φακέλων της Θεσσαλονίκης αναφέρονται στα Κεντρικά Αρχεία για την Ιστορία του Εβραϊκού Λαού).
[16] Salonika 211/10.12.1919 (The Salonika file numbers refer to the archives of the Central Archives for the History of the Jewish People).
[17] Salonika 339/8.9.1927.

[18] (Salonika 386/26.9.1934) Στα 1934, 790 οικογένειες ήσαν άστεγες. Οι λόγοι ήσαν οι εξής: α. η διάνοιξη της Τσιμισκή στη συνοικία Ακτσέ Μεσκίτ, β. η ανέγερση του νέου σιδηροδρομικού σταθμού, κοντά στη συνοικία Βαρδάρ (περιοχή Αφροδίτης και περίχωρα Μουσταφά Αρίφ), γ. η κατεδάφιση του συνοικισμού Αγγελάκη-Στρατού (η συναγωγή εκκενώθηκε το 1940) και δ. το αντισημιτικό επεισόδιο του εμπρησμού της συνοικίας Κάμπελ τον Ιούνιο 1931. Οι άστεγες οικογένειες είχαν εγκατασταθεί σε δύο συναγωγές, στο εργοστάσιο αζύμων, στο τζαμί στη συνοικία Ακτσέ Μεσκίτ, στη συνοικία Χορ-χορ, σε παράπηγμα της οδού Μπιζανίου, στη λέσχη Μακάμπι, στη λέσχη Μπιάλικ, σε παράπηγμα στη σχολή Αλιάνς, σε γκαράζ του συνοικισμού 6, στον Τενεκέ Μαλέ και σε διάφορα σπίτια.

[18] (Salonika 386/26.9.1934) In 1934, 790 Jewish families were left homeless. The reasons: a. the widening of Tsimiski street, at the Akçe Mesjid quarter b. the construction of the new railway station, near Vardar quarter (Afroditis street and its surroundings at Moustafa Arif area) c. the demolition of the Angelaki-Stratou quarter (the synagogue was evacuated in 1940) d. the anti-semitic burning of the Campbell quarter in June 1931. The refugee families were housed in synagogues, at the Matza factory, the Akçe Mesjid mosque, the Hor-hor quarter, a barrack at Bizaniou street, the Maccabee association, the Bialik association at the de Hirsch Hospital, a barrack at the Alliance Israélite Universelle school, a garage at the quarter '6', the Teneke Maale quarter, and several houses.

ΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1941

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ[24]

1. *Συναγωγή Ετς Αχαΐμ (ή Ετς Χαΐμ)*

Τοποθεσία: Αγία Παρασκευή
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Ετς Αχαΐμ ιδρύθηκε κατά την αρχαιότητα, παρ' όλο που δεν υπάρχουν ακριβείς μαρτυρίες. Η ονομασία της συναγωγής προέρχεται από την ονομασία της *Τορά* στις *Παροιμίες*, όπου μεταφορικά αναφέρεται ως *δένδρο της ζωής (Ετς Χαΐμ* στα εβραϊκά)[25].

Είναι πιθανόν, όμως, η θέση της συναγωγής Ετς Αχαΐμ, δίπλα στα παραθαλάσσια τείχη της πόλης, να ήταν η ίδια ή παραπλήσια της τοποθεσίας της συναγωγής που δίδαξε ο Απόστολος Παύλος. Τη γνώμη αυτή ενισχύει και η περιγραφή του Ιώσηπου[26], κατά τον οποίο, στους ελληνιστικούς χρόνους οι συναγωγές ήσαν κτισμένες δίπλα σε υδάτινο πόρο. Σύμφωνα με άλλες πηγές, όμως, η θέση της αρχαίας εβραϊκής συνοικίας (και κατ' επέκταση της συναγωγής) της Θεσσαλονίκης τοποθετείται νοτιότερα, πάνω από την Εγνατία, στην περιοχή όπου βρίσκεται η βυζαντινή συνοικία *Εβραΐδα*. Στη συνοικία αυτή κατοικούσαν αργότερα εβραϊκές οικογένειες. Μάλιστα, κατά το 19ο αιώνα, ερείπια της βυζαντινής στοάς, γνωστής ως *Καρυάτιδες* ή *Είδωλα*, εντοπίστηκαν στην αυλή εβραϊκής κατοικίας.

Η εβραϊκή κοινότητα Ετς Αχαΐμ χωρίστηκε, άγνωστο πότε[27], σε δύο κοινότητες, δημιουργώντας έτσι και τη συναγωγή Ετς Αντάατ (*δένδρο της γνώσης* στα εβραϊκά). Τον 19ο αιώνα, οι δύο κοινότητες αναφέρονται ως μία και προσεύχονται σε κοινή συναγωγή που ονομάζεται Ετς Αχαΐμ βε Ετς Αντάατ.

Κατά το τέλος του 19ου αιώνα, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Ετς Αχαΐμ, στην οδό Θεοδώρου Λασκάρεως. Το κτίριο αναφέρεται ότι είχε κτιστεί στα

THE SYNAGOGUES OF SALONICA UNTIL 1941

HISTORIC SYNAGOGUES[24]

1. *Etz ha-Haim (or Etz Haim) synagogue*

Location : Agia Paraskevi quarter
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Etz ha-Haim synagogue was established in antiquity. Its name originates from *Proverbs*, where the *Tora* is referred to as *a tree of life* (*Etz haim* in Hebrew)[25]

It has been suggested that the first building that originally stood at the Etz ha-Haim site, adjacent to the city wall, was the location where the St. Paul gave his first sermon in Salonika. The proximity of the site to a water source, which, according to Josephus[26], was a favorite location for synagogues in Hellenistic times, may lend further support to this contention. Another neighborhood, inland and to the north of the Etz ha-Haim site, has been identified as having been inhabited by Jewish households at the time: in the seventeenth century, ruins of the Roman forum, with the stoa of Caryatides, called *Suretler* or *Las Incantadas* (the idols), were located near a Jewish house. This area has been identified as the *Evraida* (Jewish quarter) of Byzantine times, and was located near Rogos quarter.

The Etz ha-Haim congregation split at some unknown date[27], which led to the creation of a new congregation, *Etz ha-Da´at* (*tree of knowledge* in Hebrew). During the nineteenth century the two congregations prayed in the same synagogue, called Etz ha-Haim ve Etz ha-Da´at.

At the very end of the nineteenth century the synagogue was located in the Etz Haim quarter, on Etz Haim Havrasi (Theodorou Laskareos) street. This building was built on the ruins of an older synagogue, which had been destroyed in the fire of 1890.

The Etz ha-Haim Romaniot congregation, unlike its

θεμέλια παλαιότερου κτίσματος, που είχε καταστραφεί στην πυρκαγιά του 1890.

Η κοινότητα Ετς Αχαΐμ, αντίθετα με τις άλλες εβραϊκές κοινότητες της Θεσσαλονίκης, όπως την ιταλική, των Σεφαραδιτών και των Ασκεναζίμ, μιλούσε και προσευχόταν στα ελληνικά. Το παρατσούκλι[28] της συναγωγής Ετς Αχαΐμ ήταν *σκόρδο (ajo).* Η αρχική συναγωγή πιθανόν να καταστράφηκε από τις πυρκαγιές που έπληξαν την πόλη μετά το 16ο αιώνα. Μετά το 1917, η συναγωγή επανιδρύθηκε στη συνοικία της Αγίας Παρασκευής και το 1919 λειτουργούσε με *χαζανίμ* τους Δ.Χ. Σίδη, Σ.Μ. Αλλαλούφ, Γ.Μ. Χασίδ, Χ.Ζ. Καττάν και Σ.Α. Ισραέλ.

2. ***Συναγωγή Ασκενάζ (Εσκενάζ)***

Τοποθεσία: οδός Βασιλέως Ηρακλείου 47/57[29]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Ασκενάζ ιδρύθηκε το 1376 από Εβραίους που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη από την Ουγγαρία και Γερμανία, ενώ αργότερα προστέθηκαν και πρόσφυγες από τη Ρωσία. Η συναγωγή λεγόταν επίσης *Συναγωγή της Νυρεμβέργης, Κάαλ Καντός Βάρνμπουκ* και *Κάαλ Καντός Βαρνάκ.* Το παρατσούκλι της ήταν *μύγα (mosca), συναγωγή των τρελών (κάαλ ντε λος λόκος)* και *συναγωγή των θορυβοποιών (κάαλ ντε λος τσιτσερόνες).* Κατά το τέλος του 19ου αιώνα, η συναγωγή Ασκενάζ βρισκόταν στη συνοικία Μπενταρόν, κοντά στη συμβολή της Βασιλέως Ηρακλείου με την Αριστοτέλους. Μετά την πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επαναλειτούργησε στην ίδια πιθανόν με την αρχική της θέση, με τους *χαζανίμ* Α. Εσκεναζή, Χ.Μ. Σεβή, Α.Σ. Μποττόν, Ι.Σ. Ουρή και Μ.Μ. Εσκεναζή.

Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η συναγωγή Ασκενάζ επανιδρύθηκε στην οδό Βασιλέως Ηρακλείου 20, στην τοποθεσία της συναγωγής Πλάσσα. Κτίστηκε με δωρεά του Σαμουήλ Μπουρλά, στη μνή-

Italian, *ashkenazi,* and *Sephardi* counterparts, spoke and prayed in Greek. The synagogue was nicknamed[28] *garlic (ajo).* The original synagogue was most probably destroyed in the fires that hit the city center after the sixteen century. After the fire of 1917, the synagogue was re-established in the Agia Paraskevi quarter. In 1919 the *hazanim* were D.H. Sidis, S.M. Allalouf, Y.M. Hassid, H.Z. Kattan, and S.A .Israel.

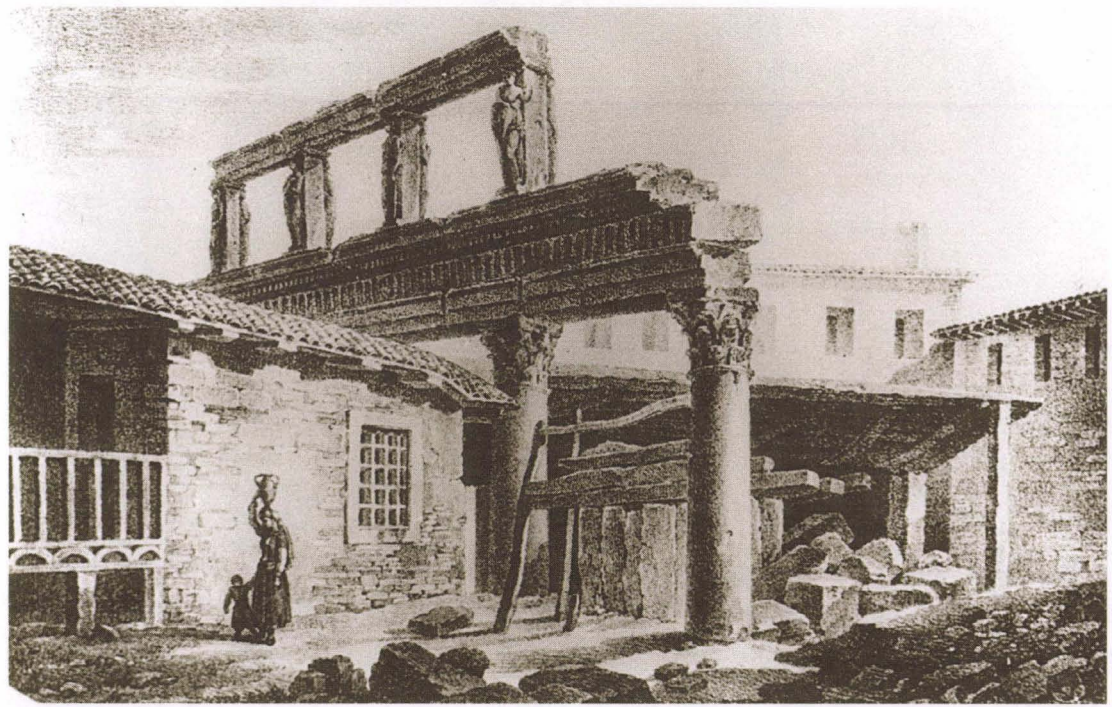
2. ***Ashkenaz (Eshkenaz) synagogue***

Location : 47/57 Vassileos Irakleiou street[29]
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Ashkenaz synagogue was established in 1376 by Jews that came from Hungary and Germany. The congregation was later reinforced by immigrants from Russia. The synagogue was also called *Synagogue of Nuremberg, Kahal Kadosh Varnbuk,* and

Λιθογραφία εβραϊκού σπιτιού του 17ου αιώνα, στη συνοικία Ρόγος, δίπλα στη Στοά των Καρυάτιδων. Τα τέσσερα αγάλματα των Las Inkantadas ή Suretler μεταφέρθηκαν στο Λούβρο στα τέλη του 19ου αιώνα.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

Engraving depicting a Jewish house in the seventeenth century, in the Rogos quarter, adjacent to the Stoa of the Caryatides. The four statues of Las Inkantadas or Suretler were taken to the Louvre in the late nineteenth century.
(Avraham and David Recanati collection)

Kahal Kadosh Varnak. The nickname of the synagogue was *fly (mosca), synagogue of the mad people (kahal de los locos),* and *synagogue of the noise-makers (kahal de los chicherones).* At the end of the nineteenth century it was located in the Bedaron quarter, on Buyuk Pazar (Vassileos Irakleiou) street. After the fire of 1917, the synagogue was most probably rebuilt on its original location. In 1919 its *hazanim* were A. Eskenazi, H.M. Sevi, A.S. Botton, I.S. Uri and M.B. Eskenazi.

After World War II the synagogue Ashkenaz was re-established on 20 Vassileos Irakleiou Street, on the site of the Plassa synagogue. It was built with a donation from Samuel Burla, in memory of his son Daniel. The interior of the synagogue was spartan, incorporating, however, the elaborate marble *heikhal* of the Ohel Yosef (Sarfati) synagogue and the marble *bema* of one of the Baron de Hirsch quarter synagogues. The building was finally demolished in 1978; in its place a new office building was constructed, within which Yad le-Zikaron synagogue is located today. The *heikhal* and *bema* of the Burla synagogue were re-used in Yad le-Zikaron.

3. ***Provencia (Prevança) synagogue***

Location: Regie communal school, Regie-Vardar quarter[30]
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Provencia synagogue was established in 1394, by Jews who fled France after the massacres and expulsions by King Charles VIII. The synagogue was also called *Kahal Kadosh Provincial.* It was given the nickname *synagogue of the poor (Kahal de los Proves).* In 1906 the synagogue was located in the Pulia quarter, on Pulia Havrasi (Grigoriou Palama) street. After it was destroyed in the fire of 1917, it was re-established in the Regie-Vardar quarter. In 1919 its *hazanim* were M.I. Menase, H.I. Mallah, S.N. Mallah, I.H. Habib and M.A. Yomtov (Robisa).

μη του γιου του Δανιήλ. Το εσωτερικό της συναγωγής ήταν λιτό, ενσωματώνοντας, πάντως, το περίτεχνο μαρμάρινο *εϊχάλ* της συναγωγής Σαρφατή και το μαρμάρινο *βήμα* μιας εκ των συναγωγών της συνοικίας ντε Χιρς. Το κτίριο κατεδαφίστηκε το 1978. Στη θέση του υψώθηκε ένα κτίριο γραφείων, μέσα στο οποίο στεγάζεται σήμερα η συναγωγή Γιαντ Λεζικαρόν. Το *εϊχάλ* και το *βήμα* της συναγωγής Μπουρλά χρησιμοποιούνται στη Γιαντ Λεζικαρόν.

3. *Συναγωγή Προβίνσια (Πρεβάντσα)*

Τοποθεσία: κοινοτική σχολή Ρεζή - συνοικία Ρεζή-Βαρδάρ[30]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Προβίνσια ιδρύθηκε το 1394 από Εβραίους πρόσφυγες από τη Γαλλία, που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη εξαιτίας των διωγμών του βασιλιά Κάρολου του 8ου. Η συναγωγή ονομάσθηκε, επίσης, *Κάαλ Καντός Προβινσιάλ*, ενώ το παρατσούκλι της ήταν *συναγωγή των φτωχών (κάαλ ντε λος πρόβες)*. Κατά το 1906, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Πούλια, στην οδό Πούλια Χαβρασί (Γρηγορίου Παλαμά). Η συναγωγή επανιδρύθηκε μετά την πυρκαγιά του 1917 στη συνοικία Ρεζή-Βαρδάρ και το 1919 λειτουργούσε με *χαζανίμ* τους Μ.Ι. Μενασέ, Χ.Ι. Μαλλάχ, Σ.Ν. Μαλλάχ, Ι.Χ. Χαμπίμπ και Γ.Α. Γιομπτώβ (Ρομπίσα).

4. *Συναγωγή Ιτάλια (Γιασάν)*

Τοποθεσία: σχολή Ιωσήφ Νισήμ, οδός Βελισαρίου 43/46[31]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Ιτάλια ιδρύθηκε το 1423 από Εβραίους πρόσφυγες από τη Σικελία. Ενισχύθηκε αργότερα, τον 16ο αιώνα, από νεοαφιχθέντες Ιταλούς, που ήταν μορφωμένοι, πλούσιοι και ανήκαν σε υψηλά κοινωνικά στρώματα. Το παρατσούκλι της συναγωγής Ιτάλια ήταν *ποντίκι (raton)*. Το 1606, η κοινότητα Ιτάλια χωρίστηκε σε τρεις συναγωγές. Η αρχική μετονομάστηκε σε Ιτάλια Γιασάν, ενώ προστέθηκαν η Ιτάλια Χαντάς και Ιτάλια Σαλώμ.

4. *Italia (Yashan) synagogue*

Location: Joseph Nissim School, 43/46 Velissariou street[31]
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Italia synagogue was established in 1423, by immigrants from Sicily. It was further enlarged and invigorated in the sixteenth century by wealthy, educated, and prominent newcomers from Italy. The synagogue was nicknamed *mouse (raton)*. In 1606 the congregation split into three: Italia was renamed Italia Yashan, and two new synagogues were created, Italia Hadash and Italia Shalom. Sources mention that the three congregations shared the same building for prayer. After the fire of 1890 destroyed the building, a new synagogue was established in the Baru quarter, on Kapanaca (Tsimiski) street. The cornerstone was laid in 1896.

According to a postcard from the beginning of this century the building was divided into three aisles by an arcade. Behind the arcade was the *ezrat nashim* balcony, which was open. The heavily decorated *bema*, built of white marble, was located in the center of the hall (following the *Sephardi* tradition). The *heikhal*, on the east wall, was on a raised platform, and the opening flanked by double columns supporting a marble arch. This *heikhal* design probably influenced the design of the *heikhal* of synagogues that were built later, such as Beit Shaul and Sarfati. The walls of the interior were painted in a faux-marble (imitation marble) technique, while the floor was covered in decorative terazzo tiles. The synagogue was re-established after the fire of 1917. In the 1930s it was located at the Joseph Nissim School. In 1919 the *hazanim* were H.H. Hassid, A.H. Hassid, M.Y. Zakai, I.S. Florentin and S.E. Baruch.

5. *Italia Hadash synagogue*

Location : Sarfati Synagogue, Pittakou street, corner of Thalitos[32]
Date of re-establishment : after 1921

It is traditionally believed that Italia Hadash synagogue was established in 1582 by members of the Italia Ya-

[19] Το 1941 η Ελλάδα χωρίστηκε σε 3 ζώνες κατοχής: γερμανική, ιταλική και βουλγαρική.
[19] In 1941 Greece was divided into 3 zones of occupation: German, Italian, and Bulgarian.
[20] Μελετήθηκε από μη καταχωρημένο αντίγραφο στη βιβλιοθήκη Wiener στο Λονδίνο. Ευχαριστώ τον Mark Mazower για την υπόδειξη του στοιχείου αυτού.
[20] Reviewed from an un-indexed copy at Wiener Library in London. I am grateful to Mark Mazower for this reference.
[21] Οι 35 συναγωγές που αναφέρονται στην έκθεση Rosenberg είναι οι εξής: Μπέιτ Σαούλ, Μπέιτ Ιτσχάκ (Ερρέρα), Μοναστηριωτών, Πλάσα, Μπέιτ Ελ, Ασκενάζ, Μπέιτ Ισραέλ, Κιάνα, Χασίδ, Ααβάτ Ολάμ, Μπέιτ Ιακώβ (Τσενίγιο), Εζρατή, Εβόρα, Αντάρ Κόντες, Αραγκόν, Καράσσο, Σισίλια Γιασάν, Ταλμούντ Τορά, Λισβόν Χαντάς, Οτράντο, Ιτάλια Χαντάς, Μπέλλο, Αρ Γκαβόα, Μάρμολες, Γιαχιά, Καλαμαριά, Καστίλια, Μογκραμπίς, Νεβέ Σαλώμ, πέντε ανώνυμες (αναφέρονται ως "συναγωγή"), και η συναγωγή Μπελ Ισραέλ, που δεν έχει αναγνωριστεί.

Απέναντι: Είσοδος της συναγωγής Ασκενάζ (Μπουρλά) μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. (συλλογή Avraham and David Recanati)

Opposite: Entrance to the Ashkenaz (Burla) synagogue after World War II. (Avraham and David Recanati collection)

[21] The 35 synagogues listed in the report are: Beit Shaul, Beit Itshak (Errera), Monastirioton, Plassa, Beit El, Ashkenaz, Beit Israel, Kiana, Hassid, Ahavat Olam, Beit Yaakov (Tcheniyo), Ezrati, Evora, Adar Kodesh, Aragon, Carasso, Sicilia Yashan, Talmud Tora, Lisbon Hadash, Otranto, Italia Hadash, Bello, Har Gavoa, Marmoles, Yahia, Kalamaria, Castilia, Mograbis, Neve Shalom, five unnamed (listed as "synagogue") and the synagogue Bel Israel, which has not been identified.

[22] Από τα *μιντρασίμ* που αναφέρονται παρακάτω, το *μιντράς* Αντάρ Κόντες βρισκόταν στη συνοικία Αγγελάκη και εκκενώθηκε το Σεπτέμβριο 1940 λόγω απόφασης κατεδάφισής του (Salonika 72/5.9.1940).

[22] Of the *midrashim* listed below, *midrash* Adar Kodesh located at Angelaki quarter is known to have been evacuated in September 1940 due to its demolition (Salonika 72/5.9.1940).

[23] Σύμφωνα με στοιχεία στο αρχείο Salonika 173 / χωρίς ημερομηνία, μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η Ισραηλιτική Κοινότητα εισέπρατε ενοίκιο για τις εξής συναγωγές (οι οποίες δεν καταστράφηκαν κατά την Κατοχή): α. η συναγωγή στην οδό Βασιλέως Ηρακλείου 57 (συναγωγή Ασκενάζ) ήταν επιταγμένη από τον ελληνικό στρατό, β. από συναγωγή στην πάροδο Γρηγορίου Ε΄ (συναγωγή Χαριλάου) εισέπρατε 2.000.000 δρχ. γ. από συναγωγή στην οδό Φιλίππου 22 (μιντράς Μπέιτ Ιακώβ) εισέπρατε 1.905.000 δρχ. δ. από συναγωγή στην οδό Σταύρου Βουτυρά 43 (συναγωγή Βαρδάρ) εισέπρατε 4.000.000 δρχ. και ε. από συναγωγή στην οδό Προμηθέως 38 (συναγωγή Γιενισερλί ή Λαρισινών) εισέπρατε

Πηγές αναφέρουν ότι και οι τρεις κοινότητες προσεύχονταν κάτω από την ίδια στέγη. Έξι χρόνια μετά την πυρκαγιά του 1890, τέθηκε ο θεμέλιος λίθος του νέου κτιρίου της Ιτάλια Γιασάν, στην οδό Καπανάκα (Τσιμισκή), στη συνοικία Μπάρου.

Από μία καρτ-ποστάλ των αρχών του αιώνα, πληροφορούμεθα ότι το κτίριο ήταν διαμορφωμένο σε ρυθμό βασιλικής, σε τρία κλίτη, τα οποία ορίζονταν από κιονοστοιχία. Πίσω από την κιονοστοιχία αυτή βρισκόταν το μπαλκόνι του *εξράτ νασίμ*, το οποίο εμφανίζεται ανοιχτό. Το *βήμα*, από λευκό μάρμαρο, ήταν περίτεχνα διακοσμημένο και βρισκόταν στο κέντρο του χώρου (κατά τη σεφαραδίτικη παράδοση). Το *εϊχάλ*, στον ανατολικό τοίχο, βρισκόταν πάνω σε υπερυψωμένο δάπεδο, στο οποίο οδηγούσαν τρία σκαλοπάτια. Η πύλη του *εϊχάλ*, από λευκό μάρμαρο, ήταν διακοσμημένη με διπλούς κίονες σε κάθε πλευρά, οι οποίοι κατέληγαν σε ημικυκλικό αέτωμα. Φαίνεται ότι η τυπολογία αυτή του *εϊχάλ* επηρέασε το σχεδιασμό των *εϊχάλ* νεώτερων συναγωγών, όπως της Μπέιτ Σαούλ και Σαρφατή. Οι εσωτερικοί τοίχοι δείχνουν να έχουν χρωματιστεί με τρόπο που να μιμούνται το μάρμαρο, ενώ το πάτωμα είναι καλυμμένο με διακοσμητικά μωσαϊκά πλακάκια. Μετά την πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επανιδρύθηκε. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στη σχολή Ιωσήφ Νισήμ. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Χ.Χ. Χασίδ, Α.Χ. Χασίδ, Μ.Ι. Ζακάη, Ι.Σ. Φλωρεντίν και Σ.Ε. Μπαρούχ.

5. *Συναγωγή Ιτάλια Χαντάς*

Τοποθεσία: συναγωγή Σαρφατή, στη γωνία των οδών Πιττακού & Θάλητος[32]

Έτος επανίδρυσης: μετά το 1921

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Ιτάλια Χαντάς ιδρύθηκε το 1582 από μέλη της συναγωγής Ιτάλια Γιασάν. Το παρατσούκλι της ήταν *ποντίκι (raton)*. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ι.Ε. Μπαρτζιλάη, Ε.Π. Μπαρτζιλάη, Ε.Σ. Μπαρτζιλάη, Ν.Ν. Σαμπετάι και Μ.Ε. Μπαρτζιλάη. Τη δεκαετία του '30 βρισκόταν

shan synagogue. Its nickname was *mouse (raton)*. In 1919 its *hazanim* were I.E. Barzilai, E.P. Barzilai, E.S. Barzilai, N.N. Sabethai and M.E. Barzilai. In the 1930s Italia Hadash was located at the Ohel Joseph (Sarfati) synagogue.

6. *Italia Shalom synagogue*

Location : 13 Costantinoupoleos street

Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Italia Shalom synagogue was established in 1606 by members of the Italia Yashan synagogue. Its nickname was *camel (gameo)*. In 1919 its *hazanim* were S.I. Samuel, A.M. Varsano, I. Haim (Aaron), M.I. Azaria and M.I. Angel. In the 1930s it was located on Constantinoupoleos street.

7. *Sicilia Yashan synagogue (Midrash Estrumza)*

Location : 3/11 Dimitriou Rogoti street

Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Sicilia synagogue was established in 1423, by Jewish immigrants from Sicily who found refuge in Salonika during Venetian rule. The congregation grew when more arrived after the Italian expulsions of 1493. The synagogue was also called *synagogue of the fishermen (kahal de los pishkadores)*, perhaps a reference to the fishermen that came from Sicily. Its nickname was *wooden beam (madero)*.

In the mid-sixteenth century the congregation was divided and two new synagogues were added to Sicilia (Yashan): Sicilia Hadash and Beit Aaron. At the end of the nineteenth century, Sicilia Yashan was located in the Baru quarter, on Kastilia Havrasi (Agiou Nikolaou) street. After it was destroyed in the fire of 1917, Sicilia Yashan (or midrash Estrumza) was re-established. In 1919 its *hazanim* were I.S. Emmanuel, S.B. Venezia, M.A. Beraha, E.M. Hazan and I.G. Zarah. In the 1930s it was located at D. Rogoti street.

στη συναγωγή Όελ Γιοσέφ (Σαρφατή).

6. *Συναγωγή Ιτάλια Σαλώμ*

Τοποθεσία: οδός Κωνσταντινουπόλεως 13
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Ιτάλια Σαλώμ ιδρύθηκε το 1606 από μέλη της συναγωγής Ιτάλια Γιασάν. Το παρατσούκλι της ήταν *καμήλα (gameo)*. Το 1919 είχε *χαζανίμ* τους Σ.Ι. Σαμουέλ, Α.Μ. Βαρσάνο, Ι.Χ. Χαΐμ (Ααρών), Μ.Ι. Αζαρία και Μ.Ι. Ανζέλ. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Κωνσταντινουπόλεως.

7. *Σισίλια Γιασάν (Μιντράς Εστρούμτσα)*

Τοποθεσία: οδός Δημητρίου Ρογκότη 3/11
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Σισίλια ιδρύθηκε το 1423 από Εβραίους πρόσφυγες από τη Σικελία, οι οποίοι κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη κατά την Ενετοκρατία. Στην κοινότητα προστέθηκαν Σικελοί πρόσφυγες που εγκατέλειψαν την Ιταλία κατά τους διωγμούς του 1493. Η συναγωγή λεγόταν, επίσης, *συναγωγή των ψαράδων (κάαλ ντε λος πισκαντόρες)* και πιθανόν η ονομασία αυτή να προερχόταν από τους ψαράδες που έφθασαν από τη Σικελία. Το παρατσούκλι της ήταν *δοκάρι (madero)*.

Στα μέσα του 16ου αιώνα, η κοινότητα διασπάστηκε, και δύο νέες συναγωγές προστέθηκαν στη Σισίλια (Γιασάν), η Σισίλια Χαντάς και η Μπέιτ Ααρών. Κατά το τέλος του 19ου αιώνα, η συναγωγή Σισίλια βρισκόταν στη συνοικία Μπάρου, στην οδό Καστίλια Χαβρασί (Αγίου Νικολάου). Μετά την πυρκαγιά του 1917, η Σισίλια Γιασάν (ή Μιντράς Εστρούμτσα) επανιδρύθηκε. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ι.Σ. Εμμανουέλ, Σ.Β. Βενέζια, Μ.Α. Μπεράχα, Ε.Μ. Χαζάν και Ι.Γ. Ζαράχ. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Ρογκότη.

8. *Sicilia Hadash synagogue*

Location : 13 Sarantaporou street
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Sicilia Hadash synagogue was established in 1562, by members of Sicilia synagogue. At the end of the nineteenth century the synagogue was located in the Tophane quarter, on Eski Karantina (Hiou) street. Sicilia Hadash was re-established, after the synagogue was destroyed in the fire of 1917. In 1919 the *hazanim* were D. I. Haguel, I.D. Amir, S.I. Pipano, I.S. Haguel, and M.I. Amir. In the 1930s it was located on Sarantaporou street.

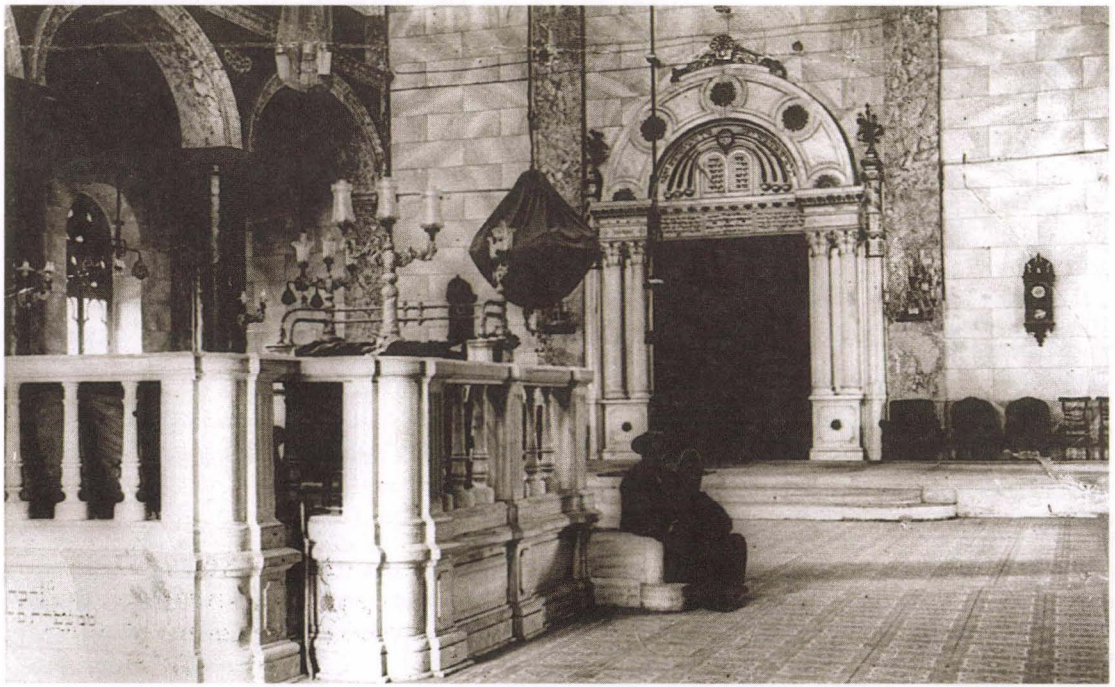
9. *Beit Aaron synagogue*

Location : 16 Stefanou Tati street, Regie -Vardar quarter
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Beit Aaron synagogue was established in 1575[33], by members of Sicilia

Εσωτερικό της συναγωγής Ιτάλια (Γιασάν) στις αρχές του αιώνα. Το μαρμάρινο βήμα διακρίνεται στο κέντρο της αίθουσας και το εϊχάλ στον απέναντι τοίχο. (συλλογή Avraham and David Recanati)

Interior of the Italia (Yashan) synagogue in the beginning of this century. The marble bema can be seen in the center of the hall, and the decorated heikhal on the opposite wall. (Avraham and David Recanati collection)

600.000 δρχ.

23 According to a document in the Salonika file 173 / undated, after World War II, the Jewish Community was leasing a number of buildings that included a number of synagogues (which were not destroyed during the war): a. A synagogue on 57 Vassileos Irakleiou street (Ashkenaz synagogue) was occupied by the Greek military, most probably during, and after the war. b. A synagogue at a street off Grigoriou V (Harilaou synagogue) was leased for 2,000,000 drachmas. c. A synagogue on 22 Philippou street (Midrash Beit Yaakov) was leased for 1,905,000 drs. d. A synagogue on 43 Stavrou Voutyra street (Vardar synagogue) was leased for 4,000,000 drs. and e. A synagogue on 38 Promitheos street (Yeniserli or Larissinon synagogue) was leased for 600,000 drs.

24 Οι συναγωγές που ιδρύθηκαν πριν από την ενοποίηση της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, το 1680, αναφέρονται στις δημοσιευμένες πηγές με το όνομα Ιστορικές. Οι συναγωγές που ιδρύθηκαν μετά το 1680 ονομάζονται, κατά τις ίδιες πηγές, Νεώτερες ή Κοινοτικές συναγωγές.

24 The synagogues that were built before the unification of the Jewish congregations of Salonika in 1680, are called, according to published sources, Historic synagogues. The synagogues that were built later by the Jewish community of Salonika are called, according to the same sources, Late or communal synagogues.

25 Στις Παροιμίες γ', 18, "...Είναι δένδρον ζωής εις τους εναγκαλιζομένους αυτήν ...".

25 In Proverbs 3, 18, "... a tree of life to them that lay hold upon her...".

8. *Συναγωγή Σισίλια Χαντάς*

Τοποθεσία: οδός Σαρανταπόρου 13

Έτος ιδρύσεως: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Σισίλια Χαντάς ιδρύθηκε το 1562 από μέλη της Σισίλια. Κατά το τέλος του 19ου αιώνα, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Τοπχανέ, στην οδό Εσκί Καραντίνα (Χίου). Η συναγωγή επανιδρύθηκε μετά την καταστροφή της το 1917. Το 1919 η συναγωγή λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Δ.Ι. Χαγουέλ, Ι.Δ. Αμίρ, Σ.Ι. Πιπανώ, Ι.Σ. Χαγουέλ και Μ.Ι. Αμίρ. Τη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Σαρανταπόρου.

9. *Συναγωγή Μπέιτ Ααρών*

Τοποθεσία: οδός Στεφάνου Τάτη 16, συνοικισμός Ρεζή-Βαρδάρ

Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Μπέιτ Ααρών ιδρύθηκε το 1575[33] από μέλη της συναγωγής Σισίλια. Πήρε το όνομά της από την οικογένεια Ααρών, η οποία, πιθανότατα, είτε έκτισε τη συναγωγή είτε ήταν από τις σημαντικότερες της κοινότητας.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Ρόγος. Πηγές αναφέρουν το ενδεχόμενο η συναγωγή να ιδρύθηκε αρχικά στη συνοικία Μπενταρόν (παραφθορά του Μπέιτ Ααρών), στα νότια της Εγνατίας. Μετά την καταστροφή της στην πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επανιδρύθηκε στη συνοικία Ρεζή-Βαρδάρ, όπου το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Δ.Ι. Μαγκρίζο, Α.Ι. Χαμπίμπ, Δ.Σ. Μαγκρίζο, Δ.Σ. Εστρούμτσα και Μ.Ι. Κασούτο.

10. *Συναγωγή Γκερούς Σεφαράντ (Μιντράς Μποττόν)*

Τοποθεσία: οδός Πτολεμαίων[34]

Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Γκερούς Σεφαράντ είναι η πρώτη που ιδρύθηκε το 1492 από Εβραίους πρόσφυγες από την Ισπανία. Το παρατσούκλι της ήταν *μιναρές (meskita)*. Κατά τα τέλη του 16ου αιώνα, synagogue. It was named after the Aaron family, which probably either donated the funds for the construction of the synagogue or was the most prominent in the congregation.

In the end of the nineteenth century Beit Aaron was located in the Rogos quarter. It is possible that the synagogue was originally located in the Bedaron (corruption of the name *Beit Aaron)* quarter, south of Egnatia, and perhaps re-located after it was destroyed in one of the numerous fires that hit the city center. After its destruction in the fire of 1917, Beit Aaron synagogue was re-established in the Regie -Vardar quarter. In 1919 the *hazanim* were D.I. Magrizo, A.I. Habib, D.S. Magrizo, D.S. Estroumza and M.I. Kasouto.

10. *Gerush Sepharad synagogue (Midrash Botton)*

Location : Ptolemeon street[35]

Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Gerush Sepharad is the first synagogue that was established by the Jews of Spain after 1492. Its nickname was *minaret (meskita).* At the end of the sixteenth century, Gerush was divided into Gerush Gadol and Gerush Katan, but no information is available on the location of these synagogues[35].

Gerush (Gadol) was destroyed in the fire of 1917 and was re-located on Ptolemeon Street. In 1919 the *hazanim* were M.M. Nissim, S.E. Castro, N.M. Halevi, S.M. Matarasso and M.S. Attias.

11. *Kastilia synagogue (Midrash Neta Na´aman)*

Location: 36 Baron Hirsch street[36], Kalamaria quarter[37]

Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Kastilia synagogue was originally established in 1492, by the Jewish refugees from Castile. It was also called *Kahal Kadosh Gerush Kastilia.* At the end of the nineteenth century, Kastilia synagogue was located in the Baru quarter. It was re-established in the Kalamaria quarter after the synagogue was destroyed in the fire of 1917. In 1919 its *hazanim*

η κοινότητα διασπάστηκε σε δύο νέες συναγωγές, την Γκερούς Γκαντόλ και την Γκερούς Κατάν. Στοιχεία για την τοποθεσία των δύο αυτών συναγωγών δεν υπάρχουν[35].

Μετά την καταστροφή της στην πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επαναλειτούργησε στην οδό Πτολεμαίων. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Μ.Μ. Νισήμ, Σ.Ε. Κάστρο, Ν.Μ. Χαλεβί, Σ.Μ. Ματαράσσο και Μ.Σ. Αττίας.

11. *Συναγωγή Καστίλια (Μιντράς Νέτα Νααμάν)*

Τοποθεσία: οδός Βαρόνου Χιρς 36[36], συνοικισμός Καλαμαριά[37]
Έτος ίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Καστίλια ιδρύθηκε το 1492 από Εβραίους πρόσφυγες από την Καστίλη. Λεγόταν, επίσης, *Κάαλ Καντός Γκερούς Καστίλια*. Στα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Μπάρου. Η συναγωγή καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917 και επανιδρύθηκε στο συνοικισμό Καλαμαριά. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Σ.Χ. Μόλχου, Β.Σ. Εστρούμτσα, Μ.Χ. Σίδη, Σ.Μ. Πιπανώ και Μ.Μ. Αλλαλούφ.

12. *Συναγωγή Μαγιόρ*

Τοποθεσία: οδός Σπάρτης 38[38]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Μαγιόρ ιδρύθηκε αρχικά το 1492[39] από Εβραίους πρόσφυγες από τη Μαγιόρκα. Το παρατσούκλι της συναγωγής ήταν *κλέφτης (ladron)*. Στα μέσα του 16ου αιώνα, η κοινότητα χωρίστηκε σε δύο νέες συναγωγές, τη Μαγιόρ Ρισόν και τη Μαγιόρ Σενί. Στα μέσα του 17ου αιώνα, στη συναγωγή Μαγιόρ (Ρισόν) λειτουργούσε σημαντική *γεσιβά*.

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή Μαγιόρ (Ρισόν) βρισκόταν στη συνοικία Γενί Χαβλού, στην οδό Μαγιόρ Χαβρασί (Γεωργίου Σταύρου). Μετά την καταστροφή της στην πυρκαγιά του 1890, μια νέα συναγωγή χτίστηκε στη θέση της Μαγιόρ (Ρισόν), η

were S.H. Molhou, B.S. Estroumtsa, M.H. Sidis, S.M. Pipano and M.B. Allalouf .

12. *Mayor synagogue*

Location : 38 Spartis street[38]
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Mayor synagogue was established in 1492,[39] by Jewish refugees fleeing the persecutions in Majorca. Its nickname was *thief (ladron)*. In the middle of the sixteenth century the congregation split into two synagogues: Mayor Rishon and Mayor Sheni. In the second half of the seventeenth century an important *yeshiva* was established in the synagogue Mayor (Rishon).

At the end of the nineteenth century, Mayor synagogue was located in the Yeni Havlu quarter, on Mayor Havrasi (Gerogiou Stavrou) street, which was destroyed in the fire of 1890. In 1891 a new synagogue was constructed in place of the older Mayor (Rishon) building. The new building is known to have had two stories, each containing a separate prayer hall; the ground floor for daily prayer and the top floor for *Shabbat* prayers. After Mayor synagogue was destroyed in the fire of 1917, it was re-established at Spartis street. In 1919 the *hazanim* were H.I. Levi, S.S. Benmayor, E.M. Franses, A.I. Nahmias and I.S. Nahmias.

13. *Mayor Sheni synagogue*

Location: Quarter 6[40]
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Mayor Sheni synagogue was established in the middle of the sixteenth century, by members of Mayor synagogue. At the end of the nineteenth century it was located at Tophane quarter, near the intersection of Eski Pazar (old Tsimiski) and Eski Karantina (Hiou) streets. Mayor Sheni is not listed among the synagogues that were destroyed in the fire of 1917; however, it was relocated at an unknown date to the quarter "6". In 1919 the *hazanim* were I.I. Arditti, E.S. Isaac, B.H. Naar, A.I. Yakouel and I.D. Mihael.

[26] Josephus Flavius, Antiq. XIV, X
[27] Κατά ορισμένες πηγές, συνέβη στα τέλη του 12ου αιώνα.
[27] According to some sources it took place at the end of the twelveth century.
[28] Τα παρατσούκλια που δίνονταν στις συναγωγές της Θεσσαλονίκης είναι μια παράδοση που πολύ πιθανόν να ξεκίνησε τον 19ο αιώνα. Τα παρατσούκλια προφέρονταν μόνο στη γιορτή της Σιμχάτ Τορά, τον εβραϊκό μήνα Τισρί (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος).
[28] The nicknames that were given to the synagogues of Salonika are a tradition which originated, most probably, in the nineteenth century. The nicknames could only be called out at the celebration of Simhat Tora, in the month Tishri (September-October).
[29] Όταν αναφέρεται παραπάνω από ένας αριθμός στη διεύθυνση, οφείλεται στις διαφορές στις πηγές.
[29] More than one number in the address of a synagogue indicates the differences that have been recorded in various sources.
[30] Η συνοικία Ρεζή-Βαρδάρ ιδρύθηκε από την ελληνική πολιτεία για να στεγάσει τους πυροπαθείς της πυρκαγιάς του 1917. Η συνοικία Βαρδάρ βρισκόταν στην περιοχή Μουσταφά Αρίφ.
[30] The Regie-Vardar quarter was established by the Greek state for the refuges of the 1917 fire. Vardar quarter was located at the area called Mustafa Arif.
[31] Κατά ορισμένα έγγραφα, η συναγωγή βρισκόταν στην οδό Σπάρτης 38.
[31] Some documents locate the synagogue at 38 Spartis street.
[32] Κατά ορισμένα έγγραφα, βρισκόταν στην οδό Πιττακού και Γραβιάς.

[32] Some documents locate it on Pittakou street corner of Gravias.
[33] Κατά ορισμένες πηγές, το 1631.
[33] Some sources give the date 1631.
[34] Κατά ορισμένα έγγραφα, βρισκόταν στη συνοικία Βαρόνου Χίρς.
[34] Some documents locate it at Baron de Hirsch quarter.
[35] Κατά ορισμένες πηγές, γύρω στα 1906, η συναγωγή Γκερούς (Γκαντόλ) βρισκόταν στη συνοικία Φιντίκ και λεγόταν Φιντίκ Χάβρα.
[35] Some sources suggest that Gerush (Gadol) synagogue was located in Findik quarter under the name Findik Havra circa 1906.
[36] Κατά ορισμένα έγγραφα, βρισκόταν στην οδό Καραφεριάλης (Βεροίας).
[36] Some documents locate it at Karaferialis (Veroia) street.
[37] Η συνοικία Καλαμαριά ιδρύθηκε μετά την πυρκαγιά του 1890 και τοποθετείται στην περιοχή που ήταν προηγουμένως πάρκο των Άγγλων.
[37] The Kalamaria quarter was established to house refugees after the fire of 1890, and was located at a site that had previously been a British park.
[38] Κατά ορισμένα έγγραφα, βρισκόταν στη σχολή Ιωσήφ Νισήμ, στην οδό Βελισαρίου 43/46.
[38] Some documents locate it at Joseph Nissim school, 43/46 Velissariou street.

Είσοδος της σχολής Ιωσήφ Νισήμ Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ (Δημοτικό Σχολείο Α΄ Περιφέρειας) στη δεκαετία του '30.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

Entrance to the Joseph Nissim Talmud Tora ha-Gadol school (Primary school, district A') in the 1930s.
(Avraham and David Recanati collection)

οποία πιστεύεται ότι είχε δύο ορόφους. Στο ισόγειο λειτουργούσε συναγωγή για τις καθημερινές λειτουργίες, ενώ στον πρώτο όροφο συναγωγή για τις λειτουργίες του Σαββάτου. Μετά την πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επανιδρύθηκε στην οδό Σπάρτης, και το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Χ.Ι. Λεβή, Σ.Σ. Μπενμαγιόρ, Ε.Μ. Φρανσές, Α.Ι. Ναχμία και Ι.Σ. Ναχμία.

13. ***Συναγωγή Μαγιόρ Σενί***

Τοποθεσία: συνοικισμός 6[40]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917.

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Μαγιόρ Σενί ιδρύθηκε, στα μέσα του 16ου αιώνα, από μέλη της συναγωγής Μαγιόρ. Στα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Τοπχανέ, κοντά στη διασταύρωση των οδών Εσκί Παζάρ (Τσιμισκή) και Εσκί Καραντίνα (Χίου). Η συναγωγή δεν αναφέρεται ανάμεσα σε αυτές που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά του 1917, παρ' όλ' αυτά, όμως, σε άγνωστη ημερομηνία, μεταφέρθηκε στο συνοικισμό 6. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ι.Ι. Αρδίτη, Ε.Σ. Ισαάκ, Β.Χ. Ναάρ, Α.Ι. Γιακουέλ και Ι.Δ. Μιχαέλ.

14. ***Συναγωγή Καταλάν (Γιασάν)***

Τοποθεσία: οδός Ηφαίστου 58[41]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Καταλάν ιδρύθηκε το 1492 από Εβραίους πρόσφυγες από την Καταλωνία, κυρίως από τη Βαρκελώνη και τη Γερόνα. Ανάμεσά τους υπήρχαν πολλοί σημαντικοί λόγιοι της εποχής. Η συναγωγή καλείτο, επίσης, *Κάαλ Καντός Καταλούνια* και *Κάαλ Καντός Καταλάν*. Το παρατσούκλι της ήταν *σύκο (figo)*.

Στα μέσα του 16ου αιώνα, η κοινότητα χωρίστηκε στα δύο, δημιουργώντας δύο νέες συναγωγές, την Καταλάν Γιασάν και την Καταλάν Χαντάς. Προς το τέλος του 19ου αιώνα, η συναγωγή Καταλάν Γιασάν βρισκόταν στη συνοικία Μπενταρόν, κοντά στην οδό

14. ***Catalan (Yashan) synagogue***

Location: 58 Ifestou street[41]
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Catalan synagogue was established in 1492, by the Jewish refugees from Catalonia -mostly Jews from Barcelona and Gerona, among whom were many prominent literary figures. It was also called *Kahal Kadosh Catalunya*, and *Kahal Kadosh Catalan*. Its nickname was *fig (figo)*. In the middle of the sixteenth century the congregation split into two synagogues: Catalan (Yashan) and Catalan Hadash. At the end of the nineteenth century, Catalan Yashan was located in Bedaron quarter near Kastilia Havrasi (Agiou Nikolaou) street. Between 1905 and 1917 it was located in the Talmud Tora complex. After it was destroyed in the fire of 1917, it was re-established on Ifestou Street. In 1919 the *hazanim* were I.E. Broudo, R.S. Esformes, I.M. Carasso, D.M. Arditi and A.G. Arditi. The synagogue is not mentioned in later sources. It is possible that it stopped functioning in the early 1930s.

Καστίλια Χαβρασί (Αγίου Νικολάου). Μετά την καταστροφή της στην πυρκαγιά του 1917, επανιδρύθηκε στην οδό Ηφαίστου, και το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ι.Ε. Μπρούδο, Π.Σ. Εσφόρμες, Ι.Μ. Καράσο, Δ.Μ. Αρδίτη και Α.Γ. Αρδίτη. Η συναγωγή δεν αναφέρεται σε μεταγενέστερες πηγές. Είναι πιθανόν ότι έπαψε να λειτουργεί στις αρχές της δεκαετίας του '30.

15. *Συναγωγή Καταλάν Χαντάς*

Τοποθεσία: οδός Αμαλίας 14[41]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Καταλάν Χαντάς ιδρύθηκε στα μέσα του 16ου αιώνα από μέλη της συναγωγής Καταλάν. Στο τέλος του 19ου αιώνα, βρισκόταν στη συνοικία Πούλια, κοντά στην Εγνατία. Η συναγωγή καταστράφηκε κατά την πυρκαγιά του 1917 και επανιδρύθηκε στην οδό Αμαλίας. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Δ.Σ. Σαλτιέλ, Ι.Σ. Λεβή, Σ.Μ. Μωσέ, Α.Γ. Μπαρτζιλάη και Σ.Γ. Αλμονσίνο.

16. *Συναγωγή Αραγκόν*

Τοποθεσία: Αγίας Φωτεινής 24 [42, 43]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Αραγκόν ιδρύθηκε αρχικά το 1492 από Εβραίους πρόσφυγες από την Αραγωνία και τη Γαλικία, μετά το διωγμό τους από την Ισπανία. Συναγωγές με το ίδιο όνομα ιδρύθηκαν την ίδια εποχή και σε άλλες πόλεις, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Ανδριανούπολη και η Καστοριά. Το παρατσούκλι της συναγωγής ήταν *γάτα (gato)*.

Από την περιγραφή μιας παράδοσης σχετικά με τον τρόπο που λειτουργούσε η συναγωγή κατά τις μέρες του εξιλασμού, πριν από το Γιομ Κιππούρ, έχουμε

Ερείπια της συναγωγής Καταλάν μετά την πυρκαγιά του 1890. (συλλογή Avraham and David Recanati)

Ruins of Catalan synagogue after the fire of 1890. (Avraham and David Recanati collection)

15. *Catalan Hadash synagogue*

Location : 14 Amalias street[41]
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Catalan Hadash synagogue was established in the middle of the sixteenth century by members of the Catalan synagogue. At the end of the nineteenth century it was located in the Pulia quarter near Egnatia. After it was destroyed in the fire of 1917, it was re-established on Amalias street. In 1919 the *hazanim* were D.S. Saltiel, I.S. Levi, S.M. Mose, A.Y. Barzilai, and S.G. Almosnino.

16. *Aragon synagogue*

Location : 24 Agias Fotinis street[42, 43]
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Aragon synagogue was established in 1492, by Jewish refugees who came from

[39] Κατά ορισμένες πηγές, έναν αιώνα νωρίτερα.
[39] Some sources date it a century earlier.
[40] 6 ήταν το όνομα γαλλικού νοσοκομείου. Μετά το 1917, τα παραπήγματα του νοσοκομείου χρησιμοποιήθηκαν για να στεγάσουν πυροπαθείς οικογένειες.
[40] 6 was the name of a French Army Hospital. After 1917 the hospital barracks were used to house refugees from the great fire.
[41] Κατά ορισμένα έγγραφα, βρισκόταν στη σχολή Ιωσήφ Νισήμ στην οδό Βελισαρίου 43.
[41] Some documents locate it at Joseph Nissim School, 43 Velissariou street.

κάποια στοιχεία για τη μορφή του κτιρίου. Στο ευρύχωρο *βήμα* στεκόταν μία από τις τρεις ομάδες που λειτουργούσαν στη συναγωγή, η δεύτερη στο *εϊχάλ* ενώ η τρίτη στεκόταν σε κύκλο στο κέντρο της αίθουσας, περιτριγυρισμένη από τις "ξύλινες κολόνες". Η συναγωγή είχε κυκλική αυλή, στο μέσον της οποίας υπήρχε πηγάδι, το οποίο επαναχρησιμοποιήθηκε στη συναγωγή Αραγκόν, που οικοδομήθηκε μετά την πυρκαγιά του 1890 από την οικογένεια Γκατένιο.

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Μπάρου, κοντά στην οδό Καπανάκα (Τσιμισκή). Η συναγωγή καταστράφηκε μαζί με τα πολλών αιώνων τριάντα πολύτιμα *σεφαρίμ* που φυλάσσονταν στο *εϊχάλ* της. Μετά το 1917, η συναγωγή επανιδρύθηκε στην οδό Αγίας Φωτεινής. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Μ.Ι. Μπεναρδούτ, Σ.Σ. Σαμουέλ, Μ.Α. Σαμουέλ, Σ.Χ. Ατά και Χ.Ι. Μπερουμπή.

17. ***Συναγωγή Λισμπόν Γιασάν***

Τοποθεσία: Βασιλέως Πέτρου 56

Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Λισμπόν ιδρύθηκε αρχικά το 1510 από Εβραίους πρόσφυγες που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη από την Πορτογαλία. Η συναγωγή λεγόταν, επίσης, *Κεϊλά Κεντοσά Λισμπόα* και *Κεϊλά Κεντοσά Λισμπόνα*. Το παρατσούκλι της ήταν *ρόδι (magrana)*. Στα μέσα του 16ου αιώνα, η κοινότητα χωρίστηκε σε δύο νέες συναγωγές, τη Λισμπόν (Γιασάν) και τη Λισμπόν Χαντάς.

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Αμπντούλα Καντί, μια τουρκική συνοικία όπου κατοικούσαν πολλές οικογένειες Ντονμέδων καθώς και μερικές εβραϊκές οικογένειες. Μετά την καταστροφή της στην πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επανιδρύθηκε στην οδό Βασιλέως Πέτρου. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Σ.Ι. Μπενβενίστη, Ι.Ι. Χασίδ, Σ.Η. Κοέν, Χ.Δ. Αφία και Μ.Ι. Σενώρ. Η συναγωγή δεν αναφέρεται σε μεταγενέστερες πηγές.

Aragon and Galicia immediately after the expulsion from Spain. Synagogues of the same name were also established in Istanbul, Edirne, and Kastoria. The nickname of the congregation was *cat (gato)*.

From the description of an old custom that took place during the days of atonement, prior to Yom Kippur, we have some information about the building: one part of the congregation stood on the *bema*, which was spacious; the second, next to the *heikhal* a third sat in a circle in the middle of the building, surrounded by the "wooden columns". The synagogue had a circular courtyard, in the middle of which there was a well. The well was re-used in the new building that was built by the Gatenio family after the fire of 1890.

At the end of the nineteenth century the synagogue was located in the Baru quarter, near Kapanaca (Tsimiski) street. The synagogue was destroyed in the fire of 1917, in which all thirty *sefarim* -many of them centuries old- were destroyed. The synagogue was re-established after 1917, on Agias Fotinis Street. In 1919 the *hazanim* were M.I. Benarthout, S.A. Samuel, M.A. Samuel, S.M. Atas and H.I. Beroubi.

17. ***Lisbon Yashan synagogue***

Location : 56 Vassileos Petrou

Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Lisbon synagogue was established in 1510, by Jewish refugees that fled to Salonika from Portugal. The congregation was also called *Kehila Kedosha Lisboa*, and *Kehila Kedosha Lisbona*, and its nickname was *pomegranate (magrana)*. In the mid-sixteenth century the congregation was divided into two synagogues: Lisbon (Yashan) and Lisbon Hadash. At the end of the nineteenth century, the synagogue was located in the Abdullah Kadi quarter, a Turkish quarter containing many Dönme and some Jewish families. After it was destroyed in the fire of 1917, it was relocated on Vassileos Petrou Street. In 1919 the *hazanim* were S.I. Benvenisti, I.I. Hassid, S.E. Cohen, H.D. Afias and

[42] Κατά ορισμένα έγγραφα, βρισκόταν στη λεωφόρο Στρατού.
[42] Some documents locate in on Stratou Avenue.
[43] Η συνοικία της Αγίας Φωτεινής βρισκόταν δίπλα στα εβραϊκά νεκροταφεία. Κατεδαφίστηκε τη δεκαετία του '30.
[43] Agia Fotini quarter was located adjacent to the Jewish cemetery. It was demolished in the 1930s.

Είναι πιθανόν ότι έπαψε να λειτουργεί στις αρχές της δεκαετίας του 1930.

18. *Συναγωγή Λισμπόν Χαντάς*

Τοποθεσία: λεωφόρος Βασιλίσσης Όλγας 64/24/74
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Λισμπόν Χαντάς ιδρύθηκε το 1536 από μέλη της συναγωγής Λισμπόν. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Ρόγος. Μετά την καταστροφή της στην πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή Λισμπόν Χαντάς επανιδρύθηκε στη λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Μ.Σ. Μόλχου, Ι.Χ. Ναχμία, Π.Α. Άλβο, Ι.Ι. Σαπόρτα και Ε.Ο. Κουνέ.

19. *Συναγωγή Πορτουγκάλ (Κεϊλά Πορτουγκάλ)*

Τοποθεσία: οδός Κασσάνδρου, κοντά στις νέες φυλακές[44]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι αποδεκτό ότι η συναγωγή Πορτουγκάλ ιδρύθηκε το 1497[45] από Εβραίους πρόσφυγες από την Πορτογαλία. Κατά μία παράδοση, η συναγωγή ιδρύθηκε αρχικά στο σπίτι του ραβίνου Σαμουέλ ντε Μεδίνα, ο οποίος, προσωπικά, πήρε την άδεια από το σουλτάνο της Κωνσταντινούπολης για την ανέγερση συναγωγής. Το παρατσούκλι της ήταν *κολοκύθα (calabaza).*

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή Πορτουγκάλ βρισκόταν στη συνοικία Μπάρου, στην οδό Χαχάμ Ματαλόν (Βασιλέως Ηρακλείου). Η συναγωγή καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917. Μετά το 1917 επανιδρύθηκε στην οδό Κασσάνδρου. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Μ.Α. Ισραέλ, Α.Σ. Σαλτιέλ, Ι.Ε. Μόλχο, Λ.Ι. Σαδικάριο και Α.Ι. Σαδικάριο.

20. *Συναγωγή Εβόρα (Μιντράς Κατάν)*

Τοποθεσία: οδός Κάλβου 1[46]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917[47]

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Εβόρα[48] ιδρύ-

M.I. Senor. The synagogue is not mentioned in later sources. It is possible that it stopped functioning in the 1930s.

18. *Lisbon Hadash synagogue*

Location : 64/24/74 Vassilissis Olgas avenue
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Lisbon Hadash synagogue was established in 1536, by members of the Lisbon synagogue. At the end of the nineteenth century it was located in the Rogos quarter. After it was destroyed in the fire of 1917, it was relocated to Vassilissis Olgas avenue. In 1919 the *hazanim* were M.S. Molhou, I.H. Nahmias, P.A. Alvo, I.I. Saporta and E.O. Koune.

19. *Portugal synagogue (Kehila Portugal)*

Location : Kassandrou street, near the New Prisons[44]
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Portugal synagogue was established by Jewish refugees from Portugal in 1497[45]. Legend has it that the synagogue was originally established at the house of Rabbi Shamuel di Medina, who acquired the permission to build a new synagogue from the Sultan in Istanbul. Its nickname was *pumpkin* (*calabaza*).

At the end of the nineteenth century the synagogue was located in the Baru quarter, on Haham Matalon (Vassileos Irakleiou) street. The synagogue was destroyed in the fire of 1917 and was re-established on Kassandrou street. In 1919 the *hazanim* were M.A. Israel, A.S. Saltiel, I.E. Molho, L.I. Sadikario and A.I. Sadikario.

20. *Evora synagogue (Midrash Katan)*

Location : 1 Kalvou street[46]
Date of re-establishment : after 1917[47]

It is traditionally believed that Evora synagogue[48] was established in 1512[49] by Jewish refugees from Evora in

[44] Κατά ορισμένα έγγραφα, βρισκόταν στην οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου 24.
[44] Some documents locate it on 24 Megalou Alexandrou street
[45] Κατά ορισμένες πηγές, το 1525.
[45] Some sources date it in 1525.

[46] Κατά ορισμένα έγγραφα, βρισκόταν στην οδό Ναυαρίνου 3.
[46] In some documents the address is 3 Navarinou street.
[47] Σύμφωνα με έγγραφο της Ισραηλιτικής Κοινότητας του 1933 (Salonika 141/1933), η συναγωγή Εβόρα κατατάσσεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά του 1917. Αντίθετα, ορισμένες πηγές την αναφέρουν ως τη μοναδική συναγωγή που δεν κάηκε στην πυρκαγιά του 1917.
[47] According to a document of the Jewish Community dated 1933, (Salonika 141/1933) Evora is listed among the synagogues that were destroyed in the fire of 1917. In contrast, some sources mention that the synagogue was the only one to have survived the fire of 1917
[48] Κατά τον Δημητριάδη (σ. 269), ήταν μέρος της συναγωγής Λισμπόν που ιδρύθηκε το 1502.
[48] According to Dimitriadis (p. 269) it was part of the Lisbon synagogue, established in 1502.
[49] Κατά ορισμένες πηγές, το 1535.
[49] Some sources give the date 1535.
[50] Κατά τον Ναρ (σ. 46), βρισκόταν στη συνοικία Ακτσέ Μεσκίτ, κοντά στη διασταύρωση των οδών Παλαιών Πατρών Γερμανού και Λούη.
[50] According to Nar (p. 46) it was located at Akçe Mesjid quarter, near the intersection of Palaion Patron Germanou and Loui street.
[51] Η συνοικία Καλαμαριά ιδρύθηκε το 1890, ανατολικά από το ιστορικό κέντρο, για να στεγάσει πυροπαθείς οικογένειες.
[51] Kalamaria quarter was established in 1890, east of the historic center of the city, to house fire refugees.

θηκε το 1512[49] από Εβραίους πρόσφυγες που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη από την Εβόρα της Πορτογαλίας, οι οποίοι αρχικά είχαν προσχωρήσει στη συναγωγή Λισμπόν. Το παρατσούκλι της ήταν *ρύζι (arros).*

Το 1906, η συναγωγή Εβόρα βρισκόταν στη συνοικία Κεμπίρ Μαναστίρ[50]. Καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917 και κατά πάσα πιθανότητα ανοικοδομήθηκε στο ίδιο σημείο. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ρ.Χ. Μενασέ, Λ.Μ. Άνζελ, Σ.Α. Φραντζή, Α.Ι. Έργα και Ι.Ι. Έργα. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Κάλβου.

21. ***Συναγωγή Γιαχιά (Μιντράς Χαν Ιωσήφ Μπενβενίστε)***

Τοποθεσία: οδός Κατσινίδου 6, συνοικισμός Καλαμαριά[51]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Γιαχιά ιδρύθηκε το 1560. Κατά ορισμένες πηγές, ιδρύθηκε από μέλη της συναγωγής Λισμπόν, ενώ κατά άλλες, από την Ντόνα Γκράσια Μέντες, η οποία ήταν *Μαράνο* και για κάποιους λόγους δεν ήταν αποδεκτή από τις άλλες συναγωγές της πόλης. Η συναγωγή Γιαχιά ονομάσθηκε, επίσης, *Κάαλ Καντός Ορχίμ* (συναγωγή των επισκεπτών) και *Κάαλ Καντός Λιβιάτ Χεν* (συναγωγή της Γκράσια). Το παρατσούκλι της ήταν *πέπλο (vela).* Δίπλα στη συναγωγή λειτουργούσε *γεσιβά,* που στεγαζόταν σε λαμπρό κτίριο.

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή Γιαχιά βρισκόταν κοντά στη συνοικία Καντί. Η συναγωγή καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917. Μετά το 1917, η συναγωγή επανιδρύθηκε στη συνοικία Καλαμαριά. Στα 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Χ.Σ. Ουρή, Α.Σ. Αμαρίλιο, Μ.Σ. Αμαρίλιο, Α.Β. Ναχμία και Ρ.Ι. Σαλέμ.

22. ***Συναγωγή Νεβέ Σαλώμ (Καλάβρια ή Μιντράς Μπίτι)***

Τοποθεσία: οδός Καστοριάς[52]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Νεβέ Σαλώμ ή

Portugal. They originally joined Lisbon synagogue before establishing a separate synagogue named after their city of origin. Its nickname was *rice (arros).*

In 1906 Evora was located at Kebir Manastir[50]. It was destroyed in the fire of 1917. It is possible that it was rebuilt at the same location. In 1919 the *hazanim* were R.H. Menase, L.M. Angel, S.A. Frangi, A.I. Ergas and I.I. Ergas. In the 1930s it was located on Kalvou street.

21. ***Yahia synagogue (Midrash Han Joseph Beveniste)***

Location : 6 Katsinidou street, Kalamaria quarter[51]
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Yahia synagogue was established in 1560 by, according to some sources, members of Lisbon synagogue. However, other sources suggest that it was established by Donna Gracia Mendes, a *Marrano* who was rejected by other congregations in the city. Yahia synagogue was also called *Kahal Kadosh Orhim* (synagogue of the visitors) and *Kahal Kadosh Liviat Hen* (synagogue of *Gracia*). Its nickname was *curtain (vela).* An elaborate *yeshiva* was built adjacent to the synagogue.

At the end of the nineteenth century the synagogue was located near the Kadi quarter. Between 1905 and 1917 it was located in the Talmud Tora complex. The building was destroyed in the fire of 1917, and was rebuilt in the Kalamaria quarter. In 1919 the *hazanim* were H.S. Uri, A.S. Amarilio, M.S. Amarilio, A.V. Namias and R.I. Salem.

22. ***Neve Shalom synagogue (Calabria or Midrash Biti)***

Location: Kastorias street[52]
Date of re-establishment: after 1917

It is traditionally believed that Neve Shalom or Calabria synagogue was established in 1497, by Jewish refugees

Καλάβρια ιδρύθηκε το 1497 από Εβραίους πρόσφυγες από την Καλαβρία και την Απουλία. Η συναγωγή ήταν, επίσης, γνωστή με το όνομα *Κεϊλά Κεντοσά Καλαβρέζιμ, Κεϊλά Κεντοσά Καλορίζιμ* και *Κεϊλά Κεντοσά Καλαβρίζις*. Το παρατσούκλι της συναγωγής ήταν *τρίποδη μασιά (trevdika masieka)* και συναγωγή των τσιγγάνων *(κάαλ ντε λος ζινγκάνος)*.

Στα μέσα του 16ου αιώνα, η συναγωγή Καλάβρια χωρίστηκε σε δύο νέες συναγωγές: την Καλάβρια Χαντάς (ή Γισμαέλ) και την Κιάνα[53]. Κατά τον 19ο αιώνα, η συναγωγή Καλάβρια, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, ήταν η συναγωγή *Yanik* (καμένη), που βρισκόταν στη συνοικία Ρόγος, στην οδό Γιανίκ Χάβρα. Μετά την πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επανιδρύθηκε στην οδό Καστοριάς και το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Μ.Ε. Μπρούδο, Μ.Α. Μωσέ, Σ.Ε. Μωσέ, Ν.Μ. Αράμα και Δ.Μ. Πελοσώφ.

23. ***Συναγωγή Γισμαέλ (Καλάβρια Χαντάς)***

Τοποθεσία: *Σιωνιστικός Σύλλογος Μιζραχή*, οδός Κύπρου 6/8[54]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Γισμαέλ ιδρύθηκε το 1537 από μέλη της συναγωγής Νεβέ Σαλώμ ή Καλάβρια. Το παρατσούκλι της ήταν *συναγωγή των τσιγγάνων (κάαλ ντε λος ζινγκάνος)*.

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Μάλτα Σεντίντ[55], κοντά στα νότιοδυτικά παραθαλάσσια τείχη της πόλης. Μετά την καταστροφή της στην πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή Γισμαέλ επανιδρύθηκε σε αίθουσα του συλλόγου Μιζραχή, στην οδό Κύπρου. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ρ.Χ. Μόλχο, Ι.Σ. Αμαρίλιο, Χ.Σ. Ρούσο, Χ.Μ. Εζρατή και Γ.Α. Κοέν.

24.***Συναγωγή Κιάνα***

Τοποθεσία: Βαλαωρίτου 3/9, γωνία οδού Τανταλίδου[56]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Κιάνα ιδρύθηκε το 1545 από μέλη της συναγωγής Νεβέ Σαλώμ ή

from Calabria and Apoulia. It was also known as *Kehila Kedosha Calabrezim, Kehila Kedosha Calorizim,* and *Kehila Kedosha Calabrizis.* Its nickname was *tripod tongs (trevdika masieka)* or synagogue of the gypsies *(kahal de los zinganos).*

In the mid-sixteenth century the congregation established two new synagogues: Calabria Hadash (or Yishmael) and Kiana[53]. At the end of the nineteenth century it is possible that the synagogue was that known as *Yanik Havra* (burned synagogue), in the Rogos quarter, on Yanik Havra street. After it was destroyed in the fire of 1917, it was relocated to Kastorias Street. In 1919 the *hazanim* were M.E. Broudo, M.A. Mose, S.E. Mose, N.M. Arama and D.B. Pelosof.

23. ***Yishmael synagogue (Calabria Hadash)***

Location : *Mizrahi (Zionist) Association*, 6/8 Kyprou Street[54]
Date of re-establishment: after 1917

It is traditionally believed that Yishmael synagogue was established in 1537 by members of Neve Shalom or Calabria synagogue. Its nickname was synagogue of the gypsies *(kahal de los zinganos).* At the end of the nineteenth century it was located in the Malta-Cedid quarter[55]. After it was destroyed in the fire of 1917, the synagogue was re-established in the building of the Mizrahi Association, on Kyprou Street. In 1919 the *hazanim* were R.H. Molho, I.S. Amarilio, H.S. Rousso, H.M. Ezrati, and Y.A. Cohen.

24. ***Kiana synagogue***

Location: 3/9 Valaoritou street corner of Tandalidou[56]
Date of re-establishment : after 1917

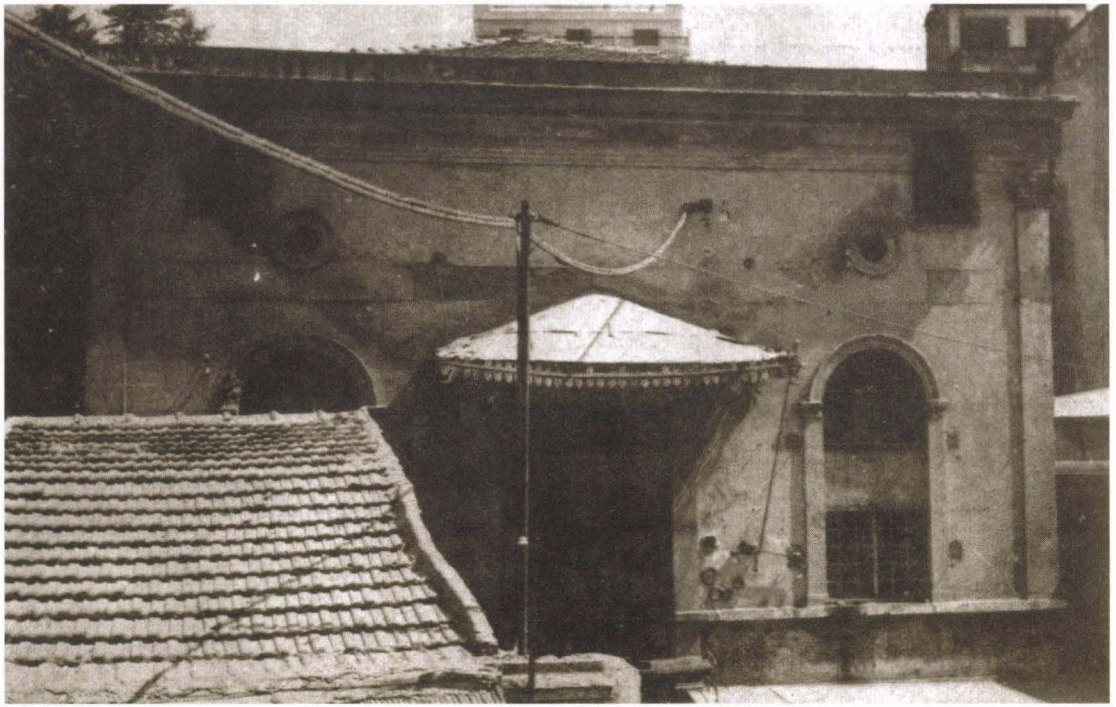
It is traditionally believed that Kiana synagogue was established in 1545 by members of Neve Shalom or Calabria synagogue. Its nickname was *tripod tongs (trevdika masieka).* The only architectural feature that is known of from early sources is the *bema,* which was located in the center and was built into a recess in the floor[57].

[52] Κατά ορισμένα έγγραφα, βρισκόταν στην οδό Πλάτωνος 40.
[52] Some documents locate it on 40 Platonos street
[53] Κατά μία εξήγηση, η συναγωγή Καλάβρια εγκαταλείφθηκε σε άγνωστη ημερομηνία, είτε επειδή έκλεισε είτε επειδή καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1545. Στη θέση της κτίστηκε η συναγωγή Κιάνα. Κατά μία άλλη εξήγηση, η συναγωγή Κιάνα και η Γισμαέλ λειτουργούσαν κάτω από την ίδια στέγη, ενώ η συναγωγή Καλάβρια (Γιασάν) συνέχισε να λειτουργεί με το όνομα "Γισμαέλ".
[53] According to one explanation Calabria synagogue was deserted at some unknown date, either because it was closed down, or because it was burned at the fire of 1545. At its place Kiana was built. Another explanation associates it with Yishmael as functioning under the same roof, and that Calabria (Yashan) continued to function under the name "Yishmael".
[54] Κατά τον Ααρών Ρούσο, το προσευχητάριο στο σύλλογο Μιζραχή δεν λεγόταν Γισμαέλ. Παρ' όλ' αυτά, τα υπάρχοντα έγγραφα τοποθετούν το μιντράς Γισμαέλ στο κτίριο του συλλόγου Μιζραχή.
[54] According to Shoah-survivor-from Salonika Aaron Rousso, there was a midrash at the association, but not of that name. However all sources locate midrash Yishmael at Mizrahi Association.
[55] Επίσης γνωστή και ως συνοικία των Φράγκων, καθώς κατοικείτο κυρίως από ξένους Εβραίους (οι ξένοι Εβραίοι λέγονταν *Φράγκοι*).
[55] Also known as *Frangon* (Franks') quarter, a neighborhood populated mostly by foreign Jews (foreign Jews were known in Salonika as *Franks*).

[56] Κατά ορισμένα έγγραφα, βρισκόταν στην οδό Πτολεμαίων 10.
[56] Some documents located it on 10 Ptolemeon street.
[57] Κατά μία εξήγηση, το *βήμα* ήταν χτισμένο χαμηλότερα ως έκφραση του ψαλμού "Εκ βαθέων έκραξα προς σε, Κύριε..." (Ψαλμοί ρλ΄, 1)
[57] According to one explanation the *bema* was built lower to express the prayer "from the depths you shall call God..." (Psalms, 130,1).

Η συναγωγή Κιάνα τη δεκαετία του '80, λίγο πριν από την κατεδάφισή της. (Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας)

Kiana synagogue in the 1980s, prior to its demolition. (The Jewish Museum of Greece)

Καλάβρια. Το παρατσούκλι της ήταν *τρίποδη μασιά (trevdika masieka).* Το μόνο αρχιτεκτονικό στοιχείο της συναγωγής, που αναφέρουν παλαιότερες πηγές, είναι το *βήμα,* το οποίο βρισκόταν στο κέντρο της αίθουσας και ήταν χτισμένο χαμηλότερα από τον υπόλοιπο χώρο[57].

Η συναγωγή Κιάνα χωρίστηκε στα μέσα του 16ου αιώνα σε δύο νέες συναγωγές, την Κιάνα και Νεβέ Τσέντεκ. Κατά τα μέσα του 19ου αιώνα, η συναγωγή Κιάνα βρισκόταν στη συνοικία Μάλτα-Σεντίντ. Η συναγωγή καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917 και ξαναχτίστηκε στο ίδιο σημείο.

Το μοναδικό στοιχείο που σώζεται και αφορά την αρχιτεκτονική του κτιρίου, είναι μία μεταπολεμική φωτογραφία της πρόσοψης από την οδό Βαλαωρίτου. Το κτίριο ήταν ενός ορόφου, με πρόσοψη οργανωμένη κατά συμμετρικό τρόπο προς τον κύριο άξονά του. Η πρόσοψη, με νεο-αναγεννησιακά στοιχεία, διακοσμεί-

In the mid-sixteenth century the congregation was divided and established the new synagogue Neve Tsedek. At the end of the nineteenth century, Kiana was located in the Malta-Cedid quarter. It was destroyed in the fire of 1917 and rebuilt at the same location.

The single surviving photograph of the exterior façade of Kiana synagogue, taken after the war, was taken from Valaoritou street, and shows the building as a modest, one storey structure, with a symmetrical façade laid out in a neo-renaissance manner. Two large, arched windows, topped by rosettes, flanked the main entrance. The façade was decorated by a heavy neoclassical cornice and projecting pilasters on both corners of the façade. It was probably built of stone load-bearing walls, and the façade was finished and decorated in thick plaster. The wooden roof was covered in ceramic roof tiles. In 1919 the *hazanim* were D.S. Molho, S.S. Benyamin, S.Y. Sarfati and S.I. Hassid. Kiana synagogue was damaged during the German occupation and stood abandoned until recently. It was demolished in the 1980s.

25. ***Neve Tsedek synagogue***

Location : 43/49 Spartis street
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Neve Tsedek synagogue was established in 1550, by members of Kiana synagogue. Its nickname was *synagogue of the horn (kahal del huerno).* At the end of the nineteenth century it was located in the Malta-Cedid quarter, near the courthouse. It was destroyed in the fire of 1917 and relocated to Spartis street. In 1919 the *hazanim* were I.S. Perres, A.Y. Perres, A.Y. Halevi, I.H. Arouh and B.I. Benforado.

26. ***Pulia synagogue (Midrash Solomon Sabbethai)***

Location : 22 Sophocleous street corner of 117 Agiou Dimitriou
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Pulia synagogue was es-

ται από δύο τοξωτά παράθυρα, δεξιά και αριστερά της κύριας εισόδου, το κάθε ένα με ένα στρογγυλό φεγγίτη. Η πρόσοψη στέφεται από διακοσμητικό γείσο και έχει στις γωνίες ψευδοκίονες. Η κατασκευή της ήταν πιθανότατα από πέτρα, καλυμμένη με παχύ στρώμα επιχρίσματος. Η στέγη ήταν τετράρριχτη κεραμοσκεπής. Το 1919 η συναγωγή λειτουργούσε με *χαζανίμ* τους Δ.Σ. Μόλχο, Σ.Σ. Βενιαμίν, Χ.Σ. Βενιαμίν, Σ.Γ. Σαρφατή και Σ.Ι. Χασίδ. Η συναγωγή Κιάνα παρ' όλο που υπέστη ζημιές κατά τη Γερμανική Κατοχή, έστεκε εγκαταλειμμένη μέχρι πρόσφατα. Κατεδαφίστηκε στη δεκαετία του '80.

25. ***Συναγωγή Νεβέ Τσέντεκ***

Τοποθεσία: οδός Σπάρτης 43/49
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Νεβέ Τσέντεκ ιδρύθηκε το 1550 από μέλη της συναγωγής Κιάνα. Το παρατσούκλι της ήταν *συναγωγή του κέρατος (Κάαλντελ χουέρνο).* Στα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή βρισκόταν στη συνοικία Μάλτα-Σεντίντ, κοντά στα σημερινά δικαστήρια. Η συναγωγή καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917 και επανιδρύθηκε στην οδό Σπάρτης. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ι.Σ. Πέρρες, Α.Γ. Πέρρες, Α.Γ. Χαλεβή, Ι.Χ. Αρούχ και Β.Ι. Μπενφοράδο.

26. ***Συναγωγή Πούλια (Μιντράς Σολομών Σαμπεθάι)***

Τοποθεσία: οδός Σοφοκλέους 22, γωνία Αγίου Δημητρίου 117
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Πούλια ιδρύθηκε το 1502 από Εβραίους πρόσφυγες από την Απουλία της Ιταλίας, οι οποίοι εκδιώχθησαν από το βασιλιά Κάρολο τον Η΄ της Νάπολης. Το παρατσούκλι της συναγωγής ήταν *μακαρόνι (macaron).* Η κοινότητα Πούλια διασπάστηκε δύο φορές, δημιουργώντας έτσι δύο νέες συναγωγές: την Οτράντο και την Αρ Γκαβόα. Το 1906 η συναγωγή Πούλια βρισκόταν στην ομώνυμη συνοικία, στην οδό Πούλια Χαβρασί (Γρηγορίου Παtablished in 1502, by Jewish refugees from Apuglia, expelled by King Charles VIII of Naples. Its nickname was *macaroni (makaron).* The congregation split twice, creating two new synagogues, Otranto and Har Gavoa. In 1906 the synagogue was located in the Pulia quarter, on Pulia Havrasi (Grigoriou Palama) street. It was destroyed in the fire of 1917 and was re-established in Sophocleous street. In 1919 the *hazanim* were R.I. Botton, M.D. Saias, I.R. Molho, S.S. Soustiel and I.M. Mano. The Pulia synagogue building must have been neglected, so the architect David Razon, that was commissioned to

Είσοδος της συναγωγής Κιάνα (λεπτομέρεια). Διακρίνεται μαρμάρινη επιγραφή στα εβραϊκά πάνω από την πόρτα της εισόδου. (Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας)

Entrance to Kiana synagogue (detail). A marble incription in Hebrew is visible above the doorway. (The Jewish Museum of Greece)

λαμά). Η συναγωγή καταστράφηκε στην πυρκαγία του 1917 και επανιδρύθηκε στην οδό Σοφοκλέους. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ρ.Ι. Μποτόν, Μ.Λ. Σαΐας, Ι.Ρ. Μόλχο, Σ.Σ. Σουστιέλ και Ι.Μ. Μάνο.

Η συναγωγή πρέπει να παραμελήθηκε σε σημείο ώστε το Σεπτέμβριο του 1940 να θεωρηθεί επικίνδυνη για να χρησιμοποιηθεί "από περισσότερους από 20-25 ανθρώπους και αυτό μόνο αφού το δάπεδο επισκευασθεί", σύμφωνα με την έκθεση του αρχιτέκτονα Δαβίδ Ραζών, που έκανε αυτοψία της κατάστασης του κτιρίου. Η κοινότητα προέβη σε ενέργειες ώστε να χρησιμοποιηθεί αίθουσα στη Σχολή Αγίας Σοφίας για τις λειτουργίες των εορτών[58].

27. ***Συναγωγή Οτράντο (Κεϊλά Καραγάτς)***

Τοποθεσία: οδός Μάρκου Μπότσαρη 34, συνοικία Καραγάτς
Έτος επανίδρυσης:μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Οτράντο ιδρύθηκε το 1537 από Εβραίους πρόσφυγες από τη Νάπολη της Ιταλίας και μέλη της συναγωγής Πούλια. Ονομάσθηκε *Κάαλ Καντός Οτράντο* και το παρατσούκλι της ήταν *κόκορας* (gallo). Σε άγνωστη χρονολογία μετά την ίδρυσή της, χωρίστηκε σε τρεις συναγωγές, οι οποίες τελικά επανενώθηκαν.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή Οτράντο βρισκόταν στη συνοικία Πούλια, στην τοποθεσία Οντουράντο Χαβλουσού (κήπος του Οντουράντο). Μετά την πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επανιδρύθηκε στη συνοικία Καραγάτς και το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Χ. Ελεαζάρ, Ι.Ε. Ελεαζάρ, Α.Α. Ελεαζάρ, Ε.Σ. Πίνχα και Σ.Χ. Μπενοζίλιο.

28. ***Συναγωγή Εστρούγκ (Μιντράς Βαρσάνο)***

Τοποθεσία: οδός Κάλβου 14
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Εστρούγκ ιδρύθηκε τον 16ο αιώνα από μέλη της συναγωγής Οτράντο. Πήρε το όνομά της από την οικογένεια Εστρούγκ, η οποία ήταν η πιο σημαντική της νέας συναγωγής. Η

[58] Salonika 290/23.9.1940.

give a report on the condition of the building in September 1940, found it dangerous for use "by more than 20-25 people, and only after the floor was repaired". Arrangements were made for the congregation to use a hall in the Agia Sofia school during the holidays[58].

27. ***Otranto synagogue (Kehila Karagatch)***

Location : 34 Markou Botsari street, Kararatch quarter
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Otranto synagogue was established in 1537 by Jewish refugees from Napoli and members of Pulia synagogue. It was called *Kahal Kadosh Ontranto* and its nickname was *rooster (gallo).*
At some unknown date the congregation split into three synagogues, which eventually re-merged.

At the end of the nineteenth century it was located in the Pulia quarter, at *Onturanto Havlusu* (Onturanto court). It was destroyed in the fire of 1917 and was re-established in the Karagatch quarter. In 1919 the *hazanim* were H. Elazar, I.E. Eleazar, A.A. Eleazar, E.S. Pinhas and S.H. Benozilio.

28. ***Estroug synagogue (Midrash Varsano)***

Location : 14 Kalvou street
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Estroug synagogue was established in the sixteenth century, by members of Otranto synagogue. It was named after the Estrouk family, the most prominent of the new congregation. The original location of the synagogue is not known. It was destroyed in the fire 1917 and was re-established on Kalvou Street, north of its original location. In 1919 the *hazanim* were I.M. Cohen, A.H. Carasso, M.I. Carasso, O.Y. Carasso and E.D. Carasso.

29. ***Har Gavoa synagogue (Kehila Harilaou)***

Location: Street off Grigoriou V street, at Harilaou quarter
Date of re-establishment: after 1917

It is traditionally believed that Har Gavoa synagogue

αρχική τοποθεσία της συναγωγής είναι άγνωστη. Μετά την καταστροφή της στην πυρκαγία του 1917, επαναλειτούργησε στην οδό Κάλβου. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* I.M. Κοέν, A.X. Καράσο, M.I. Καράσο, Ο.Γ. Καράσο και Ε.Δ. Καράσο.

Γάμος στη συναγωγή Οτράντο κατά τη δεκαετία του '30. Η συναγωγή φαίνεται να είναι διακοσμημένη με μέτρο. Ο χώρος γύρω από το εϊχάλ είναι ευρύχωρος και στο πάτωμα υπάρχουν στρωμένα χαλιά.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

was established in 1663, by members of Pulia synagogue. The original location of the synagogue is not known. It was destroyed in the fire of 1917, after which it was relocated to the Harilaou quarter. In 1919 the *hazanim* were R. Bendavid, A.H. Aaron, I.M. Cohen, I.S. Pitson, and A.I. Mallah.

Wedding in Otranto synagogue in the 1930s. The synagogue is tastefully decorated. The heikhal is spacious, and its floor covered in carpets.
(Avraham and David Recanati collection)

29. *Συναγωγή Αρ Γκαβόα (Κεϊλά Χαριλάου)*

Τοποθεσία: πάροδος Γρηγορίου Ε΄, συνοικία Χαριλάου
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Αρ Γκαβόα ιδρύθηκε το 1663 από μέλη της συναγωγής Πούλια. Η ακριβής τοποθεσία της συναγωγής είναι άγνωστη. Μετά την πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επανιδρύθηκε στη συνοικία Χαριλάου. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ρ. Μπενδαβίδ, Α.Χ. Ααρών, Ι.Μ. Κοέν, Ι.Σ. Πιτσών και Α.Ι. Μαλλάχ (που αντικατέστησε τον Μπ. Πιτσών).

30. *Συναγωγή Σαλώμ (Κεϊλά Σουκάτ Σαλώμ)*

Τοποθεσία: συνοικισμός Ρεζή-Βαρδάρ
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Σαλώμ ιδρύθηκε το 1606 από πρόσφυγες από τη δυτική Ευρώπη και από μέλη της συναγωγής Προβίνσια. Λεγόταν, επίσης, *Κάαλ Καντός Σαλώμ*. Στη συναγωγή δίδαξε ο Σαμπετάι Τσβι, στην οποία το 1659 αυτοανακηρύχθηκε ως Μεσσίας, προτού διωχθεί από τους ραβίνους. Στο *εϊχάλ* της συναγωγής υπήρχε μαρμάρινη πλάκα για να θυμίζει την ημέρα που η κοινότητα Σαλώμ ζήτησε συγχώρεση για τη βλασφημία (να δεχθεί, δηλαδή, τον Σαμπετάι Τσβι ως Μεσσία). Κάτω από το πάτωμα της συναγωγής λέγεται ότι υπήρχε μυστική κρύπτη στην οποία βρισκόταν και το *μικβέ* της κοινότητας Σαλώμ. Η είσοδος της κρύπτης ήταν κάτω από το πάτωμα του *βήματος*.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, η συναγωγή Σαλώμ βρισκόταν στη συνοικία Μπάρου, κοντά στην οδό Σαλώμ Χαβρασί (Βασιλέως Ηρακλείου). Μετά την καταστροφή της στην πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επαναλειτούργησε στο συνοικισμό Ρεζή-Βαρδάρ. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Σ.Μ. Μόλχου, Ι.Μ. Δάσσα, Α.Ι. Μόλχου και Ι.Μ. Ταζάρτη (αντικατέστησε τον πατέρα του στη θέση αυτή, ο οποίος αποχώρησε λόγω γήρατος).

30. *Shalom synagogue (Kehila Soukat Shalom)*

Location : Regie-Vardar quarter
Date of re-establishment: after 1917

It is traditionally believed that Shalom synagogue was established in 1606 by immigrants from Western Europe and members of the Provencia synagogue. It was also called *Kahal Kadosh Shalom.* In 1659 Shabbetai Zvi declared himself to be the Messiah in this synagogue, before being expelled by the rabbis. A marble plaque on the *heikhal* used to commemorate the day that the entire congregation asked for forgiveness for the blasphemy. There was a secret cave under the synagogue, that also contained the *mikve,* which was accessed from under the floor of the *bema.*

At the end of the nineteenth century, the synagogue was located in the Baru quarter, on Shalom Havrasi (Vassileos Irakleiou) street. It was destroyed in the fire of 1917 and was re-established in the Regie-Vardar quarter. In 1919 its *hazanim* were S.M. Molhou, I.M. Dassa, A.I. Molhou, I.I. Molhou, and I.M. Tazartes (who replaced his father, who retired due to old age).

31. *Mograbis synagogue (Midrash Hospital de Hirsch)*

Location : 65 Constantinoupoleos street, Hospital de Hirsch
Date of re-establishment : after 1917

It is traditionally believed that Mograbis synagogue was established by Jewish refugees that arrived to Salonika from North Africa in 1578, fleeing persecution by Philip II of Spain. It was named after Morocco (Magreb). Its nickname was *chair (sia)*[59].

The original location of the synagogue is not known. After it was destroyed in the fire of 1917 it was relocated in the front yard of the de Hirsch hospital. In 1919 the *hazanim* were Z.I. Pinhas, D. Levi, I.H. Molhou, D.M. Nissim, and M.S. Pinhas.

A photograph of part of the front façade of the synagogue, probably taken in the 1930s, still survives. The building seems to have been symmetrically laid-out

[59] Κατά ορισμένες πηγές, η συναγωγή Μογραμπές είχε επίσης το παρατσούκλι *συναγωγή της κουρτίνας (καάλ δε λα βίλα)* από το λευκό πανί που ανέμιζε κατά την παρέλαση του *Σιμχάτ Τορά*.

[59] According to some sources the Mograbis synagogue was also called *synagogue of the curtain (kahal de la vila)* from the waving of a white cloth during the *Simhat Tora* procession.

31. ***Συναγωγή Μογραμπές (Μιντράς Νοσοκομείου ντε Χιρς)***
Τοποθεσία: οδός Κωνσταντινουπόλεως 65, Νοσοκομείο ντε Χιρς
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Μογραμπές ιδρύθηκε το 1578 από Εβραίους πρόσφυγες από τη βόρεια Αφρική, που την εγκατέλειψαν εξαιτίας των διωγμών του Φιλίππου του Β΄ της Ισπανίας. Το όνομά της προέρχεται από την ονομασία του Μαρόκου (Μάγρεμπ). Το παρατσούκλι της συναγωγής ήταν *καρέκλα (sia)*[59].

Η αρχική τοποθεσία της συναγωγής είναι άγνωστη. Μετά την καταστροφή της στην πυρκαγιά του 1917, η συναγωγή επαναλειτούργησε στην αυλή του Νοσοκομείου ντε Χιρς, στην οδό Κωνσταντινουπόλεως. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ζ. Πινχά, Δ. Λευΐ, Ι.Χ. Μόλχο, Δ.Μ. Νισσίμ και Μ.Σ. Πινχά.

Το μοναδικό στοιχείο που σώζεται από τη συναγωγή είναι μία φωτογραφία, χρονολογημένη το 1930, που παρουσιάζει μέρος της πρόσοψης του κτιρίου. Το κτίριο δείχνει να ήταν συμμετρικό γύρω από τον κεντρικό άξονα με πλακόστρωτη στενή αυλή στην πρόσοψη[60]. Το μέγεθος του κτιρίου φαίνεται μέτριο αλλά αρκετά διακοσμημένο. Η κατασκευή του ήταν πιθανότατα από πέτρα, καλυμμένη με παχύ στρώμα επιχρίσματος. Ένα στοιχείο του κτιρίου που ξεχωρίζει είναι τα δύο παράθυρα που βρίσκονται συμμετρικά στις δύο πλευρές της εισόδου. Τα δύο αυτά παράθυρα είναι τοξωτά με στρογγυλό φεγγίτη, σε κοινή εσοχή του τοίχου. Παρόμοια παράθυρα βρίσκουμε σήμερα στην πρόσοψη της συναγωγής Μοναστηριωτών.

around the main axis, with a wide platform in the front[60]. Its scale was modest but its decoration quite elaborate. It was most probably a stone masonry construction, faced in a thick layer of plaster. An element that stands out is the two windows that flanked the front door, which were unique in their composition of window and rosette within a deep wall recess. Interestingly enough, a similar window design was also incorporated on the façade of the Monastirioton synagogue.

[60] Σύμφωνα με παλαιά τοπογραφικά της περιοχής, η συναγωγή ήταν κτισμένη δίπλα σε απότομη κοίτη ποταμού.
[60] According to older maps of the area, the synagogue was built adjacent to the steep slope of a spring.

Entrance to Mograbis synagogue in the 1930s. The synagogue was located within the Hospital de Hirsch compound.
(Avraham and David Recanati collection)

Είσοδος της συναγωγής Μογραμπές τη δεκαετία του '30. Η συναγωγή βρισκόταν στην αυλή του Νοσοκομείου ντε Χιρς.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

32. ***Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ (Μιντράς Πίντο)***
Τοποθεσία: οδός Εδμόνδου Ροστάν 3
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

33. ***Ταλμούντ Τορά Ακατάν (Καλαμαριά)***[61]
Τοποθεσία: συνοικία Καλαμαριά
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917[62]

34. ***Ταλμούντ Τορά Χιρς***
Τοποθεσία: συνοικία Βαρόνου ντε Χιρς
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η συναγωγή Ταλμούντ Τορά ιδρύθηκε το 1520. Η συναγωγή ήταν μέρος του συγκροτήματος Ταλμούντ Τορά, το οποίο περιελάμβανε θεολογική σχολή και βιβλιοθήκες. Η Ταλμούντ Τορά διοικείτο από επιτροπή, στην οποία ελάμβαναν μέρος

32. ***Talmud Tora ha-Gadol (Midrash Pinto)***
Location : 3 Edmond Rostan street
Date of re-establishment : after 1917

33. ***Talmud Tora ha-Katan (Kalamaria)***[61]
Location : Kalamaria quarter
Date of re-establishment : after 1917[62]

34. ***Talmud Tora Hirsch***
Location : Baron de Hirsch quarter
Date of re-establishment: after 1919

It is traditionally believed that Talmud Tora synagogue was established in 1520. The synagogue was part of the Talmud Tora complex, which also included a religious school and libraries, and was administered by a committee of representatives of every single congregation of

Πανοραμική θέα της Θεσσαλονίκης από τη θάλασσα γύρω στο 1890. Στα δεξιά της φωτογραφίας διακρίνεται ο Λευκός Πύργος.
(συλλογή Roger-Viollet)

Panoramic view of Salonika from the sea circa 1890. In the right-hand side of the photograph is the White Tower.
(Roger-Viollet collection)

αντιπρόσωποι από όλες τις κοινότητες της Θεσσαλονίκης. Καταστράφηκε από τις πυρκαγιές του 1545 και 1620. Το 1663 επανιδρύθηκε με το όνομα *Χεβράτ Ταλμούντ Τορά* ή *Μισνέ Τορά*, και περιελάμβανε μεταξύ άλλων θεολογική σχολή, βιβλιοθήκες και συναγωγή. Η συναγωγή καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1890.

Ο θεμέλιος λίθος του νέου κτιρίου τέθηκε τον Αύγουστο του 1899 στην πλατεία Ραβινείας, κοντά στη σημερινή αγορά Βλάλη. Η ανέγερση του νέου κτιρίου κόστισε 4.500 χρυσές λίρες, οι οποίες συγκεντρώθηκαν χάρη στις προσπάθειες επιτροπής με επικεφαλής το ραβίνο Σαμουήλ Σιμχά. Στη χρηματοδότηση συμμετείχαν εκτός των άλλων και όλα τα μέλη των εβραϊκών κοινοτήτων της πόλης, τα οποία συνεισέφεραν μισή τουρκική λίρα. Χρήματα συγκεντρώθηκαν από λοταρίες και φιλανθρωπικές συγκεντρώσεις καθώς και από επιφανείς Εβραίους της εποχής, στη Θεσσαλονίκη και το εξωτερικό. Ο Βαρόνος Εδμόνδος ντε Ρότσιλντ πρόσφερε 10.000 γαλλικά φράγκα. Η χήρα Αλφρέδου Αλλατίνη, η χήρα Σαούλ Μοδιάνο, Φακίμα, και η χήρα Ζακ Πέσα πρόσφεραν τα χρήματα για την ανέγερση και διακόσμηση του *εϊχάλ*. Το μαρμάρινο *βήμα*, στο οποίο είχαν σκαλιστεί τα ονόματα της επιτροπής του ραβίνου Σιμχά, ανεγέρθηκε με δωρεά των αδελφών Σολομών και Σαμουήλ Χασίδ, στη μνήμη του πατέρα τους Σαμπετάι. Στην αυλή της συναγωγής στήθηκε σιντριβάνι από μάρμαρο με έξι κρουνούς, δωρεά της οικογένειας Αμαράγη.

Η ανέγερση της Ταλμούντ Τορά κράτησε έξι χρόνια. Το κτίριο κάλυπτε συνολικά 1.600 τ.μ. Περιελάμβανε τα γραφεία της αρχιραβινείας Θεσσαλονίκης, κοινοτικά γραφεία και τη σχολή Ταλμούντ Τορά. Οι διαστάσεις του επιβλητικού κτιρίου της συναγωγής ήταν: 38 μέτρα μήκος, 24 μέτρα πλάτος και 14 μέτρα ύψος.

Η τελετή των εγκαινίων της συναγωγής Ταλμούντ Τορά έγινε το 1904 σε εορταστική ατμόσφαιρα. Στο χώρο της συναγωγής είχαν συγκεντρωθεί χίλιοι πεντακόσιοι επισκέπτες. Κατά την τελετή αυτή επανήλ-

the city. Destroyed in the fires of 1545 and 1620, it was established in 1663 under the name *Hevrat Talmud Tora* or *Mishne Tora* including a religious school, libraries and a synagogue. Talmud Tora was destroyed again in the fire of 1890.

The corner stone for a new building was laid in August 1899, on Rabbinate Square, in Kadi quarter, roughly where the Vlali market is located today.The construction cost of the new building was 4,500 golden liras, which was raised through the efforts of a committee headed by Rabbi Shmoel Simha, to which every single member of the community contributed the amount of half a Turkish lira. Money was also raised through lotteries, which attracted prominent contributors from both Salonika and abroad.

Baron Edmond de Rothchild offered the amount of 10,000 francs, while the widow of Alfredo Allatini, Fakima Modiano, widow of Shaul Modiano, and the widow of Jacques Pesha contributed funds towards the construction and decoration of the *heikhal*. The marble *bema*, on which the names of the fundraising committee were carved, was funded by brothers Shlomo and Shmoel Hassid, in memory of their father, Sabbetai Hassid. For the courtyard, the Amaragi family offered the funds for an elaborate marble water reservoir with faucets.

The building was completed in six years. It covered an area of 1,600 square meters, and its compound included the office of the central rabbinical authority of Salonika, community offices, and the schools of Talmud Tora. The dimensions of Talmud Tora synagogue were: length, 38 meters; width, 24 meters; and height, 14 meters.

The inauguration ceremony of the new building took place in 1904, with fifteen hundred guests present. During the ceremony, fifteen *sefarim*, some of them ancient, which had been kept at the near-by Catalan (Yashan) synagogue during construction, were brought to the new synagogue. Talmud Tora ha-Gadol was considered the splendor of the community, and the largest and

[61] Η συναγωγή Ταλμούντ Τορά Ακατάν πιθανότατα να μην ήταν σε χρήση στη δεκαετία του '30, καθώς δεν αναφέρεται σε έγγραφα μετά το 1919.
[61] Although listed in documents of 1919, it is possible that Talmud Tora ha-Katan (Kalamaria) was not in use in the 1930s, as it is not listed in later sources.
[62] Η συναγωγή στη συνοικία Καλαμαριά πρέπει να λειτούργησε από την ίδρυση της συνοικίας (γύρω στο 1890). Είναι πιθανόν ότι μετονομάσθηκε σε Ταλμούντ Τορά Ακατάν μετά το 1917.
[62] Kalamaria synagogue most probably existed since the establishment of Kalamaria quarter (circa 1890). It is possible that it was renamed into Talmud Tora ha-Katan after 1917.

θαν στο *εϊχάλ* της συναγωγής τα δεκαπέντε *σεφαρίμ* που φυλάσσονταν στη γειτονική συναγωγή Καταλάν (Γιασάν), κατά τη διάρκεια των εργασιών ανέγερσης του νέου κτιρίου.

Η συναγωγή Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ θεωρείτο η μεγαλύτερη, ωραιότερη και σημαντικότερη συναγωγή που χτίστηκε στη Θεσσαλονίκη μέχρι τότε. Η συναγωγή χρησιμοποιείτο για τις σημαντικότερες τελετές, συμπεριλαμβανομένης της τελετής εγκαινίων της σχολής *Alliance Israélite Universelle,* στις 28 Απριλίου 1910[63].

Από μία φωτογραφία του εσωτερικού χώρου της συναγωγής, του 1910, μπορούμε να διακρίνουμε μερικά στοιχεία της αρχιτεκτονικής της. Κιονοστοιχία τοσκανικού ρυθμού, με ημικυκλικά τόξα σε σχήμα "Π", χώριζε το κεντρικό "σώμα" από τα πλαϊνά κλίτη. Πάνω από τα κλίτη αυτά βρισκόταν το μπαλκόνι του γυναικωνίτη.

Στη φωτογραφία, επίσης διακρίνεται το *βήμα* της συναγωγής, διακοσμημένο από σκαλιστό λευκό μάρμαρο.

Το *βήμα* βρισκόταν στον δυτικό τοίχο, σε διπολική διάταξη με το *εϊχάλ*, το οποίο βρισκόταν στον ανατολικό τοίχο, προς την Ιερουσαλήμ. Το *βήμα* ήταν ευρύχωρο προεξέχοντας από τον δυτικό τοίχο προς το κέντρο της αίθουσας, με τα καθίσματα οργανωμένα γύρω του.

Στο *βήμα* κάθονταν τα τιμώμενα πρόσωπα και διαβάζονταν τα ιερά βιβλία.

Το κτίριο καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917 και επαναλειτούργησε σε δύο νέες συναγωγές: την Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ (Μιντράς Πίντο), στην οδό Εδμόνδου Ροστάν, και την Ταλμούντ Τορά Ακατάν, στη συνοικία Καλαμαριά. Το 1919 η πρώτη λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Γ.Α. Μόνινα, Ι.Ε. Μόλχου, Σ.Α. Χανέν, Π.Μ. Ταζάρτη και Π.Ι. Χαμπίμπ. Η δεύτερη λειτουργούσε το 1919 με τους *χαζανίμ* Ι.Ι. Αμαρίλιο, Χ.Ι. Χασίδ, Σ.Ε. Ελεαζάρ, Δ.Σ. Νεφούση και Α.Ι. Γκατένιο. Το 1930 λειτουργούσε, επίσης, συναγωγή με το όνομα Ταλμούντ Τορά Χιρς, στο συνοικισμό

most important synagogue to have been built in Salonika to that date. It was in Talmud Tora ha-Gadol that all important ceremonies took place, such as the inauguration of the *Alliance Israélite Universelle* school in April 28, 1910[63].

A photograph of the interior of the synagogue taken circa 1910 offers some information on the architecture of the building. A rectangular colonade of Tuscan order and Greek "Π" shape arched arcade divided the central hall from the side aisles. Over the aisles was located the *ezrat nashim* balcony. The photograph also shows the *bema* of the synagogue, of white marble, elaborately crafted and decorated. The *bema* was located against the western wall of the synagogue, in a two-pole arrangement with the *heikhal* on the eastern wall, facing Jerusalem. The *bema* projected from the wall towards the center of the hall, with the seating arranged around it. On the *bema* sat the honored persons of the ceremony, and the Tora was read from the reader's podium.

The building was destroyed in the fire of August 1917, and was re-established at two locations. Talmud Tora ha-Gadol (Midrash Pinto) was located on Edmund Rostand Street, and Talmud Tora ha-Katan in the Kalamaria quarter. In 1919 the *hazanim* of the first were G. A. Monina, I.E. Molhou, S.A. Hanen and P.M. Tazartis, and of the latter, R.I. Habib, I.I. Amarilio, H.I. Hassid, S.E. Eleazar, D.S. Nafousi and A.I. Gatenio. In the 1930s a midrash named Talmud Tora Hirsch was located in the Baron de Hirsch quarter, near the old train station. It was most probably established after 1919, as it is not mentioned in earlier documents. In the 1920s and 1930s the Jewish community was planning to re-establish a central synagogue under the name Talmud Tora. These plans were never realized[64].

[63] AIU HM2/6378.

[64] Σύμφωνα με στοιχεία για τη συναγωγή Ταλμούντ Τορά, στη δεκαετία του '20 η εβραϊκή κοινότητα σχεδίαζε να ιδρύσει κεντρική συναγωγή στον τομέα Α του νέου σχεδίου πόλεως (Salonika 254 / 21.12.1928). Στα τέλη της δεκαετίας του '30, η εβραϊκή κοινότητα επρόκειτο να ιδρύσει *μιντράς* Ταλμούντ Τορά στο κέντρο της πόλης, για τις καθημερινές προσευχές των Εβραίων που εργάζονταν στο κέντρο της πόλης (Salonika 181/8.8.1937).

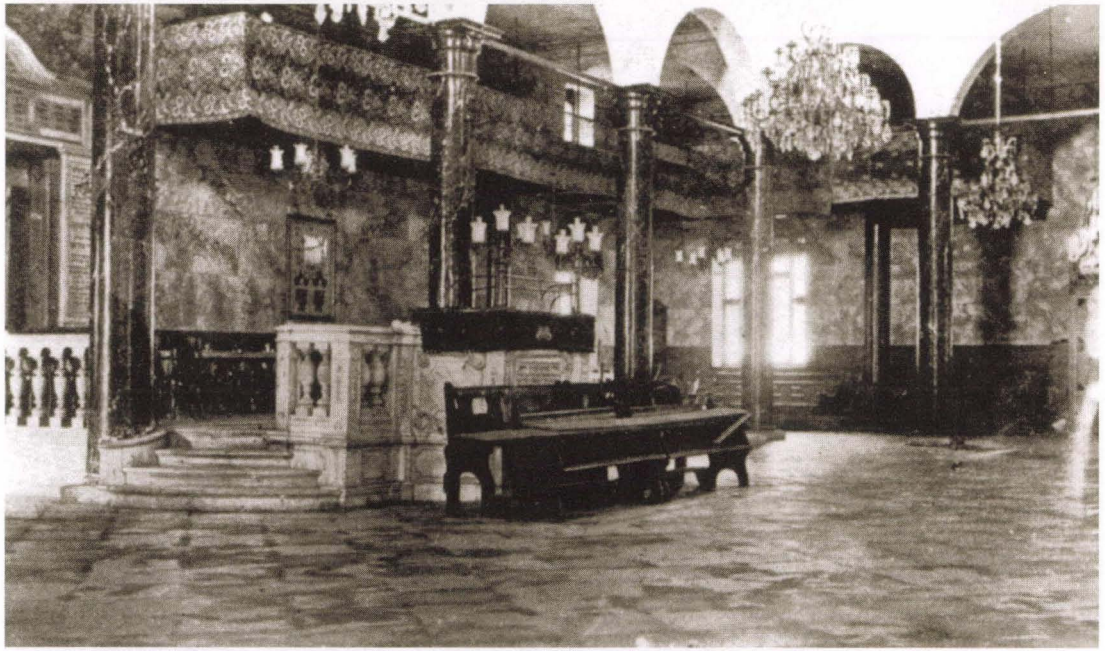
[64] According to the material available on Talmud Tora synagogue, in the 1920s the Jewish community was planning to establish a central synagogue at a site in zone A, of the new city center (Salonika 254 / 21.12.1928). In the late1930s the Jewish community was planning to establish a Talmud Tora *midrash* in the downtown area of Salonika, to facilitate the daily prayers of the Jews that worked downtown (Salonika 181/8.8.1937).

Βαρόνου Χιρς, κοντά στον παλιό σιδηροδρομικό σταθμό. Στις δεκαετίες '20 και '30 η εβραϊκή κοινότητα σκόπευε να επανιδρύσει συναγωγή στο κέντρο της πόλης με το όνομα Ταλμούντ Τορά. Το σχέδιο αυτό δεν ευοδόθηκε[64].

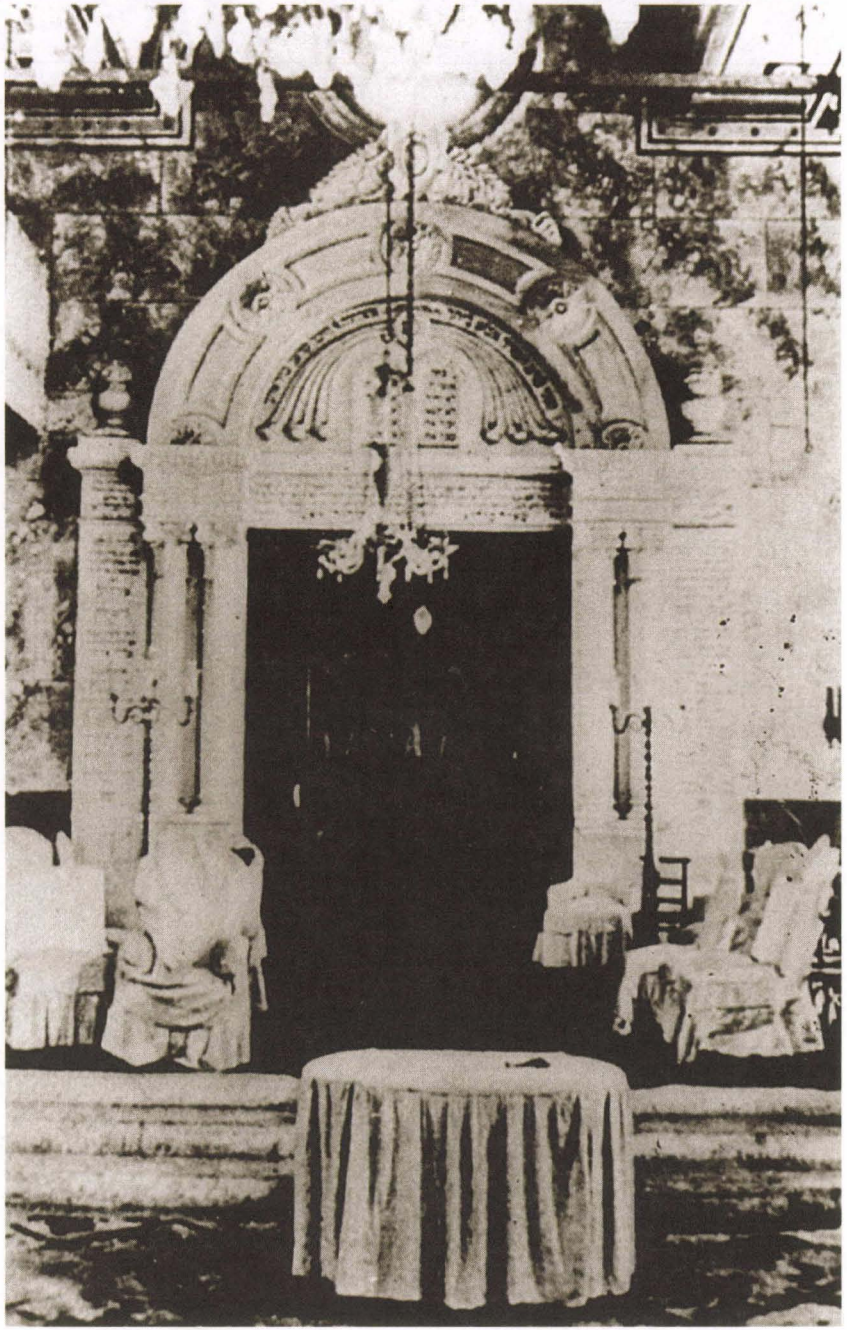
Λειτουργία στην αυλή της συναγωγής Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ στις αρχές του αιώνα.
(Ινστιτούτο Γιαντ Μπεν-Τσβι)

Service at the courtyard of Talmud Tora ha-Gadol synagogue in the beginning of the century.
(Yad Ben-Zvi Institute)

Εσωτερικό της συναγωγής Ταλμούντ Τορά το 1910. Στα αριστερά διακρίνεται το βήμα. Πίσω από το βήμα διακρίνεται η τοσκανικού ρυθμού κιονοστοι-χία, και πίσω της το μπαλκόνι του γυναικωνίτη (εζράτ νασίμ).
Η αίθουσα είναι ευρύχωρη και πλούσια διακοσμημένη.
(Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς)

Interior of the Talmud Tora ha-Gadol synagogue in 1910. View towards the bema of the synagogue. Behind and to the left of the bema is the Tuscan-order colonnade and behind it the women balcony (ezrat nashim). The hall is spacious and richly decorated.
(Beth Hatefutsoth Photo Archive)

35. *Saiaz synagogue*

Location : Baru quarter

According to published sources Saiaz synagogue was established by Shalom Saias in the Baru quarter. It was located near his textile factory, which was established in 1878, and was located opposite the Metropolis on the intersection of Mitropoleos street and Agias Sofias. It is possible that it was destroyed in the fire of 1890 and never re-established, as it is not mentioned in later documents.

36. *Allatini synagogue*

Location : Dimitri Nanou street, Kebir Manastir quarter

According to published sources Allatini synagogue was established by the Allatini family in the Kebir Manastir quarter, which was populated mostly by christian families, near the church of Nea Panagia. At the end of the nineteenth century it was located on Dimitri Nanou street (Pavlou Mela). In the same quarter, on Idare-i Askeriye street (today Vassiliou Voulgaroktonou) was a Jewish school owned by Allatini. It is possible that the Allatini synagogue ceased to function or relocated un-

Το εϊχάλ της συναγωγής Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ. Η καταπληκτική ομοιότητα μεταξύ του εϊχάλ της συναγωγής αυτής και της συναγωγής Ιτάλια, που χτίστηκε την ίδια χρονιά, οφείλεται είτε στον ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό χαρακτήρα των συναγωγών της Θεσσαλονίκης την εποχή αυτή είτε στο ότι τα δύο κτίρια σχεδιάστηκαν από τον ίδιο αρχιτέκτονα.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

The heikhal of Talmud Tora ha-Gadol synagogue. The stricking similarities between the heikhal of this synagogue and Italia synagogue, built at the same year as Talmud Tora ha-Gadol, may either suggest that a very disctinct style was developing in Salonika at that time, or that both buildings were designed by the same architect.
(Avraham and David Recanati collection)

35. *Συναγωγή Σαΐαζ*

Τοποθεσία: συνοικία Μπάρου

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Σαΐαζ ιδρύθηκε από τον Σαλώμ Σαΐας στη συνοικία Μπάρου, κοντά στο κτίριο του υφαντουργείου του, που λειτουργούσε από το 1878 απέναντι από τη Μητρόπολη, στη συμβολή των οδών Μητροπόλεως και Αγίας Σοφίας. Η συναγωγή δεν αναφέρεται σε νεώτερες πηγές, συνεπώς μπορούμε να συμπεράνουμε ότι καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1890 και δεν επαναλειτούργησε.

36. *Συναγωγή Αλλατίνη*

Τοποθεσία: οδός Δημήτρη Νάνου, συνοικία Κεμπίρ Μαναστίρ

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Αλλατίνη ιδρύθηκε από την οικογένεια Αλλατίνη στη συνοικία Κεμπίρ Μαναστίρ, που κατοικείτο κυρίως από χριστιανικές οικογένειες, κοντά στην εκκλησία της Νέας Παναγιάς. Στα τέλη του 19ου αιώνα, βρισκόταν στην οδό Δημήτρη Νάνου (Παύλου Μελά). Στην ίδια συνοικία, κοντά στη συναγωγή, λειτουργούσε εβραϊκό σχολείο, ιδιοκτήτης του οποίου ήταν ο Αλλατίνη. Είναι πολύ πιθανόν ότι η συναγωγή Αλλατίνη έπαψε να λειτουργεί ή μεταφέρθηκε σε άλλο μέρος κάτω από άλλη ονομασία, καθώς δεν αναφέρεται σε νεώτερες πηγές.

37. *Μιντράς Αρδίτη (ή Αρδίττη)*

Τοποθεσία: συνοικία Πούλια

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, το *μιντράς* Αρδίτη ιδρύθηκε από την οικογένεια Αρδίτη στη συνοικία Πούλια, κοντά στη διασταύρωση των οδών Μ. Γενναδίου και Εγνατίας. Παρ' όλο που αναφέρεται μεταξύ των *μιντρασίμ* που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά, κατά πάσα πιθανότητα δεν επανιder a different name, as it is not mentioned in later documents.

37. *Midrash Arditi (or Arditti)*

Location : Pulia quarter

According to published sources *midrash* Arditi was established by the Arditi family in the Pulia quarter, near the intersection of M. Gennadiou Street and Egnatia. It is documented as having been destroyed in the great fire of 1917. It was probably not re-established after 1917, as it is not mentioned in later documents.

38. *Samoel synagogue*

Location : Malta-Cedid quarter

According to published sources Samoel synagogue was

Τμήμα αεροφωτογραφίας της Θεσσαλονίκης του 1917, πριν από την πυρκαγιά του Αυγούστου του ιδίου έτους. Σημειωμένα σε κύκλο είναι το συγκρότημα της συναγωγής Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ (επάνω δεξιά) και η σχολή Alliance Israélite Universelle (κάτω αριστερά).
(φωτογράφος: Henri Manuel)
(συλλογή Roget-Viollet)

Detail of the aerial photograph of Salonika of 1917, prior to the fire of August of the same year. Marked in circle are the Talmud Tora ha-Gadol complex (upper right) and the school of Alliance Israélite Universelle (lower left).
(photographer: Henri Manuel)
(Roger-Viollet collection)

δρύθηκε μετά το 1917, καθώς δεν αναφέρεται σε νεώτερες πηγές.

38. ***Συναγωγή Σαμοέλ***
Τοποθεσία: συνοικία Μάλτα-Σεντίντ

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Σαμοέλ ιδρύθηκε πριν από το 1890 στην οδό Bank Osmanli (Λέοντος Σοφού), στη συνοικία Μάλτα-Σεντίντ. Η συναγωγή, πιθανότατα, έπαψε να λειτουργεί πριν από το 1917, καθώς δεν αναφέρεται σε νεώτερες πηγές.

39. ***Μιντρασίμ Σαμοέλ Μίλσον Κοέν***
Τοποθεσία: συνοικία Πούλια

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, τα δύο *μιντρασίμ* ιδρύθηκαν από τον Σαμοέλ Μίλσον Κοέν. Το 1906 λειτουργούσαν στα δύο σπίτια του στη συνοικία Πούλια, κοντά στην εκκλησία της Αγίας Σοφίας. Είναι πιθανόν ότι έπαψαν να λειτουργούν πριν από την πυρκαγιά του

established before 1890, in the Malta-Cedid quarter, on Bank Osmani (Leontos Sofou) street. It is possible that it ceased to function before 1917, as it is not mentioned in later documents.

39. ***Midrash Samuel Milson Kohen***
Location: Pulia quarter

According to published sources two *midrashim* were established by Samuel Milson Kohen, and in 1906 were located in his houses in the Pulia quarter, near the church of Agia Sofia. It is possible that they ceased to function before 1917, as they are not mentioned in later documents.

40. ***Sara Synagogue***
Location : Kadi quarter

According to published sources Sara synagogue was originally established before 1890, and at the end of the nineteenth century was located in the Kadi quarter. It is possible that it ceased to function before 1917, as it is mentioned in later documents.

41. ***Varsano synagogue***
Location : Etz Haim quarter

According to published sources Varsano synagogue was originally established in the Etz Haim quarter by the Varsano family. It is possible that it ceased to function before 1917, as it is not mentioned in later documents.

42. ***Findik synagogue***
Location : Findik quarter

According to published sources Findik synagogue was established in the Findik quarter. It is possible that it seized to function before 1917, as it is not mentioned in later documents.

Περιοχή του Ιπποδρομίου στη Θεσσαλονίκη κατά τη δεκαετία του 1910.
(συλλογή Roger-Viollet)

The Hippodrome area in Salonika in the 1910s.
(Roger-Viollet collection)

1917, καθώς δεν αναφέρονται σε νεώτερες πηγές.

40. ***Συναγωγή Σάρα***
Τοποθεσία: συνοικία Καντί

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Σάρα ιδρύθηκε αρχικά πριν από το 1890, και στα τέλη του 19ου αιώνα βρισκόταν στη συνοικία Καντί. Πιθανόν να έπαψε να λειτουργεί πριν από το 1917, καθώς δεν αναφέρεται σε νεώτερες πηγές.

41. ***Συναγωγή Βαρσάνο***
Τοποθεσία: συνοικία Ετς Αχαΐμ

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Βαρσάνο ιδρύθηκε από την οικογένεια Βαρσάνο στη συνοικία Ετς Αχαΐμ. Είναι πιθανόν ότι έπαψε να λειτουργεί πριν από το 1917, καθώς δεν αναφέρεται σε νεώτερες πηγές.

42. ***Συναγωγή Φιντίκ***
Τοποθεσία: συνοικία Φιντίκ

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Φιντίκ ιδρύθηκε στη συνοικία Φιντίκ. Είναι πιθανόν ότι έπαψε να λειτουργεί πριν από το 1917, καθώς δεν αναφέρεται σε νεώτερες πηγές.

ΝΕΩΤΕΡΕΣ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1890

43. ***Μιντράς Κέτερ Τορά***
Τοποθεσία: άγνωστη
Έτος ίδρυσης: πριν από το 1917

Το μιντράς Κέτερ Τορά ιδρύθηκε πριν από το 1917, καθώς αναφέρεται στις συναγωγές και τα μιντρασίμ που καταστράφηκαν από την πυρκαγιά. Δεν γνωρίζουμε την τοποθεσία του πριν το 1917. Βάσει φωτογραφίας του εσωτερικού της συναγωγής το κτίριο ήταν ξύλινο και λιτό. Τη δεκαετία του 1930 φαίνεται ότι

43. ***Midrash Keter Tora***
Location : unknown
Date of establishment: prior to 1917

According to published sources midrash Keter Tora was established before 1917, as it is listed among the synagogues and midrashim that were destroyed in the great fire. Its location prior to 1917 is unknown. According to a photograph of the interior of the synagogue, the building was a modest wooden structure. During the 1930s it was most probably housed in a barrack in one of the Jewish quarters.

44. ***Midrash Carasso***
Location : 16 Spartis street
Date of re-establishment : circa 1890

According to published sources *midrash* Carasso was built by the Carasso family as a private *midrash* shortly after the fire of 1890. Its original location is unknown. Perhaps it was not in the old city center, as it is not listed among the synagogues and *midrashim* destroyed in the fire of 1917. In 1919 the *hazanim* were D.H. Magrizo, M.Y. Alevi, A.M. Pelossof, A.I. Estroumtsa, and A.S. Molhou. In the 1930s it was located on Spartis street.

45. ***Vardar synagogue***
Location : 43 Stavrou Voutyra street, Baron de Hirsch quarter[65]
Date of establishment : 1890/1906

According to published sources Vardar synagogue was established in the Baron de Hirsch quarter after the fire of 1890. The synagogue was not affected by the fire of 1917, and continued to function at the same location. In 1919 the *hazanim* of the synagogue were I. M. Beveniste, I. D. Asseou, I.I. Hassid, I.B. Matarasso and I.A. Botton.

An undated photograph of the exterior of the syna-

λειτουργούσε σε παράπτηγμα εβραϊκού συνοικισμού.

44. ***Μιντράς Καράσσο***

Τοποθεσία: οδός Σπάρτης 16
Έτος επανίδρυσης: γύρω στο 1890

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, το *μιντράς* Καράσσο ιδρύθηκε από την ομώνυμη οικογένεια σαν ιδιωτικό προσευχητάριο, λίγο μετά την πυρκαγιά του 1890. Το μιντράς δεν αναφέρεται ανάμεσα σε αυτά που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά του 1917. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Δ.Χ. Μαγκρίζο, Μ.Γ. Αλεβή, Α.Μ. Πελοσσώφ, Α.Ι. Εστρούμτσα και Α.Σ. Μόλχου. Στη δεκαετία του 1930, βρισκόταν στην οδό Σπάρτης.

45. ***Συναγωγή Βαρδάρ***

Τοποθεσία: οδός Σταύρου Βουτυρά 43, συνοικισμός Βαρόνου ντε Χιρς[65]
Έτος ίδρυσης: 1890/1906

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Βαρδάρ ιδρύθηκε στο συνοικισμό Βαρόνου ντε Χιρς μετά την πυρκαγιά του 1890. Η συναγωγή συνέχισε να λειτουργεί και μετά την πυρκαγιά του 1917 στην ίδια θέση, καθώς βρισκόταν εκτός της πυρίκαυστης ζώνης. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ι.Μ. Μπενβενίστη, Ι.Δ. Ασσέου, Ι.Ι. Χασίδ, Ι.Μ. Ματαράσσο και Ι.Α. Μποτόν.

Από μία μη χρονολογημένη φωτογραφία του εξωτερικού της συναγωγής μπορούμε να εξάγουμε μερικά συμπεράσματα σχετικά με την αρχιτεκτονική της. Το κτίριο είναι αρκετά μεγαλόπρεπο, κυρίως συγκρινόμενο με τα τριγύρω κτίρια, την εποχή που πάρθηκε η φωτογραφία. Η εσωτερική του διαμόρφωση δείχνει να ήταν σε ρυθμό βασιλικής, οργανωμένη σε τρία κλίτη. Η διάταξη αυτή μορφοποιείται και στο εξωτερικό του κτιρίου, όπου η κύρια όψη είναι οργανωμένη σε τρία τμήματα, με το κεντρικό ψηλότερα και απόληξη σε τριγωνικό αέτωμα. Η διάταξη των παραθύρων της όψης μαρτυρούν την ύπαρξη και θέση του γυναικωνίτη, ο οποίος βρισκόταν πάνω από τα πλαϊνά κλίτη σε

[65] Ο συνοικισμός Βαρόνου Χιρς ιδρύθηκε από την Ισραηλιτική Κοινότητα κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό για να στεγάσει πυροπαθείς της πυρκαγιάς του 1890. Επίσης, στέγασε προσφυγικές οικογένειες Εβραίων της Ρωσίας.

[65] The Baron Hirsch quarter was established by the Jewish community near the old train station to provide housing for the refuge of the 1890 fire. It also provided refuge to Jewish Russian immigrants that fled to Salonika at the same period.

[66] Η επίσημη διεύθυνση της συναγωγής είναι η λεωφόρος Βασιλίσσης Όλγας (αργότερα Δημοκρατίας). Σε ορισμένα έγγραφα, όμως, αναφέρεται ως διεύθυνση η οδός Σααδή Λεβή, λόγω της εκεί καθημερινά χρησιμοποιούμενης πύλης.

[66] The official address of the synagogue was Vassilissis Olgas avenue (later renamed into Dimokratias). However, some documents give the address Saadi Levi street. This is due to the fact that the official entrance was only used on special occasions, while the entrance on Saadi Levi was used daily.

gogue offers some information on the architecture of the building. It was an imposing edifice, especially compared to the bare surroundings at the time the photograph was taken. It seems to have been laid out as a basilica, where was divided the interior into three aisles. This division is also expressed on the main facade, which is divided into three bays, with the central one projecting higher than those on the side, and ending in a triangular pediment. The exterior division also suggests that the *ezrat nashim* was laid out either in a Greek "Π" or in two long parallel balconies. No photograph of the interior of the building survives.

46. ***Beit Shaul synagogue***

Location: 43 Vassilissis Olgas (later Dimokratias) avenue[66]
Date of establishment : circa 1898

Beit Shaul synagogue was located at a garden site owned by Samuel Shaul Modiano, in the newly-established quarter of Hamidie. Although far from the old city center, it was located in an area that attracted a considerable number of Jewish institutions and wealthy families in the last decades of the nineteenth century. Thus, the rabbinical school and official rabbinical residence were located two blocks to the south, a number of synagogues and *midrashim* and the Community offices to the west, and the de Hirsch hospital was later established further to the north.

According to published sources the synagogue was designed by the Italian architect Vitaliano Poselli. Originally from Italy, Poselli established a practice in Salonika between 1870 and 1910. His eclectic, well-detailed buildings won him a considerable reputation, and he erected many important buildings throughout the city.

The establishment of the synagogue was undertaken by the widow of Shaul Yaakov Modiano, Fakima, who dedicated it to his memory. It was also known as *kahal de la Siniora Fakima*. The building was laid out as a basilica, with three aisles totalling some 280 square meters in area. The *ezrat nashim* balcony was in a Greek "Π" shape, covering the side aisles and the entrance recess.

σχήμα "Π" ή σε δύο παράλληλους εξώστες. Δεν έχουν σωθεί φωτογραφίες του εσωτερικού χώρου.

46. *Συναγωγή Μπέιτ Σαούλ*

Τοποθεσία: λεωφόρος Βασιλίσσης Όλγας (Δημοκρατίας) 43[66]
Έτος ίδρυσης: γύρω στο 1898

Η συναγωγή Μπέιτ Σαούλ βρισκόταν σε ανοιχτή έκταση που ανήκε στον Σαμουήλ Σαούλ Μοδιάνο, στη νεοϊδρυθείσα συνοικία Χαμιδιέ. Η περιοχή αυτή παρ' όλο που βρισκόταν ανατολικά του ιστορικού κέντρου, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα αναπτυσσόταν και προσέλκυε εβραϊκά ιδρύματα και εβραϊκές οικογένειες, οι περισσότερες δε από αυτές ήταν εύπορες. Παραδείγματος χάριν, η Ραβινική Σχολή και η επίσημη ραβινική κατοικία βρίσκονταν δύο τετράγωνα νότια· μεγάλος αριθμός συναγωγών και *μιντρασίμ* υπήρχαν στην περιοχή, τα γραφεία της Ισραηλιτικής Κοινότητας ήταν στα δυτικά και το Νοσοκομείο ντε Χιρς, που ιδρύθηκε αργότερα, βρισκόταν στα βόρεια.

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή είναι έργο του Ιταλού αρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλι. Ο Ποζέλι, γεννημένος στην Ιταλία, εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη μεταξύ του 1870 και 1910, δημιουργώντας έναν σημαντικό αριθμό αξιόλογων κτιρίων στην πόλη. Τα πλούσια σε διακόσμηση εκλεκτικιστικά του κτίρια τον ανέδειξαν σε έναν από τους σημαντικότερους αρχιτέκτονες της Θεσσαλονίκης.

Την ίδρυση της συναγωγής Μπέιτ Σαούλ ανέλαβε η χήρα του Σαούλ Ιακώβ Μοδιάνο, Φακίμα, αφιερώνοντάς την στη μνήμη του συζύγου της Σαούλ. Η συναγωγή ήταν επίσης γνωστή με το όνομα *συναγωγή της κυρίας Φακίμα (Κάαλ ντε λα σινιόρα Φακίμα).* Το εσωτερικό της συναγωγής ήταν διαρρυθμισμένο σε ρυθμό βασιλικής με τρία κλίτη, με συνολικό εμβαδόν 280 τετραγωνικά μέτρα περίπου. Ο γυναικωνίτης ήταν σε σχήμα "Π" και βρισκόταν πάνω από τα πλαϊνά κλίτη και την εσοχή της εισόδου. Οι κιονοστοιχίες του εσωτερικού μορφοποιούνταν στα εξωτερικά αρχι-

The aisles of the interior were marked on the outside by shallow pillars dividing the façade into three bays. The central bay was emphasized by a semi-circular pediment, on top of which stood the Ten Commandments carved in white marble. The two-floor division was suggested both by horizontal decorative bands that ran unbroken along all elevations, and the windows, one on each floor, with a rosette between them. From the available photographs and site plans, it is evident that the entrance to the west was recessed behind two round columns, a scheme that later influenced the design of the synagogue of Monastirioton (1927). The west façade recess was repeated as a projection on the east façade. This created a generous space in the interior, which accommodated the *heikhal* and the deep platform in front of it. The elaborately decorated *bema,* of white marble, was located adjacent to the heikhal. The Ten Com-

Εσωτερικό της συναγωγής Μπέιτ Σαούλ. Τη δεκαετία του 1930 εβραϊκές οικογένειες αστέγων βρήκαν κατάλυμα στη συναγωγή αυτή και σε άλλους χώρους στην πόλη. Το μαρμάρινο βήμα διακρίνεται στα δεξιά. (Κεντρικά Αρχεία για την Ιστορία του Εβραϊκού Λαού)

Interior of Beit Shaul synagogue. In the early 1930s Jewish refugee families found shelter in this synagogue and other locations in the city. The marble bema is visible to the right. (Central Archives for the History of the Jewish People)

[67] Λεγόταν επίσης Τσενίο.
[67] It was also spelled Chenyo, Tcheniyo and Tchenio.

τεκτονικά μέλη με ψευδοκίονες που οργάνωναν την πρόσοψη σε συμμετρικά τμήματα. Το κεντρικό κλίτος ήταν ψηλότερα από τα δύο πλαϊνά και κατέληγε σε ημικυκλικό αέτωμα, στην κορυφή του οποίου βρίσκονταν οι Δέκα Εντολές σκαλισμένες σε λευκό μάρμαρο. Οριζόντια ταινία διατομής κυματίου, που περιέβαλε τις εξωτερικές όψεις, τόνιζε τη διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου σε δύο ορόφους. Από τη φωτογραφία της κύριας όψης της συναγωγής, διακρίνουμε την κεντρική είσοδο που βρίσκεται σε εσοχή πίσω από δύο μαρμάρινες κολόνες. Η τυπολογία της εισόδου επηρέασε και τη συναγωγή των Μοναστηριωτών που χτίστηκε αργότερα (1927). Η εσοχή της δυτικής όψης επαναλαμβανόταν σαν προεξοχή στην ανατολική όψη. Αυτό δημιουργούσε εσωτερικά ευρύχωρη διάταξη για το *εἰχάλ* και την υπερυψωμένη μαρμάρινη πλατφόρμα μπροστά του. Το πλούσια διακοσμημένο *βήμα*, από

Η συναγωγή Βαρδάρ πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. (Αλμπέρτος Ναρ)

Vardar synagogue prior to World War II. (Albertos Nar)

mandments on the top of the front façade, were the exterior mark that suggested the use of the building.

After the fire of 1917, when almost all Salonika's synagogues, including the central synagogue Talmud Tora ha-Gadol, were destroyed, Beit Shaul became the city's central synagogue. All important receptions and ceremonies took place here, such as the reception of King George II on 29 November 1935.

In 1919 the *hazanim* were A. D. Burla, T.E. Soustiel, H.R. Habib, S.M. Aelion and I.I. Estromsa. The synagogue was blown up by the Germans, after the deportation of the Jewish community in 1943.

47. ***Midrash Beit Yaakov (Tchenyo)***[67]

Location : 22/32 Philippou street
Date of re-establishment : after 1917

According to published sources *midrash* Beit Yaakov was originally established by the Tchenyo (or Tcheniyo) family before 1890, on Cenyo Havrasi (Smyrnis) street in the Tophane quarter. It was destroyed in the fire of 1917 and was relocated to Philippou Street. In 1919 the *hazanim* were E.I. Estromtsa, N.E. Barzilai, H.A. Israel, H.H. Cohen and M.I. Saporta.

48. ***Ezrati synagogue***

Location : 73/27 Vassileos Petrou street
Date of re-establishment : after 1917

According to published sources Ezrati synagogue was originally built by the Ezrati family sometime before 1890. It was located in the Baru quarter, on Idare-i Askerye (Vassileiou Voulgaroktonou) street. It was not listed as being destroyed in the fire of 1917, although is is very unlikely that it was spared; its location was well within the affected zone. In 1919 the *hazanim* were L.H. Menase, M.A. Naar, A.S. Molhou, M.N. Matzar, and M.V. Bivas. In the 1930s Ezrati synagogue was located on Vassileos Petrou street.

λευκό μάρμαρο, βρισκόταν μπροστά από το Εϊχάλ. Οι Δέκα Εντολές, στο εξωτερικό του κτιρίου, αποτελούσαν το κατεξοχήν εβραϊκό διακριτικό του γνώρισμα.

Μετά την πυρκαγιά του 1917, όπου σχεδόν όλες οι συναγωγές της πόλης καταστράφηκαν, συμπεριλαμβανομένης της Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ, η Μπέιτ Σαούλ έγινε η επίσημη κοινοτική συναγωγή της Θεσσαλονίκης. Σ' αυτή τη συναγωγή γίνονταν όλες οι επίσημες τελετές και δεξιώσεις της κοινότητας, όπως η τελετή προς τιμήν του βασιλιά Γεωργίου του Β΄ στις 29 Νοεμβρίου 1935. Το 1919 η συναγωγή λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Α.Δ. Μπουρλά, Τ.Ε. Σουστιέλ, Χ.Ρ. Χαμπίμπ, Σ.Μ. Αελιών και Ι.Ι. Εστρούμτσα. Η συναγωγή ανατινάχθηκε από τους Γερμανούς το 1943 μετά την εκτόπιση της εβραϊκής κοινότητας.

47. ***Μιντράς Μπέιτ Ιακώβ (Τσενίγιο)***[67]

Τοποθεσία: οδός Φιλίππου 22/32
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, το *μιντράς* Τσενίγιο (ή Τσενίο) ιδρύθηκε από την ομώνυμη οικογένεια σε άγνωστη ημερομηνία, πριν από το 1890, στην οδό Τσενίο Χαβρασί (Σμύρνης), στη συνοικία Τοπχανέ. Καταστράφηκε στην πυρκαγία του 1917 και επαναλειτούργησε στην οδό Φιλίππου. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ε.Ι Εστρούμτσα, Ν.Ε. Μπαρτζιλάη, Χ.Α. Ισραέλ, Χ.Χ. Κοέν και Ι.Μ. Σαπόρτα.

48. ***Συναγωγή Εζρατή***

Τοποθεσία: λεωφόρος Βασιλέως Πέτρου 73/27
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Εζρατή ιδρύθηκε από την ομώνυμη οικογένεια σε άγνωστη ημερομηνία, πριν από το 1890. Βρισκόταν στη συνοικία Μπάρου, στην οδό Ίνταρε-Ασκερίε (Βασιλείου Βουλγαροκτόνου). Η συναγωγή δεν αναφέρεται ανάμεσα σε αυτές που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά του 1917, παρ' όλο που η συνοικία Μπάρου επλήγη

49. ***Midrash Beit Isaac (Itshak Errera)***

Location : 73 Macedonias street
Date of re-establishment : after 1917

According to published sources *midrash* Beit Isaac was originally established by the Errera family as a private *midrash*, at an unknown location after the fire of 1890. After its destruction in the fire of 1917 it was re-established at Macedonias street. In 1919 the *hazanim* were H.Y. Perez, A.M. Molhou, I.A. Estroumtsa, S.S. Abastado and N.S. Ischak.

Η συναγωγή Μπέιτ Σαούλ. Άποψη από τη στενή αυλή που οδηγούσε από τη λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας (αργότερα Δημοκρατίας) στα ενδότερα, γύρω στο 1930. (συλλογή Avraham and David Recanati)
Beit Shaul synagogue, approached from the narrow courtyard connecting the synagogue to Vassilissis Olgas (later Dimokratias) avenue circa 1930. (Avraham and David Recanati collection)

Η πύλη της συναγωγής Μπέιτ Σαούλ στη λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας (αργότερα Δημοκρατίας), στολισμένη για την υποδοχή του βασιλιά Γεωργίου του Β', στις 29 Νοεμβρίου 1935. (συλλογή Avraham and David Recanati)

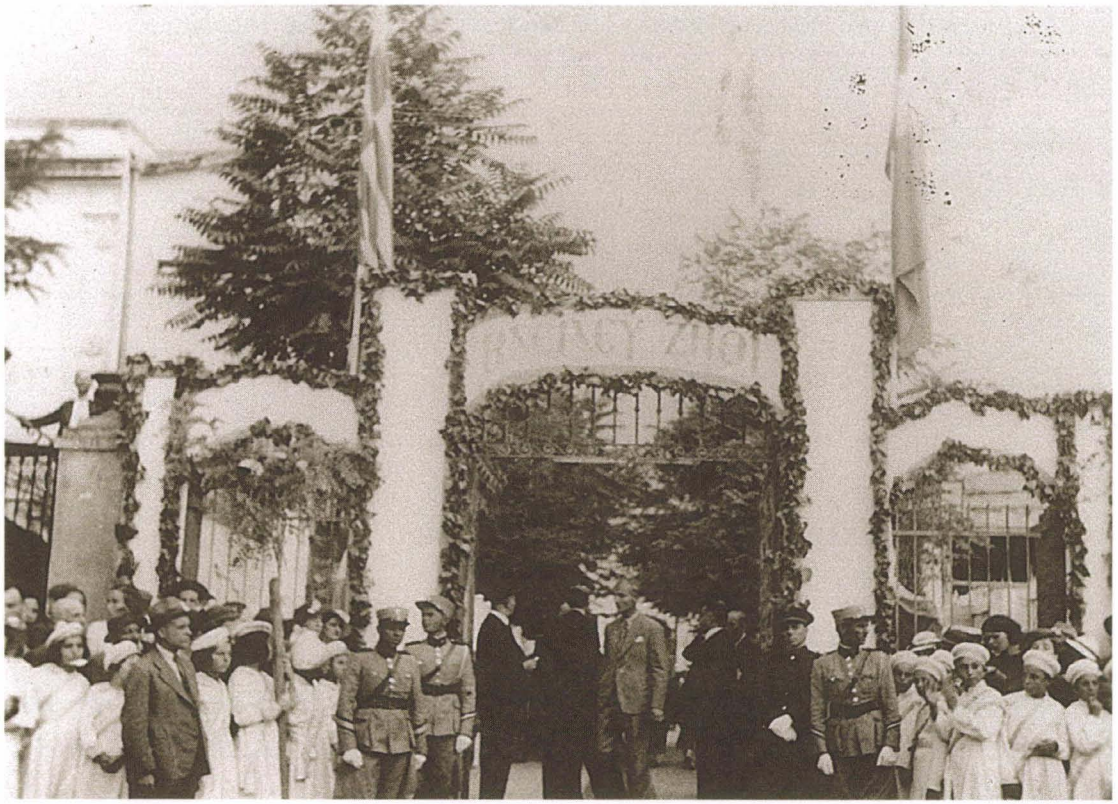
The gate of Beit Shaul synagogue on Vassilissis Olgas (later Dimokratias) avenue decorated for the reception of King George II of Greece, in 29 November 1935.
(Avraham and David Recanati collection)

από την πυρκαγιά. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Λ.Χ. Μενασέ, Μ.Α. Νάαρ, Α.Σ. Μόλχου, Μ.Ν. Ματζάρ και Μ.Β. Μπιβάζ (που αντικατέστησε τον αποθανόντα Σ.Ν. Χανέ). Στη δεκαετία του '30 η συναγωγή Εζρατή βρισκόταν στη λεωφόρο Βασιλέως Πέτρου.

49. ***Μιντράς Μπέιτ Ισαάκ (Ιτσχάκ Ερρέρα)***

Τοποθεσία: οδός Μακεδονίας 73
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, το *μιντράς* Ερρέρα ιδρύθηκε αρχικά μετά την πυρκαγιά του 1890 από την ομώνυμη οικογένεια, σαν ιδιωτικό προσευχητάριο, σε άγνωστη τοποθεσία. Μετά την πυρκαγιά του 1917, επανιδρύθηκε στην οδό Μακεδονίας, ανατολικά από το ιστορικό κέντρο. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζα-*

50. ***Beit El synagogue***

Location : 109/111 Mitropoleos street
Date of re-establishment : after 1917

According to published sources Beit El synagogue was built in 1891, in the Kaldirgoç quarter, most probably on Bedel Havrasi (Peta?) street. It was built on the site of an earlier *midrash,* which was destroyed in the fire of 1890. Beit El was destroyed in the fire of 1917 and was reconstructed on the same site. In 1919 the *hazanim* were A.I. Frances, S.H. Habib, M.H. Soulema, M.H. Menase and M.H. Levi.

The only photograph of Beit El synagogue dates most probably from the beginning of the century. It depicts two rabbis sitting in front of the *heikhal.* The synagogue was richly decorated with marble panels on the *heikhal* wall. The design of the *heikhal* was simple and neoclassical in style, differing from the *heikhal* design of synagogues Italia and Talmud Tora, built roughly at the same time. The *bema* of the synagogue was not part of the *heikhal* platform, therefore it was most probably located in the center of the hall. A number of Hebrew inscriptions covered the walls of the *heikhal* and around it -this characteristic has been found in other synagogues known to us from photographs, such as Talmud Tora. In September 1934 six homeless families were living in the synagogue[68].

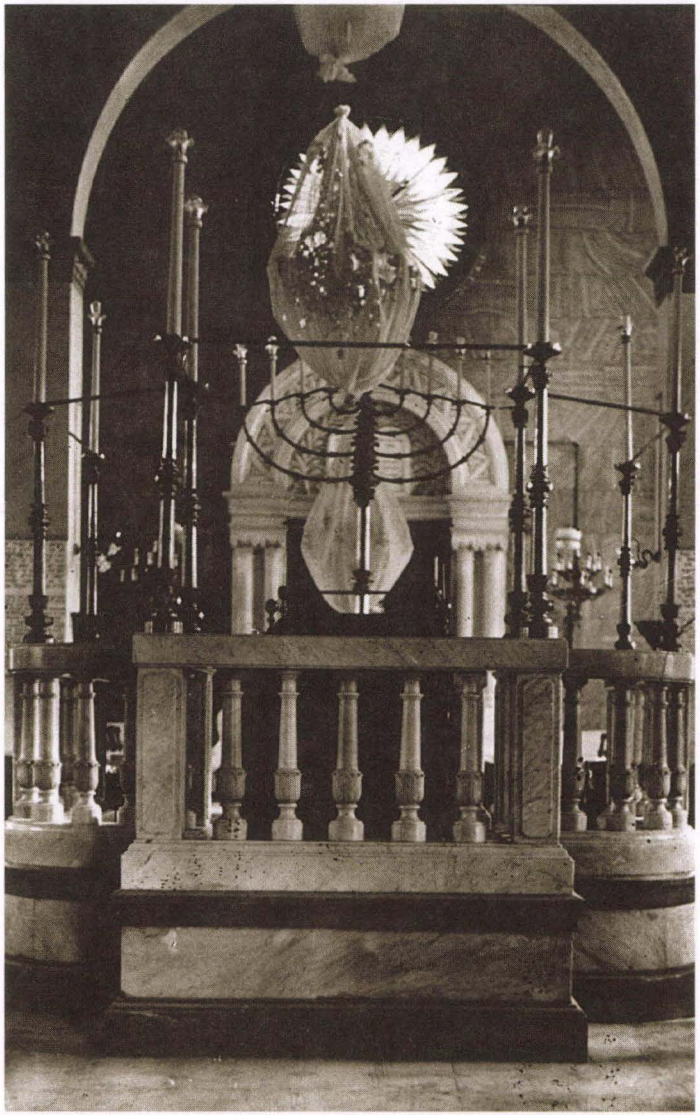
51. ***Serrero synagogue***

Location : 5 Kalvou street
Date of re-establishment : after 1917

Serrero synagogue was established at an unknown date before 1917, as it is listed among the synagogues that were destroyed in the great fire. It was re-established after 1917. In 1919 the *hazanim* were A.S. Serrero, I.D. Serrero, I.M. Serrero, B.S. Serrero and D.S. Pinhas. In the 1930s it was located on Kalvou street.

Το βήμα και εϊχάλ της συναγωγής Μπέιτ Σαούλ.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

The bema and heikhal of Beit Shaul synagogue.
(Avraham and David Recanati collection)

Το εϊχάλ της συναγωγής Μπέιτ Ελ.
(Ινστιτούτο Γιαντ Μπεν-Τσβι)

The heikhal of Beit El synagogue.
(Yad Ben-Zvi Institute)

[68] Salonika 386/26.9.34

[69] Κοντά στη διασταύρωση Βασιλέως Ηρακλείου και Κομνηνών.
[69] Roughly at the intersection of Vas. Irakleiou and Komninon street.

νίμ Χ.Γ. Περέζ, Α.Μ. Μόλχου, Ι.Α. Εστρούμτσα, Σ.Σ. Αμπαστάδο και Ν.Σ. Ισχάκ.

50. ***Συναγωγή Μπέιτ Ελ***

Τοποθεσία: οδός Μητροπόλεως 109/111
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Μπέιτ Ελ ιδρύθηκε το 1891 στη συνοικία Καλντιργός, πιθανότατα στην οδό Μπεντέλ Χαβρασί (Πέτα;). Κτίστηκε στη θέση παλαιότερου *μιντράς*, το οποίο καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1890. Η συναγωγή Μπέιτ Ελ καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917 και ξαναχτίστηκε στην ίδια θέση. Το 1919 η συναγωγή λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Α.Ι. Φρανσές, Σ.Χ. Χαμπίμπ, Μ.Χ. Σουλεμά, Μ.Χ. Μενασέ και Μ.Χ. Λεβή.

Υποδοχή του βασιλιά Γεωργίου του Β΄ στη συναγωγή Μπέιτ Σαούλ. Μπροστά στο εϊχάλ στέκεται ο αρχιραβίνος της Θεσσαλονίκης δρ Σεβί Κόρετς.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

Reception of King George II of Greece at Beit Shaul synagogue. In front of the heikhal stands Chief Rabbi Dr. Sevi Koretz.
(Avraham and David Recanati collection)

52. ***Plassa synagogue (Burla)***

Location : 2 Fraginis street[69]
Date of re-establishment: after 1917

Plassa synagogue was originally established before 1917, as it is listed among the synagogues destroyed in the great fire. It was re-established after 1917. In 1919 the *hazanim* were S.H. Nahmias, H.A. Perahia, I.I. Perahia, B.I. Sasson and I.A. Gani. In the 1930s it was located on Fraginis and Vassileos Irakleiou street, in the old city center. Its central location attracted a large number of Jews who used it for daily prayers. In February 1941 the building was seriously damaged during the bombardement. At the site of Plassa, Askenaz synagogue was established after World War II, donated by Samouel Burla. The building was demolished in the 1980s; on its site a modern office building stands today, in which the Yad le-Zikaron synagogue is located today.

53. ***Midrash Beit Yehuda***

Location : Rabbinical School Haimutso Kovo at 2 Menexe street
Date of re-establishment: after 1917

Midrash Beit Yehuda was originally established sometime before 1917, as it is listed among the *midrashim* that were destroyed in the great fire. In 1919 the *hazanim* were A.S. Pipano, M.A. Errera, A.I. Benarthout, A.I. Markos and I.I. Molhou. In the 1930s it was located at the Rabbinical School of Haimoutso Kovo, on Menexe street.

Η μοναδική φωτογραφία που σώζεται από τη συναγωγή Μπέιτ Ελ παρουσιάζει δύο ραβίνους καθισμένους μπροστά από το *εϊχάλ* της συναγωγής. Η συναγωγή δείχνει να ήταν πλούσια διακοσμημένη με μαρμάρινα πανέλα στον τοίχο γύρω από το *εϊχάλ*. Το *εϊχάλ* ήταν σχεδιασμένο σε απλές γραμμές, στο πνεύμα του νεοκλασικισμού, διαφορετικό από το σχεδιασμό των αντίστοιχων *εϊχάλ* στις συναγωγές Ιτάλια και Ταλμούντ Τορά, που κτίστηκαν την ίδια περίπου περίοδο. Η υπερυψωμένη πλατφόρμα του *εϊχάλ* δεν περιελάμβανε το *βήμα*, το οποίο κατά πάσα πιθανότητα βρισκόταν στο κέντρο της αίθουσας. Πλήθος επιγραφών στα εβραϊκά κάλυπταν τις επιφάνειες του *εϊχάλ* και γύρω από αυτό, στοιχείο το οποίο εμφανίζεται και σε άλλες συναγωγές, όπως η Ταλμούντ Τορά. Τον Σεπτέμβριο 1934 ζούσαν στη συναγωγή Μπέιτ Ελ έξι άστεγες οικογένειες[68].

51. ***Συναγωγή Σερέρο***

Τοποθεσία: οδός Κάλβου 5

Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Η συναγωγή Σερέρο ιδρύθηκε πριν από την πυρκαγιά του 1917 σε άγνωστη τοποθεσία, καθώς αναφέρεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Επανιδρύθηκε μετά το 1917. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Α.Σ. Σερέρο, Ι.Δ. Σερέρο, Ι.Μ. Σερέρο, Μ.Σ. Σερέρο και Δ.Σ. Πινχά. Στη δεκαετία του '30 λειτουργούσε στην οδό Κάλβου.

52. ***Συναγωγή Πλάσσα (Μπουρλά)***

Τοποθεσία: οδός Φραγκίνης 2[69]

Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Η συναγωγή Πλάσσα ιδρύθηκε πριν από το 1917, καθώς αναφέρεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Επαναλειτούργησε μετά το 1917. Το 1919 η συναγωγή λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Σ.Χ. Ναχμία, Χ.Α. Περαχιά, Ι.Ι. Περαχιά, Μ.Ι. Σασών και Ι.Α. Γκανή. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Φραγκίνης και Βασ. Ηρακλείου, στο κέντρο της πό-

54. ***Midrash Or Ahaim***

Location : 64 Vassilissis Olgas (later Dimokratias) avenue

Date of re-establishment : after 1917

Midrash Or Ahaim was originally established before 1917, as it listed among the destroyed *midrashim*. It was re-established after 1917. In 1919 the *hazanim* were U.I. Simha, I.M. Beza, S.H. Alvo, I.M. Salem and I.I. Florentin. In the 1930s it was located on Vassilissis Olgas (later Dimokratias) avenue.

Εβραϊκό κτίριο που ανατινάχθηκε από τους Γερμανούς μετά τον εκτοπισμό του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης (1943). Η φωτογραφία πιθανότατα χρονολογείται μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. (Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς)

Jewish building blown up by the Nazis, following the deportation of the Jewish population of the Salonika (1943). The photograph is most probably taken after the end of World War II. (Beth Hatefutsoth Photo Archive)

λης. Η κεντρική της θέση την καθιστούσε προσιτή στους Εβραίους, που εργάζονταν στην περιοχή του κέντρου, για τις καθημερινές τους λειτουργίες. Το Φεβρουάριο του 1941, η συναγωγή υπέστη σοβαρές ζημιές κατά το βομβαρδισμό. Μετά τον πόλεμο, στο χώρο της Πλάσσα επαναλειτούργησε η συναγωγή Ασκενάζ, με δωρεά του Σαμουήλ Μπουρλά. Η συναγωγή κατεδαφίστηκε στη δεκαετία του 1980, και στη θέση της υψώθηκε σύγχρονο κτίριο γραφείων, στο ισόγειο του οποίου λειτουργεί η συναγωγή Γιαντ Λεζικαρόν.

53. ***Μιντράς Μπέιτ Γιεουντά***

Τοποθεσία: Ραβινική Σχολή Χαΐμούτσο Κόβο, οδός Μενεξέ 2
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Το Μιντράς Μπέιτ Γιεουντά ιδρύθηκε σε άγνωστη ημερομηνία πριν από το 1917, καθώς αναφέρεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά του 1917. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Α.Σ. Πιπανώ, Μ.Α. Ερρέρα, Α.Ι. Μπεναρδούτ, Α.Ι. Μάρκο και Ι.Ι. Μόλχο. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στο κτίριο της Ραβινικής Σχολής του Χαΐμούτσο Κόβο, στην οδό Μενεξέ.

54. ***Μιντράς Ορ Αχαΐμ***

Τοποθεσία: λεωφόρος Βασιλίσσης Όλγας (Δημοκρατίας) 64
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Το Μιντράς Ορ Αχαΐμ αρχικά ιδρύθηκε πριν από το 1917, καθώς αναφέρεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Μετά το 1917 επαναλειτούργησε. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ο.Ι. Σιμχά, Ι.Μ. Μπέζα, Σ.Χ. Άλβο, Ι.Μ. Σάλεμ και Ι.Ι. Φλωρεντίν. Στη δεκαετία του 1930 βρισκόταν στη λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας (Δημοκρατίας).

55. ***Μιντράς Μπέλλο***

Τοποθεσία: οδός Μιαούλη 60/66, γωνία Δελφών
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Το Μιντράς Μπέλλο ιδρύθηκε πριν από το 1917, κα-

[70] Η συνοικία Αγγελάκη ιδρύθηκε από το δήμο της Θεσσαλονίκης για να στεγάσει πυροπαθείς της πυρκαγιάς του 1917. Κατεδαφίστηκε το 1940.
[70] Angelaki quarter was established by the City of Salonika to house refugees of the 1917 fire. It was demolished in 1940.
[71] Η συνοικία 151 ιδρύθηκε από την Ισραηλιτική Κοινότητα για τους πυροπαθείς της πυρκαγιάς του 1917. Τα παραπήγματα του συνοικισμού ανήκαν σε ιταλικό νοσοκομείο που λειτούργησε κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.
[71] The quarter 151 was established by the Jewish community for the refuges of the 1917 fire. The barracks on the site belonged to an Italian hospital from First World War.
[72] Ο συνοικισμός 151 πήρε το όνομα του προέδρου της Ισραηλιτικής Κοινότητας κατά το 1930, του Ελιάου Μπενοζίλιο.
[72] The quarter 151 was named after Eliaou Benozilio, who was president of the Jewish community in the 1930s.

55. ***Midrash Bello***

Location : 60/66 Miaouli street corner of Delfon
Date of re-establishment : after 1917

Midrash Bello was originally established before 1917, as it is listed among the *midrashim* that were destroyed in the great fire. It was re-established after 1917. In 1919 the *hazanim* were D.I. Uziel, S.I. Jahon, G.A. Perahia, D.S. Mose and G.R. Kouenka. In the 1930s it was located on Miaouli street.

56. ***Midrash Marmoles***

Location : 7/9 Omirou street
Date of re-establishment : after 1917

Midrash Marmoles was originally established before 1917, as it is listed among the *midrashim* that were destroyed in the great fire. In 1919 the *hazanim* were A.I. Pelosof, S.A. Nahmias, I.I. Broudo, I.A. Beza and D.I. Arditti. In the 1930s it was located on Omirou street.

57. ***Midrash Adar Kodesh (or Adrat Kodesh)***

Location : Barracks of Angelaki quarter[70]
Date of re-establishment: after 1917

Midrash Adar Kodesh was originally established before 1917, as it is listed among the *midrashim* that were destroyed in the great fire. It was re-established after 1917. In 1919 the *hazanim* were S.I. Saltiel, M.E. Eskapa, H.D. Carasso, A.I. Botton and I.E. Benosilio. In the 1930s it was located in one of the barracks of the Angelaki quarter. The synagogue ceased to function at the beginning of the 1940s, when the Angelaki quarter was demolished.

58. ***Midrash Beit Avraham***

Location : Tobazi street
Date of re-establishment : after 1917

Midrash Beit Avraham was originally established sometime before 1917, as it is listed among the *midrashim* that were destroyed in the great fire. It was re-estab-

θώς αναφέρεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Επανιδρύθηκε μετά το 1917. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Δ.Ι. Ουζιέλ, Σ.Ι. Τζαχών, Γ.Α. Περαχιά, Δ.Σ. Μωσέ και Γ.Ρ. Κουένκα. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Μιαούλη.

56. ***Μιντράς Μάρμολες***

Τοποθεσία: οδός Ομήρου 7/9
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Το Μιντράς Μάρμολες ιδρύθηκε πριν από το 1917, καθώς αναφέρεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Επανιδρύθηκε μετά το 1917. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Α.Ι. Πελοσώφ. Σ.Α. Ναχμία, Ι.Ι. Μπρούδο, Ι.Α. Μπέζα και Δ.Ι. Αρδίτη. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Ομήρου.

57. ***Μιντράς Αντάρ Κόντες (Αντράτ Κόντες)***

Τοποθεσία: παραπήγματα συνοικίας Αγγελάκη [70]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Το Μιντράς Αντάρ Κόντες ιδρύθηκε πριν από το 1917, καθώς αναφέρεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Επανιδρύθηκε μετά το 1917. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Σ.Ι. Σαλτιέλ, Μ.Ε. Εσκάπα, Χ.Δ. Καράσσο, Α.Ι. Μποττόν και Ι.Ε. Μπενοζίλιο. Στη δεκαετία του '30, η συναγωγή βρισκόταν στα παραπήγματα του συνοικισμού Αγγελάκη, ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 1940 έπαψε να λειτουργεί λόγω κατεδαφίσεως του συνοικισμού.

58. ***Μιντράς Μπέιτ Αβραάμ***

Τοποθεσία: οδός Τομπάζη
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Το Μιντράς Μπέιτ Αβραάμ ιδρύθηκε πριν από το 1917, καθώς αναφέρεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Επανιδρύθηκε μετά το 1917. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Μ.Σ. Χανέν, Μ.Χ. Ατάς, Μ.Σ. Μπενοζίλιο, Π.Ι. Γκερσών και Α.Α. Ματαλών. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Τομπάζη.

lished after 1917. In 1919 the *hazanim* were M.S. Hanen, M.H. Atas, M.S. Benozilio, P.I. Gershon, and A.A. Matalon. In the 1930s it was located on Tombazi street.

59. ***Midrash Bezez***

Location : 1 Philias street
Date of re-establishment : after 1917

Midrash Bezez was originally established before 1917, as it is listed among the *midrashim* that were destroyed in the great fire. After 1917 it was re-established. In 1919 the *hazanim* were A.S. Benvenisti, M.N. Ricanati, D.S. Yakar, S.D. Beza and S.B. Estromtsa. In the 1930s it was located on Philias street.

60. ***Midrash Broutho***

Location : Community school, 151[71] (or Eliaou Benosilio)[72] quarter
Date of re-establishment : after 1917

Midrash Broudo was originally established before 1917, as it is listed among the *midrashim* that were destroyed in the great fire. It was re-established after 1917. In 1919 its *hazanim* were A.S. Ricanati, O. Broudo, A.I. Broudo, M.M. Molhou, and A.I. Razon. In the 1930s it was located at the quarter 151 community school.

61. ***Midrash Angel***

Location : 17 Philias street
Date of establishment: after 1917

Midrash Angel was built after the fire of 1917, as it is not listed among the *midrashim* destroyed in the great fire. It was probably established by the Angel Family as a private *midrash*. Its original location is unknown.
In 1919 its *hazanim* were M.I. Pinto, I.A. Hassid, M.I. Hassid, I.Y. Bensoussan and M.I. Gategnio.

62. ***Midrash Barouh Beraha***

Location : 12 Afroditis street
Date of re-establishment : after 1917

Midrash Beraha was most probably established after 1917, as it is not listed among the *midrashim* that were

59. ***Μιντράς Μπεζέζ***

Τοποθεσία: οδός Φιλίας 1

Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Το Μιντράς Μπεζέζ ιδρύθηκε πριν από το 1917, καθώς αναφέρεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Επανιδρύθηκε αμέσως μετά. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Α.Σ. Μπενβενίστη, Μ.Ν. Ρικανάτη, Δ.Σ. Γιακάρ, Δ.Σ. Μπέζα και Σ.Μ. Εστρούμτσα. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Φιλίας.

60. ***Μιντράς Μπρούδο***

Τοποθεσία: κοινοτική σχολή, συνοικία 151[71] (ή Ελιάου Μπενοζίλιο)[72]

Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Το Μιντράς Μπρούδο ιδρύθηκε πριν από το 1917, καθώς αναφέρεται μεταξύ αυτών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Επανιδρύθηκε μετά το 1917. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Α.Σ. Ρικανάτη, Ο. Μπρούδο, Α.Ι. Μπρούδο, Μ.Μ. Μόλχο και Α.Ι. Ραζών. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην κοινοτική σχολή, στα παραπήγματα της συνοικίας 151.

61. ***Μιντράς Άντζελ***

Τοποθεσία: οδός Φιλίας 17

Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Λίγα στοιχεία είναι γνωστά για το Μιντράς Άντζελ, που πιθανότατα ιδρύθηκε από την οικογένεια Άντζελ και το οποίο δεν αναφέρεται μεταξύ των συναγωγών που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά του 1917. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Μ.Ι. Πίντω, Ι.Α. Χασίδ, Ι.Ι. Μπενουσάν και Μ.Ι.Γκατένιο. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Φιλίας.

62. ***Μιντράς Μπαρούχ Μπεράχα***

Τοποθεσία: οδός Αφροδίτης 12

Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Το Μιντράς Μπεράχα κατά πάσα πιθανότητα ιδρύθηκε μετά το 1917, καθώς δεν αναφέρεται μεταξύ των destroyed in the great fire. In 1919 the *hazanim* were E.I. Halevi, A.Y. Amar, E.M. Aelion, B.S. Uziel, and N.I. Nissim. In the 1930s it was located on Afroditis street.

63. ***Midrash Solomon Hassid***

Location : 37 Antigonidon street[73]

Date of re-establishment : after 1917

Midrash Solomon Hassid was built after the fire of 1917, as it is not listed among the *midrashim* destroyed in the great fire. It was probably established by the Hassid family as a private *midrash*. Its original location is unknown. In 1919 the *hazanim* were S.S. Sion, H.N. Molho, S.I. Nahmias, I.I. Nahmias, and M.A. Beraha. In the 1930s it was located on Antigonidon street.

64. ***Yeniserli (or Larissinon) synagogue***

Location : 38 Promitheos street

Date of establishment : after 1919[74]

According to published sources Yeniserli or Larissinon synagogue was established by the Jews that came from Thessaly after Salonika was liberated by the Greek army. The synagogue was located on Promitheos street.

65. ***Midrash Ahavat Olam***

Location : 42 Ptolemeon street

Date of establishment : after 1919

No information is available on the date Midrash Ahavat Olam was established, or its location. It is not listed as being affected by the fire of 1917, nor in documents from 1919, so it is possible that it was established after that date. In the 1930s it was located on Ptolemeon street.

66. ***Ohel Yosef synagogue (Kehila Sarfati)***

Location : Pittakou street, corner of Thalitos

Date of establishment: 1921

According to published sources Ohel Yosef synagogue was established by the Sarfati family in 1921, in the Hamidie quarter. Surviving photographs of the exterior

[73] Κατά ορισμένες πηγές, βρισκόταν στην οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου 48.
[73] Some sources locate it on 48 Megalou Alexandrou street.
[74] Κατά τον Μπ. Σιμπή (σ.18), ιδρύθηκε το 1913, αμέσως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τον ελληνικό στρατό. Καθώς, όμως, δεν αναφέρεται σε έγγραφα παλαιότερα του 1919, είναι πιθανότερο να ιδρύθηκε μετά το 1919.
[74] According to B. Sibi (p.18) it was established in 1913, immediately after the liberation of Salonika by the Greek army. However, as the synagogue is neither mentioned in sources earlier than 1919, it is possible that it was established later than 1919.

μιντρασίμ που καταστράφηκαν από την πυρκαγιά. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Ε.Ι. Χαλεβή, Α.Γ. Αμάρ, Ε.Μ. Αελιών, Μ.Σ. Ουζιέλ και Ν.Ι. Νισσίμ. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Αφροδίτης.

63. ***Μιντράς Σολομών Χασίδ***

Τοποθεσία: οδός Αντιγονιδών 37[73]
Έτος επανίδρυσης: μετά το 1917

Το Μιντράς Χασίδ ιδρύθηκε μετά την πυρκαγιά του 1917, καθώς δεν αναφέρεται μεταξύ των συναγωγών και *μιντρασίμ* που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Ιδρύθηκε πιθανότατα από την οικογένεια Χασίδ ως ιδιωτικό προσευχητάριο. Η αρχική του θέση είναι άγνωστη. Το 1919 λειτουργούσε με τους *χαζανίμ* Σ.Σ. Σιών (που αντικατέστησε τον αποθανόντα Σ.Ε. Σιακή), Χ.Ν. Μόλχο, Σ.Ι. Ναχμία, Ι.Ι. Ναχμία και Μ.Α. Μπεράχα. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Αντιγονιδών.

64. ***Συναγωγή Γενισερλή (Λαρισινών)***

Τοποθεσία: οδός Προμηθέως 38
Έτος ίδρυσης: μετά το 1919[74]

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή των Λαρισινών ιδρύθηκε, μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, από Εβραίους που κατάγονταν από τη Θεσσαλία. Η συναγωγή βρισκόταν στην οδό Προμηθέως.

65. ***Μιντράς Ααβάτ Ολάμ***

Τοποθεσία: οδός Πτολεμαίων 42
Έτος ίδρυσης: μετά το 1919

Λίγα στοιχεία είναι γνωστά για το Μιντράς Ααβάτ Ολάμ, το οποίο πιθανότατα ιδρύθηκε για πρώτη φορά μετά την πυρκαγιά του 1917, καθώς δεν αναφέρεται σε αυτά που καταστράφηκαν στην πυρκαγιά του 1917 ούτε και σε πηγές του 1919. Στη δεκαετία του '30 βρισκόταν στην οδό Πτολεμαίων.

and interior of the synagogue reveal that it was a modest-sized building. The plan was a simple rectangle culminating in an octagonal apse, which contained the *heikhal.* The decoration of the building was lavish, with strong Baroque influences. The main façade was topped by a richly-decorated triangular pediment, on top of which stood a marble representation of the Ten Commandments. The marble-decorated *heikhal* of the synagogue survives to this day, and is now located in the interior of the Yad le-Zikaron synagogue.

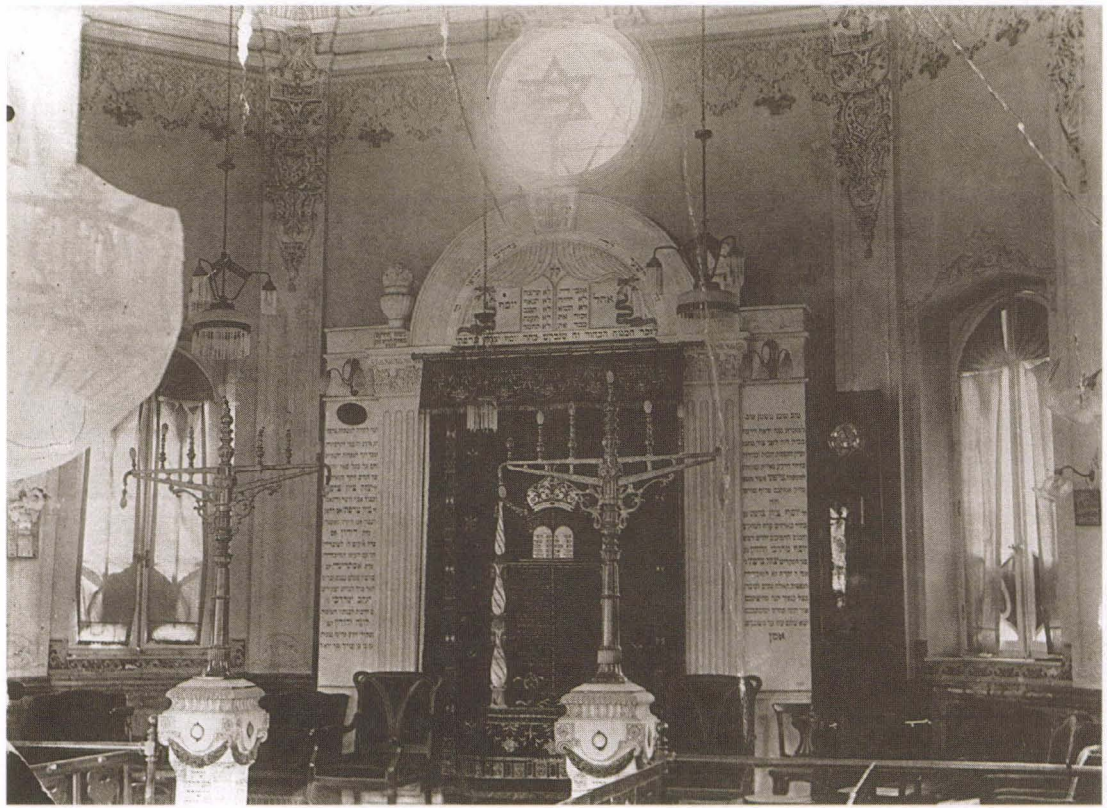
67. ***Beit Israel synagogue***

Location : 151 (or Eliaou Benosilio) quarter
Date of establishment: 1923

According to published sources Beit Israel synagogue

Εσωτερικό της συναγωγής Όελ Γιοσέφ (Κεϊλά Σαρφατή) τη δεκαετία του 1930. Το εϊχάλ σώζεται μέχρι σήμερα στην συναγωγή Γιαντ Λεζικαρόν. Η αίθουσα είναι διακοσμημένη με στοιχεία μπαρόκ. Η υπερυψωμένη εξέδρα του εϊχάλ περιβάλλεται από σιδερένιο κιγκλίδωμα.
(Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς)

Interior of Ohel Yosef synagogue (Kehila Sarfati) in the 1930's. The heikhal, survives in Yad le-Zikaron synagogue. The hall is richly decorated with Baroque influences. The raised platform of the heikhal is enlcosed with iron grills.
(Beth Hatefutsoth Photo Archive)

Συναγωγή Όελ Γιοσέφ (Κεϊλά Σαρφατή) τη δεκαετία του '30. Τα στοιχεία μπαρόκ του κτιρίου και ο μαρμάρινος Δεκάλογος είναι εμφανή.
(συλλογή Avraham and David Recanati)

Ohel Yosef synagogue (Kehila Sarfati) in the 1930s.The baroque decoration of the building and the marble Decalogue above the main entrance are visible.
(Avraham and David Recanati collection)

66. ***Συναγωγή Όελ Γιοσέφ (Κεϊλά Σαρφατή)***

Τοποθεσία: οδός Πιττακού, γωνία Θάλητος
Έτος ίδρυσης: 1921

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Όελ Γιοσέφ ιδρύθηκε από την οικογένεια Σαρφατή το 1921, στη συνοικία Χαμιδιέ. Σύμφωνα με τις διασωθείσες φωτογραφίες του εσωτερικού και εξωτερικού χώρου, η συναγωγή δείχνει να αποτελείται από μια παραλληλόγραμμη αίθουσα για τον κυρίως χώρο προσευχής και μια οκταγωνική κόγχη για τον κυρίως χώρο του εϊχάλ.

Η διακόσμηση του κτιρίου, τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά, παρουσιάζει πλούσιο διάκοσμο με έντονα

was established in 1923 at the quarter 151.

The only evidence that survives of the synagogue is an undated photograph of the exterior of the building. The building was a simple structure, one storey high, most probably of a single rectangular space without columns. The main facade contains the arched door of the main entrance, flanked by two arched windows. The wooden roof, covered in ceramic roof tiles, took the form of a triangular pediment on the front facade. The pediment culminated in a marble representation of the Ten Commandments. The building was blown up by the Germans, after the deportation of the Jewish population of the city in 1943.

68. ***Monastirioton (Monastirlis) synagogue***

Location : 33/37 Syngrou street
Date of establishment : 1927

Monastirlis synagogue was established by Jews that came from Monastir. Designed by Jewish architect Eli Levy[75], it was located on Syngrou street, in zone V of the newly-designed city center, following the great fire of 1917.

It is an imposing building of considerable architectural interest. It is organized on two stories: the first consists of the main prayer hall and a small *midrash,* while the second floor contains the *ezrat nashim* and some auxiliary rooms. The plan of the main prayer hall is laid out as a basilica, with a central nave and two side aisles, over which is the womens gallery in a Greek "Π" shape. A courtyard, within which the exterior staircase to the women's gallery is located, surrounds the building on three sides.

The main entrance is on Syngrou street. The recessed entrance foyer is marked on the façade by two round marble columns. The recessed foyer opens to the main prayer hall, the *midrash,* and the enclosed staircase to the *ezrat nashim.* The main entrance shows the influence of Beit Shaul synagogue.

The imposing façade on Syngrou street is laid out

στοιχεία μπαρόκ. Η πρόσοψη στέφεται με ένα τριγωνικό αέτωμα, στην κορυφή του οποίου βρισκόταν μαρμάρινη αναπαράσταση των Δέκα Εντολών. Το μαρμάρινο *εϊχάλ* της συναγωγής Σαρφατή σώζεται μέχρι τις μέρες μας στη συναγωγή Γιαντ Λεζικαρόν.

67. *Συναγωγή Μπέιτ Ισραέλ*

Τοποθεσία: συνοικία 151 (Ελιάου Μπενοζίλιο)
Έτος ίδρυσης: 1923

Σύμφωνα με δημοσιευμένες πηγές, η συναγωγή Μπέιτ Ισραέλ ιδρύθηκε το 1923 στη συνοικία 151.

Το μοναδικό στοιχείο που σώζεται από τη συναγωγή είναι μία φωτογραφία, άγνωστης ημερομηνίας, της εξωτερικής όψης του κτιρίου. Το κτίριο ήταν ενός ορόφου, παραλληλόγραμμης κάτοψης, πιθανότατα δίχως κολόνες στο εσωτερικό, κατασκευασμένο με αργιλολιθοδομή, με παχύ επίχρισμα στο εξωτερικό. Η εξωτερική όψη αποτελείτο από την τοξωτή κύρια είσοδο, με δύο επίσης τοξωτά παράθυρα στις δύο πλευρές της. Η δύρριχτη κεραμοσκεπής στέγη κατέληγε σε τριγωνικό αέτωμα. Στην κορυφή του αετώματος υπήρχε μαρμάρινη αναπαράσταση των Δέκα Εντολών. Η συναγωγή Μπέιτ Ισραέλ ανατινάχθηκε από τους Γερμανούς το 1943, μετά την ολοκλήρωση της εκτόπισης του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης.

68. *Συναγωγή Μοναστηριωτών (Μοναστιρλίς)*

Τοποθεσία: οδός Συγγρού 33/37
Έτος ίδρυσης: 1927

Η συναγωγή των Μοναστηριωτών ιδρύθηκε από Εβραίους που εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη προερχόμενοι από το Μοναστήρι. Βρισκόταν στην οδό Συγγρού, στη Ζώνη 5 του νέου σχεδίου πόλης της Θεσσαλονίκης. Η συναγωγή κτίστηκε πάνω σε σχέδια του αρχιτέκτονα Έλι Λεβή[75].

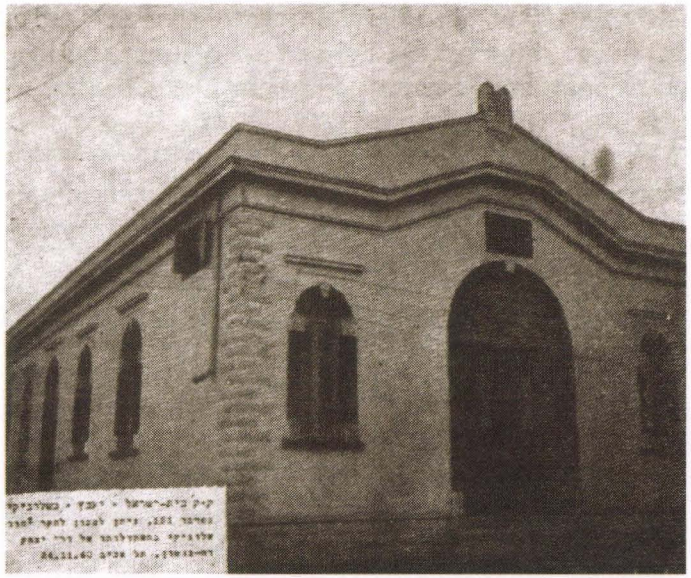
Πρόκειται για ένα επιβλητικό κτίριο με αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον. Η συναγωγή διαθέτει δύο ορόφους. Στον πρώτο βρίσκεται η κυρίως αίθουσα προσευχής και ένα βοηθητικό *μιντράς*. Στο δεύτερο βρίσκονται ο

symmetrically, and shows the influence of Byzantine architecture and older synagogues (such as Mograbis synagogue). A heavy moulding divides the façade into two main horizontal parts, while the roof cornice follows the curving outline of the culmination of the walls of the main nave and two side aisles.

During the German occupation the synagogue was used by the Red Cross and was therefore spared. The interiors of the building were renovated after the war, with the older plain windows being replaced with an elaborate stained-glass design. The building suffered some minor damage during recent earthquakes. Today, it serves as Salonika's principal synagogue.

Συναγωγή Μπέιτ Ισραέλ. Η συναγωγή ανατινάχτηκε από τους Γερμανούς μετά τον εκτοπισμό του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης. (Αλμπέρτος Ναρ)

Synagogue Beit Israel. The synagogue was destroyed by the Germans after the completion of the deportation of the Jewish population of Salonika. (Albertos Nar)

[75] Τα αρχιτεκτονικά προσχέδια της συναγωγής Μοναστηριωτών, που βρίσκονται στα αρχεία της Ισραηλιτικής Κοινότητας, υπογράφονται από τον αρχιτέκτονα Ε. Λεβή.

[75] A set of preliminary drawings of the synagogue, in the Jewish community archives, are signed by the architect E. Levy.

εξώστης του *εζράτ νασίμ* και βοηθητικά δωμάτια (σαλόνι, δωμάτιο φύλακα, σκάλα προς τη στέγη). Η κάτοψή της είναι οργανωμένη σε ρυθμό βασιλικής, με κεντρικό κλίτος και δύο πλαϊνά, πάνω από τα οποία βρίσκεται ο γυναικωνίτης σε σχήμα "Π". Στις τρεις πλευρές της συναγωγής υπάρχει αυλή, στην οποία βρίσκεται και κλιμακοστάσιο που οδηγεί στο γυναικωνίτη.

Η κεντρική είσοδος είναι από την οδό Συγγρού. Η είσοδος αποκτά ένα ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό χρώμα από τις δύο μαρμάρινες κολόνες που καταλήγουν σε ορθογώνια εσοχή. Η εσοχή αυτή οδηγεί στην κύρια αίθουσα, στο βοηθητικό *μιντράς* και το κλειστό κλιμακοστάσιο του γυναικωνίτη. Η τυπολογία της εισόδου δείχνει να είναι επηρεασμένη από τη συναγωγή Μπέιτ Σαούλ.

Η πρόσοψη είναι επιβλητική, συμμετρικά διαρρυθμισμένη, με επιρροές από τη βυζαντινή αρχιτεκτονική και από παλαιότερες συναγωγές (όπως τη συναγωγή Μογραμπές). Οριζόντια ταινία διατομής κυματίου οργανώνει την κύρια πρόσοψη σε δύο οριζόντια τμήματα, ενώ η ταινία που στεφανώνει την πρόσοψη ακολουθεί τα τοξωτά αετώματα που τονίζουν το μεσαίο και τα δύο πλαϊνά κλίτη.

Κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής, το κτίριο χρησιμοποιήθηκε από τον Ερυθρό Σταυρό, γεγονός που συνέβαλε στη διάσωσή του. Το εσωτερικό της συναγωγής ανακαινίσθηκε μετά τον Πόλεμο. Τα απλά, λευκά τζάμια στα τοξωτά παράθυρα, στην περίμετρο του κτιρίου, αντικαταστάθηκαν από πολύχρωμα, με πλούσια διακόσμηση. Το κτίριο υπέστη ελαφρές ζημιές σε πρόσφατους σεισμούς. Η συναγωγή των Μοναστηριωτών χρησιμοποιείται σήμερα ως η επίσημη κοινοτική συναγωγή της Θεσσαλονίκης.

Η Συναγωγή Μοναστηριωτών το 1994. Το επιβλητικό αυτό κτίριο, που σχεδιάστηκε τη δεκαετία του '20 από τον αρχιτέκτονα Ε. Λεβή, παρουσιάζει επιρροές από παλαιότερες συναγωγές, όπως η Μπέιτ Σαούλ. (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Monastirioton synagogue in 1994. This imposing building, designed in the 1920'. by architect E. Levy, shows influences from earlier synagogues, such as Beit Shaul. (Elias V. Messinas collection)

69. *Συναγωγή Γιαντ Λεζικαρόν*

Τοποθεσία: οδός Βασιλέως Ηρακλείου 20
Έτος ίδρυσης: 1984

Η συναγωγή Γιαντ Λεζικαρόν ιδρύθηκε το 1984 στην οδό Βασιλέως Ηρακλείου. Η αίθουσα της συναγωγής

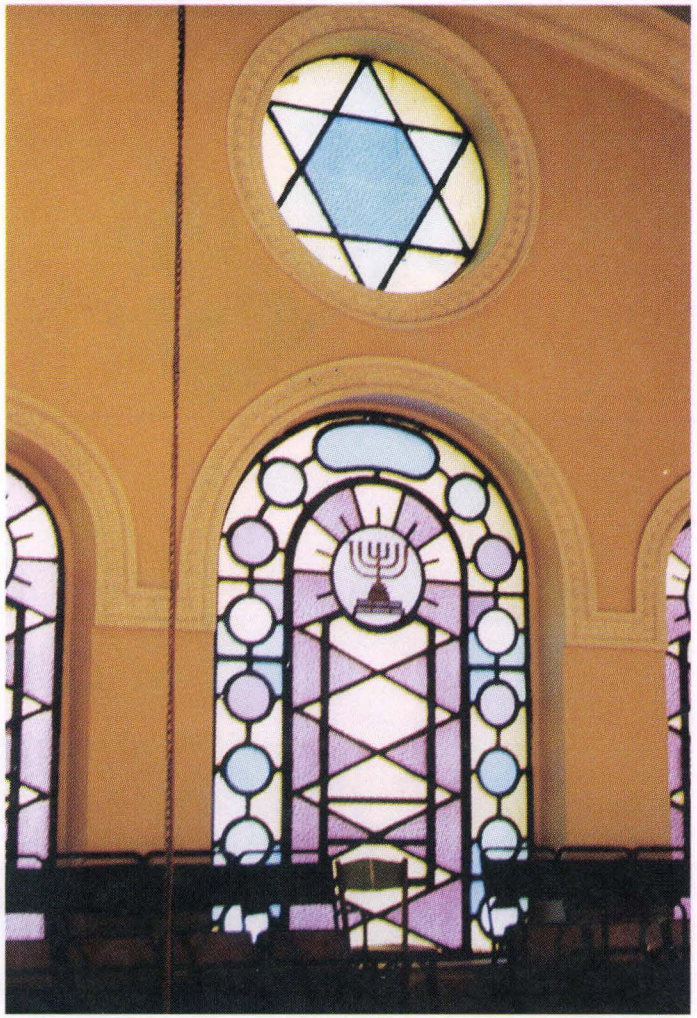

69. *Yad le-Zikaron synagogue*

Location : 26 Vassileos Irakleiou street
Date of establishment: 1984

Yad le-Zikaron was built in 1984, at the site of Plassa (later Askenaz/Burla) synagogue on Vassileos Irakleiou

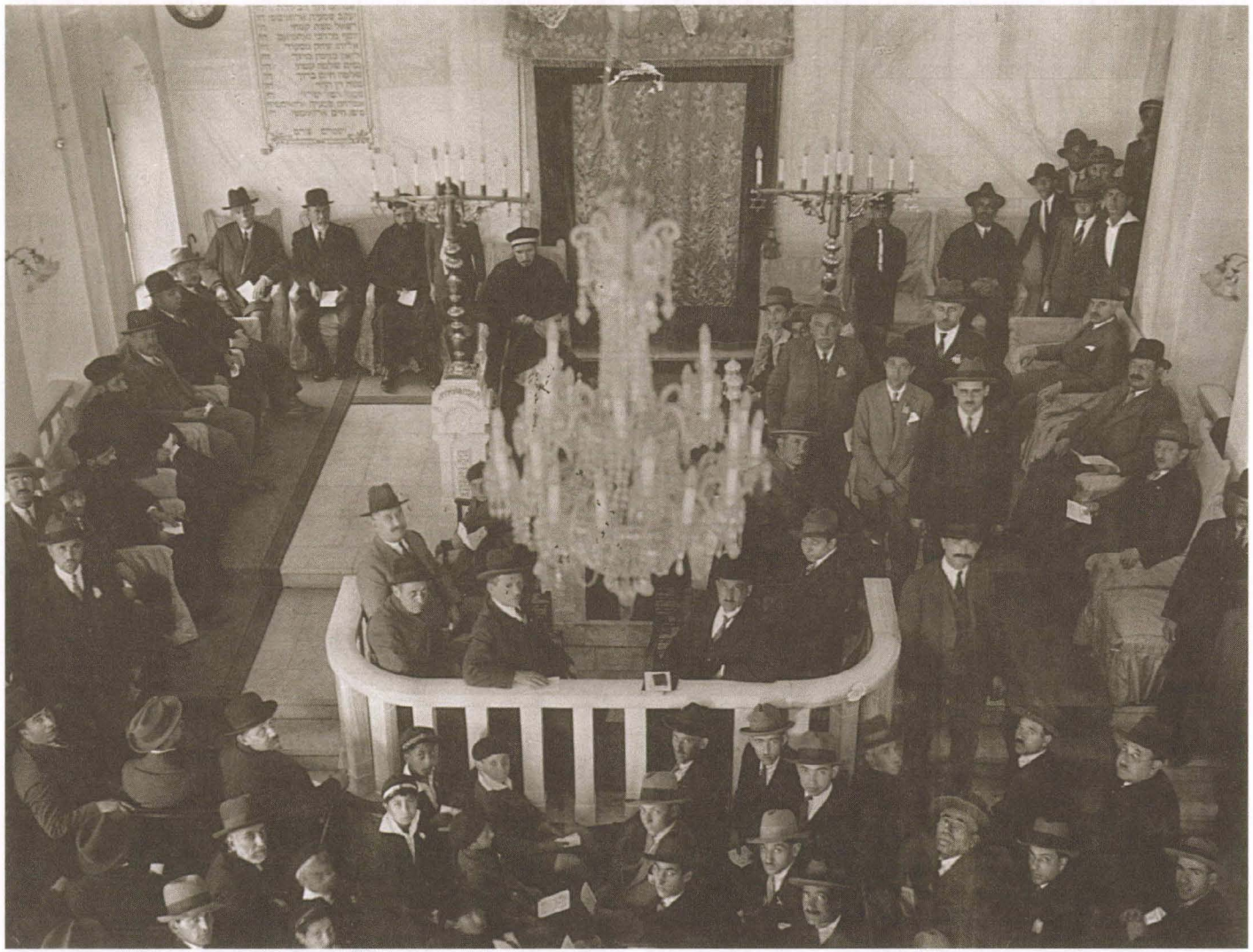

Αριστερά: Συναγωγή Μοναστηριωτών, όψη προς το εϊχάλ, το 1994. Η γειτνίαση του εϊχάλ με το βήμα φανερώνει επιρροές από τις συναγωγές της κεντρικής Ευρώπης του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Το μπαλκόνι του εξράτ νασίμ διακρίνεται πάνω δεξιά. (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Left: Monastirioton synagogue, view towards the heikhal, in 1994. The adjacent position of the heikhal and bema shows influences from the reform synagogues of Central Europe of the late-nineteenth century. The ezrat nashim balcony is visible to the upper right. (Elias V. Messinas collection)

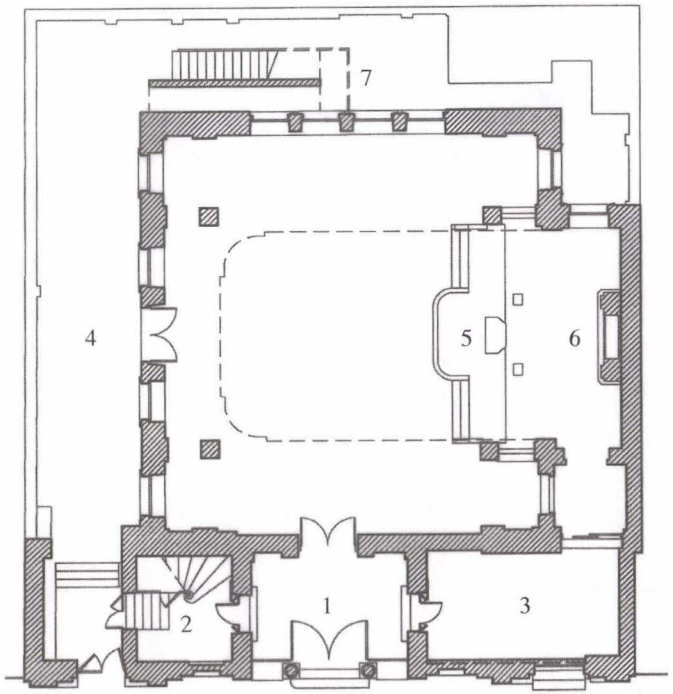
Δεξιά: Παράθυρο στο εξράτ νασίμ της συναγωγής Μοναστηριωτών, το 1994. Τα πολύχρωμα, διακοσμητικά παράθυρα της συναγωγής αντικατέστησαν τα υπάρχοντα παράθυρα μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Right: Window in the ezrat nashim of the Monastirioton synagogue in 1994. These colorful, richly decorated stained glass windows replaced the original windows of the synagogue after World War II. (Elias V. Messinas collection)

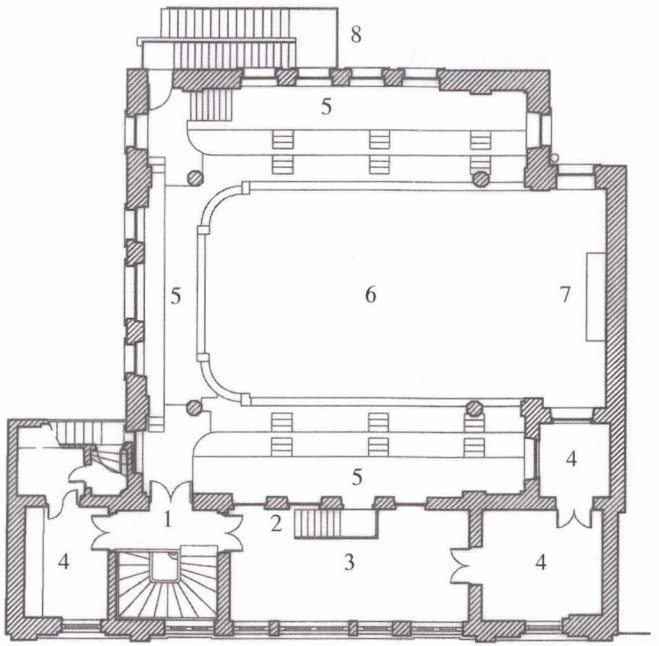

Τελετή εγκαινίων της συναγωγής Μοναστηριωτών το Σεπτέμβριο του 1927 (27 Ελούλ 5687). Μπροστά από το εϊχάλ διακρίνεται ο ραβίνος Χαΐμ Χαμπίμπ. (Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς)

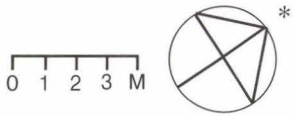
Inauguration ceremony of the Monastirioton synagogue in September 1927 (27 Eloul 5687). Seated in front of the heikhal is Rabbi Haim Habib. (Beth Hatefutsoth Photo Archive)

Κάτοψη πρώτου ορόφου
First floor plan

Κάτοψη δευτέρου ορόφου
Second floor plan

Κάτοψη της συναγωγής Μοναστηριωτών
(σχέδιο Ηλία Β. Μεσσίνα)

Floor plan of Monastirioton synagogue
(drawing Elias V. Messinas)

Υπόμνημα πρώτου ορόφου

1. Κύρια είσοδος
2. Είσοδος γυναικών και σκάλες προς το εξράτ νασίμ
3. Μιντράς
4. Αυλή
5. Βήμα
6. Εϊχάλ
7. Εξωτερικές σκάλες προς το εξράτ νασίμ

Legend for first floor

1. Main entrance
2. Women entrance and access to ezrat nashim
3. Midrash
4. Court
5. Bema
6. Heikhal
7. Exterior staircase leading to ezrat nashim

Υπόμνημα δευτέρου ορόφου

1. Κύρια είσοδος
2. Σκάλες προς εξράτ νασίμ
3. Σαλόνι
4. Βοηθητικά δωμάτια
5. Θέσεις εξράτ νασίμ
6. Ανοιχτό
7. Εϊχάλ
8. Εξωτερικές σκάλες προς το εξράτ νασίμ

Legend for second floor

1. Main entrance
2. Staircase leading to ezrat nashim
3. Reception
4. Auxiliary rooms
5. Ezrat nashim seating
6. Open to below
7. Heikhal
8. Exterior staircase leading to ezrat nashim
** Το βέλος υποδεικνύει το βορρά.*
The arrow is pointing north.

Υπόμνημα δευτέρου ορόφου

1. Σκάλες εξράτ νασίμ
2. Εξράτ νασίμ
3. Ανοιχτό

Legend for second floor

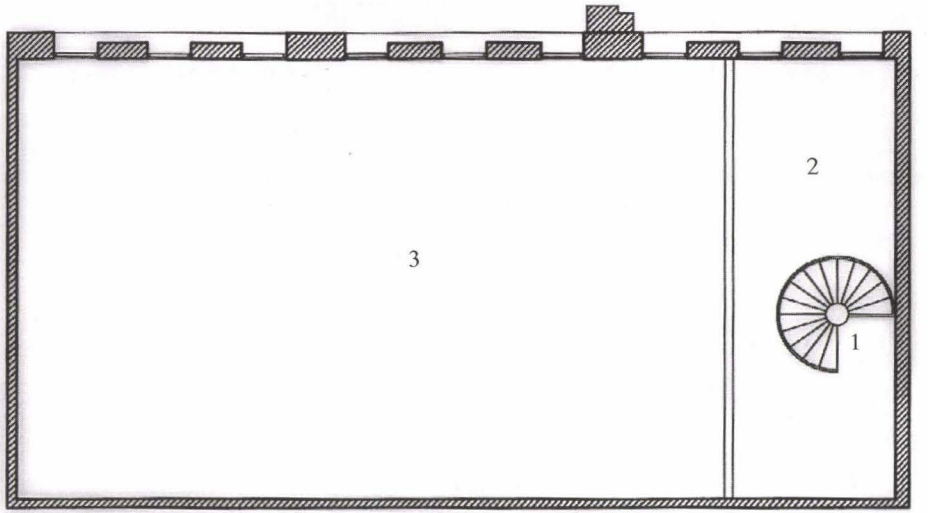
1. Staircase to ezrat nashim
2. Ezrat nashim
3. Open to below

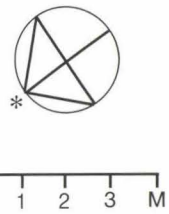
Υπόμνημα πρώτου ορόφου

1. Κύρια είσοδος
2. Χωλ εισόδου
3. Σκάλες προς το εξράτ νασίμ
4. Βοηθητικοί χώροι
5. Χώρος προσευχής ανδρών
6. Βήμα
7. Εξράτ ναζίμ τις καθημερινές
8. Πόρτα που οδηγεί στην αυλή
9. Εϊχάλ

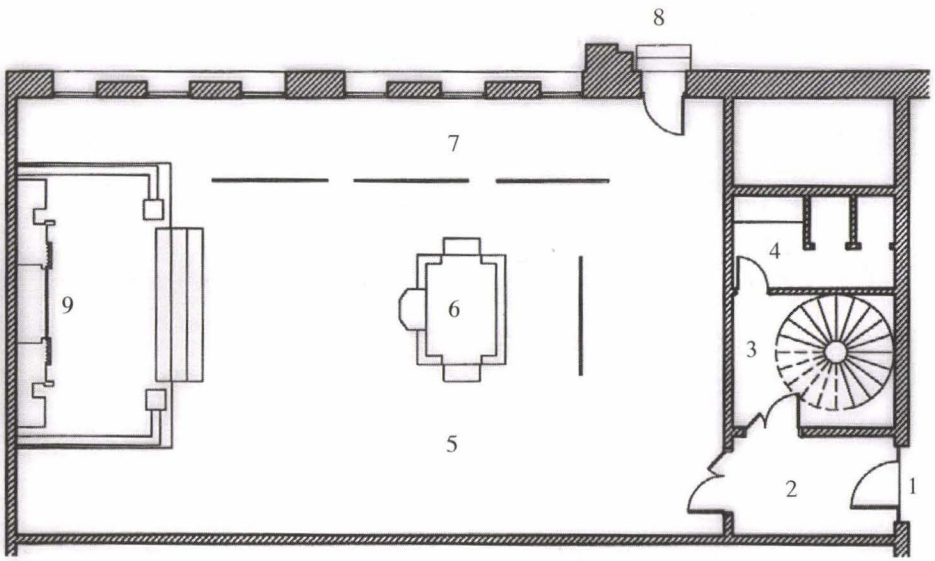
Legend for first floor

1. Main entrance
2. Entrance hall
3. Staircase to ezrat nashim
4. Auxiliary rooms
5. Men's prayer area
6. Bema
7. Ezrat nashim on daily prayers
8. Door leading to courtyard
9. Heikhal
** Το βέλος υποδεικνύει το βορρά.*
The arrow is pointing north.

Κάτοψη δευτέρου ορόφου
Second floor plan

Κάτοψη πρώτου ορόφου
First floor plan

Κάτοψη της συναγωγής Γιαντ Λεζικαρόν
(σχέδιο Ηλία Β. Μεσσίνα)

Floor plan of Yad le-Zikaron synagogue
(drawing Elias V. Messinas)

βρίσκεται στο ισόγειο κτιρίου γραφείων, που χτίστηκε στη θέση της συναγωγής Πλάσσα (αργότερα Ασκενάζ / Μπουρλά). Αρχιτέκτων της συναγωγής είναι ο Χρήστος Κουλουκούρης[76].

Η κάτοψη της συναγωγής συνίσταται από την κυρίως αίθουσα σε σχήμα παραλληλόγραμμου, χωρίς εσωτερικές κολόνες, και το χώρο της εισόδου προς την αίθουσα, όπου βρίσκονται το κλιμακοστάσιο του γυναικωνίτη και κάποιοι βοηθητικοί χώροι. Το μπαλκόνι του γυναικωνίτη βρίσκεται στον ημιόροφο, πάνω από τους βοηθητικούς χώρους, απέναντι από το *εϊχάλ*.

Στο εσωτερικό της συναγωγής σώζονται τμήματα από προγενέστερες συναγωγές. Το *εϊχάλ* ανήκε στη συναγωγή Όελ Γιοσέφ (Κεϊλά Σαρφατή) και βρίσκεται στον ανατολικό τοίχο. Το μαρμάρινο *βήμα*, που βρίσκεται στο κέντρο της αίθουσας, ανήκε σε μία από τις συναγωγές που λειτουργούσαν στο συνοικισμό Βαρόνου Χιρς. Οι εσωτερικοί τοίχοι είναι διακοσμημένοι από μία σειρά επιγραφών που απαριθμούν τις συναγωγές που λειτουργούσαν στην πόλη, ενώ στον νότιο τοίχο, που γειτνιάζει με την αυλή της συναγωγής, υπάρχει σειρά παραθύρων με πολύχρωμα βιτρό.

Η συναγωγή λειτουργεί σε καθημερινή βάση.

70. *Συναγωγή Γιοσούα Αβραάμ Σαλέμ*

Τοποθεσία: Γηροκομείο Σαούλ Μοδιάνο, οδός Κίμωνος Βόγα 83
Έτος ίδρυσης: 1981/2

Το σύγχρονο *μιντράς* Γιοσούα Αβραάμ Σαλέμ, που ιδρύθηκε στο γηροκομείο Σαούλ Μοδιάνο, βρίσκεται στο ισόγειο του κτιρίου. Το εσωτερικό που σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Χρήστο Κουλουκούρη[76], αποτελείται από ένα μοναδικό δωμάτιο, με υπερυψωμένο βήμα στη μία άκρη, όπου βρίσκονται το *εϊχάλ* και το *βήμα*. Το *εϊχάλ* παριστάνεται από ένα ημικυκλικό τόξο στον ανατολικό τοίχο. Τρία παράθυρα με πολύχρωμα βιτρό και εβραϊκά σύμβολα πλημμυρίζουν το εσωτερικό με πλούσιο φως.

street. It is located on the ground floor of a new office building that was built on the site of the previous synagogue. The architect of the synagogue is Christos Kouloukouris[76].

The plan of the synagogue includes a main prayer hall in a simple rectangular shape without interior columns, and an entrance foyer within which the staircase to the women's gallery and auxiliary rooms are located. The *ezrat nashim*, in the form of an open balcony on the second floor, is located on the wall opposite the *heikhal*.

The interior is furnished with pieces from two older synagogues: the *heikhal* from Ohel Yosef synagogue (Kehila Sarfati) and the *bema* from one of the Baron de Hirsch quarter synagogues. The interior walls are adorned with a series of marble plaques that list the synagogues of Salonika through the ages, while the south wall, adjacent to the courtyard of the synagogue, fea-

[76] Σύμφωνα με τα στοιχεία που δόθηκαν από την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης.
[76] According to information provided by the Jewish Community of Salonika.

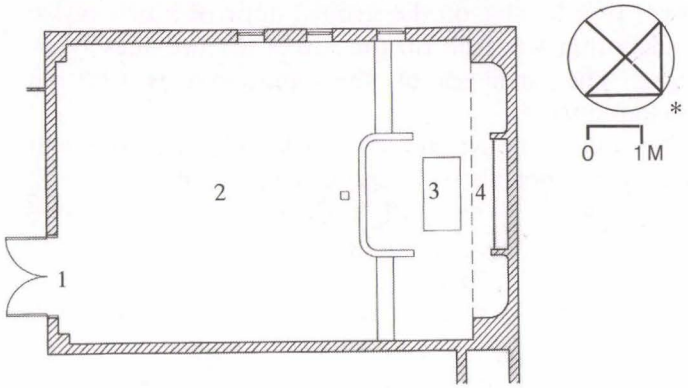
Εσωτερικό της συναγωγής Γιαντ Λεζικαρόν το 1994. Βρίσκεται σε σύγχρονο κτίριο γραφείων και διακοσμήθηκε με αρχιτεκτονικά στοιχεία παλαιότερων συναγωγών. (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Interior of Yad le-Zikaron synagogue in 1994. It is located in a modern office building, and adorned with furnishings from older synagogues. (Elias V. Messinas collection)

1. Είσοδος
2. Αίθουσα
3. Βήμα
4. Εϊχάλ

1. Entrance
2. Main hall
3. Bema
4. Heikhal
** Το βέλος υποδεικνύει το βορρά.*
The arrow is pointing north.

Κάτοψη πρώτου ορόφου (Ηλίας Β. Μεσσίνας)
First floor plan (Elias V. Messinas)

tures a row of seven brightly colored stained-glass windows.

The synagogue is open daily for prayers.

70. ***Yoshua Avraham Salem synagogue***

Location : S. Modiano Retirement Home, 83 Kimonos Voga street
Date of establishment: 1981/2

The modern prayer hall of the Yoshua Avraham Salem was established on the ground floor of the Shaul Modiano Retirement Home. The interior, which was designed by architet Christos Kouloukouris[76], is a single room, with a raised platform on one end, where the *heikhal* and *bema* are located. The *heikhal* is expressed by a semi-circular arch on the eastern wall. Three stained-glass windows, decorated with Jewish symbols, shed a warm light into the room.

The synagogue is open occasionally for services.

Εσωτερικό της συναγωγής Γιοσούα Αβραάμ Σαλέμ το 1994.
(συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Interior of Yoshua Avraham Salem synagogue in 1994.
(Elias V. Messinas collection)

Αεροφωτογραφία της Θεσσαλονίκης του 1917, πριν από την πυρκαγιά του Αυγούστου του ιδίου έτους.
(φωτογράφος: Henri Manuel)
(συλλογή Roger-Viollet)

Detail of the aerial photograph of Salonika of 1917, prior to the fire of August of the same year.
(photographer: Henri Manuel)
(Roger-Viollet collection)

Χάρτης της Θεσσαλονίκης όπου φαίνονται οι θέσεις των Συναγωγών

Map of Salonika
with the position of Synagogues.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΒΕΡΟΙΑ

PART THREE

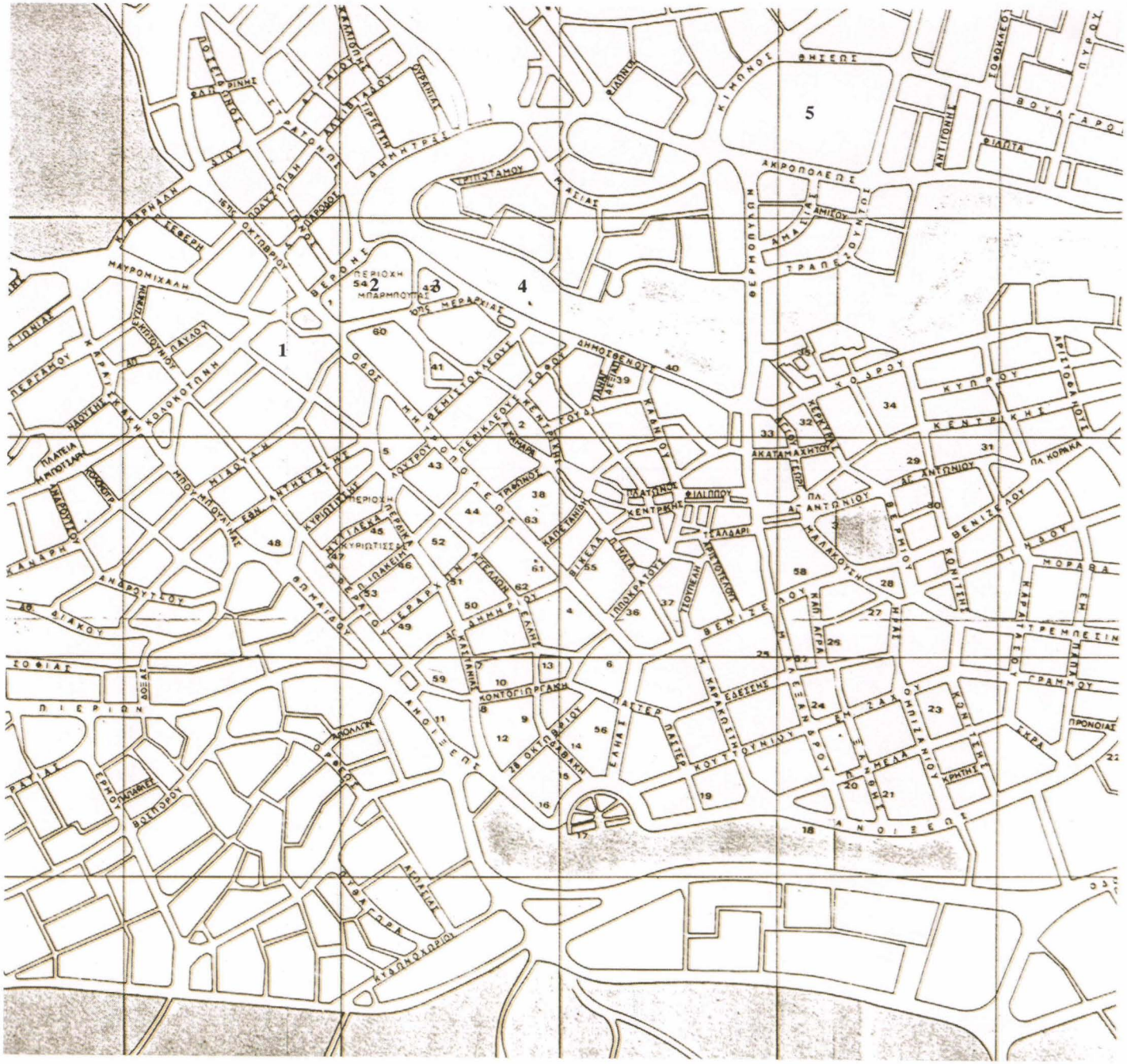
VEROIA

Υπόμνημα

1. Πλατεία Δικαστηρίων (Ρολόι)
2. Εβραϊκή συνοικία (Μπαρμπούτα)
3. Συναγωγή
4. Ποταμός Τριπόταμος
5. Εβραϊκό νεκροταφείο

Legend

1. Courthouse square (Clock)
2. Jewish quarter (Barbouta)
3. Synagogue
4. Tripotamos river
5. Jewish cemetery

Σύγχρονος χάρτης της πόλης της Βέροιας.
(Δήμος Βέροιας)

Contemporary map of the city of Veroia.
(Municipality of Veroia)

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY OF VEROIA

Παρ' ότι η Βέροια μνημονεύεται για πρώτη φορά από το Θουκυδίδη, ο οποίος εξιστορεί την αποτυχημένη απόπειρα των Αθηναίων να την κυριεύσουν το 432 π.Χ.,[1] είναι βέβαιο ότι κατοικήθηκε από την προϊστορική εποχή. Ανήκε στο μακεδονικό βασίλειο, τις τύχες του οποίου ακολούθησε έως την υποταγή το 168 π.Χ. στους Ρωμαίους. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, η Βέροια ήταν η έδρα του *Κοινού των Μακεδόνων*[2] και γνώρισε μεγάλη οικονομική και πολιτιστική άνθηση.

Η πρώτη μαρτυρία για την ύπαρξη εβραϊκής κοινότητας απαντάται στις Πράξεις των Αποστόλων[3] και αναφέρεται ρητά από τον Απόστολο Παύλο, ο οποίος μάλιστα επισκέφθηκε τη Βέροια κατά τη δεύτερη και τρίτη περιοδεία του στη Μακεδονία, το 50 ή 51 και το 57 μ.Χ.[4] Ο Παύλος ήλθε στη Βέροια από τη Θεσσαλονίκη, όπου το κήρυγμά του έτυχε αρνητικής αντιμετώπισης, μαζί με το Σίλα. Οι Πράξεις των Αποστόλων[5] αναφέρουν ότι ο Παύλος και ο Σίλας κατευθύνθηκαν στη συναγωγή και ότι ο Παύλος δίδασκε κάθε μέρα. Δεν διευκρινίζουν, όμως, εάν ο Παύλος χρησιμοποίησε για τα καθημερινά κηρύγματά του τη συναγωγή ή ένα άλλο μέρος, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το λεγόμενο *Βήμα του Αποστόλου Παύλου*[6]. Το κήρυγμα του Αποστόλου Παύλου βρήκε ανταπόκριση και ένας σημαντικός αριθμός τόσο Εβραίων όσο και ειδωλολατρών ασπάστηκαν το Χριστιανισμό.

Το *Βήμα του Αποστόλου Παύλου* βρισκόταν νοτιοδυτικά του Ρολογιού ή της Πλατείας Δικαστηρίου, κοντά στην εβραϊκή συνοικία. Ο Εβλιγιά Τσελεμπί, που επισκέφθηκε το χώρο του *Βήματος* γύρω στο 1168, το

Veroia is first mentioned in Thucydides's account of the unsuccessful attempt of the Athenians to conquer the city in 432 BCE[1]; however, there is evidence that the site has been inhabited since prehistory. Part of the kingdom of Macedonia, Veroia shared its fate until its subjugation to the Romans in 168 BCE. During the Roman rule, the city was the seat of the *Koinon ton Makedonon*[2] as well as an flourishing economic and cultural center.

The first mention about the presence of a Jewish community comes from the Acts of the Apostles[3] and refers to St. Paul's visit to Veroia during the course of his second and third journey through Macedonia, in 50/51 CE and in 57 CE[4]. Paul came to Veroia, accompanied by Silas, from Salonika, where his preaching was not welcomed initially. According to the Acts of the Apostles[5], Paul and Silas went to the synagogue of Veroia and Paul preached there every day. Nevertheless, it is not clear whether Paul used for his daily preachings the synagogue or another site -a place called today *Apostle Paul's Tribune* (*vima* in Greek)- for daily sermons[6]. Paul's sermons drew a number of Veroian Jews, as well as many pagans, to Christianity.

Apostle Paul's Tribune was located southwest of the Clock or Courthouse Square, near the Jewish quarter. Evlyia Chelebi visited the area of the *Vima* around 1168, calling it the *sohbetgah* (place for talking). He also described the cypress trees that were planted in the area and gave it its other name, *Mousala* (meaning *many cypress trees* in Turkish, but perhaps also a cor-

[1] Θουκυδίδης, 1, 61-64.
[1] Thucydides, I, 61-64.
[2] Οργάνωση αντιπροσώπων γειτονικών πόλεων.
[2] Organization formed by the representatives of neighboring cities.
[3] Πράξεις, ιζ', 10 και κ', 1-3.
[3] Acts, 17, 10 and 20, 1-3.
[4] Ορισμένες πηγές αναφέρουν δύο, άλλες τρεις επισκέψεις.
[4] Some sources mention two visits, other three.
[5] Πράξεις, ιζ', 10-11, "Οι δε αδελφοί ευθέως δια της νυκτός εξέπεμψαν τον τε Παύλον και τον Σίλαν εις *Βέροιαν*, οίτινες παραγενόμενοι εις την συναγωγήν απήεσαν των Ιουδαίων. ούτοι δε ήσαν ευγενέστεροι των εν Θεσσαλονίκη ... καθ' ημέραν ανακρίνοντες τας γραφάς ...".
[5] Acts, 17, 10-11, " And the brethren immediately sent away Paul and Silas by night unto *Berea:* who coming thither went into the synagogue of the Jews. These were more noble than those in Thessalonica ... and searched the scriptures daily...".

[6] Σύμφωνα με ορισμένες ερμηνείες του κειμένου, ο Απόστολος Παύλος πήγε κατευθείαν στη συναγωγή φθάνοντας στη Βέροια. Βασιζόμενος σ' αυτή την εξήγηση και στην υπόθεση ότι η συναγωγή λειτουργούσε μόνο το Σάββατο, ο Χιονίδης συμπεραίνει ότι η ημέρα άφιξης του Παύλου ήταν Σάββατο. Επίσης, υποθέτει.ότι ο Παύλος δίδαξε και σε άλλα μέρη εκτός της συναγωγής.

[6] According to certain interpretations of the text, Paul went directly to the synagogue upon first arriving in Veroia. This interpretation has lead Chionidis to give the day of his arrival as a Saturday, on the assumption that the synagogue was only use for prayer on Saturdays; he then goes on to conclude that Paul preached in another location in addition to the synagogue.

[7] Αρχαία ρωμαϊκά ασημένια νομίσματα.

[7] Ancient Roman silver coins.

[8] Οθωμανός νομοθέτης.

[8] Moslem magistrate.

[9] Το ποσοστό του εβραϊκού πληθυσμού αυξήθηκε από 4% τον 16ο αι. σε 7% τον 18ο αι. Παρέμεινε δε σταθερό μέχρι τις αρχές του 20ου αι.

[9] From 4% in the sixteenth century, the percentage of Jewish population jumped to 7% in the eighteenth century, to remain practically stable until the beginning of the twentieth century.

[10] Βασίλευσε από το 1481 ως το 1512.

[10] Reigned from 1481 to 1512.

αποκάλεσε *sohbetgah* (μέρος συνομιλίας). Περιγράφοντας τα κυπαρίσσια που ήταν εκεί, έδωσε κι ένα άλλο όνομα στο χώρο αυτό, *Μούσαλα* (*πολλά κυπαρίσσια* στα τουρκικά, αλλά ίσως και παραφθορά της λέξης *μάσαλ* που σημαίνει *χώρος συνάντησης και συνομιλίας*). Την εποχή της επίσκεψης του Τσελεμπί, το *Βήμα* βρισκόταν στη μουσουλμανική συνοικία και χρησιμοποιείτο ως νεκροταφείο.

Μια πρόσθετη πληροφορία, εκτός από αυτή του Παύλου για την ύπαρξη εβραϊκής κοινότητας στη Βέροια, προέρχεται από μία επιτύμβια επιγραφή που αφιερώνεται από κάποιον Αλέξανδρο στην πεθερά του Μαρέα (ίσως Μάρθα) για τις ευεργεσίες της και προτρέπει όποιον επισκεφθεί τον τάφο να *"δώσει τη αγιωτάτη συναγωγή δηνάρια*[7]".

Κατά τη βυζαντινή περίοδο, η Βέροια εξακολούθησε να αποτελεί μία από τις σημαντικότερες πόλεις της Μακεδονίας, αλλά και αντικείμενο επιβουλής πολλών εισβολέων. Από το 10ο αιώνα, η Βέροια καταλαμβάνεται κατά σειρά από τους Σαρακηνούς πειρατές, τους Βούλγαρους, τους Νορμανδούς της Σικελίας, τους Σταυροφόρους της Δ΄ Σταυροφορίας και τους Σέρβους. Οι επανειλημμένες καταλήψεις συνοδεύτηκαν από καταστροφές, λεηλασίες και εξανδραποδισμό των κατοίκων της πόλης. Στα διαστήματα ειρήνης και ανασυγκρότησης, οι Εβραίοι της Βέροιας απολάμβαναν τη σχετικά ανεκτική προς αυτούς βυζαντινή κυριαρχία. Η αίγλη, όμως, της εβραϊκής κοινότητας είχε υποστεί φανερή φθορά και δεν συγκαταλεγόταν πλέον στα κέντρα του ρωμανιώτικου εβραϊσμού. Ο μεγάλος Εβραίος περιηγητής του 12ου αιώνα Βενιαμίν της Τουδέλας δεν επισκέφθηκε τη Βέροια.

Η Βέροια έπεσε στα χέρια των Τούρκων, για πρώτη φορά, γύρω στο τέλος του 14ου αιώνα. Ύστερα από πολλές καταλήψεις και ανακαταλήψεις, η πόλη πέρασε στα χέρια των Οθωμανών το 1430. Κατά την Τουρκοκρατία, η Βέροια διατηρούσε σημαντική διοικητική θέση ως έδρα *καδή*[8]. Ήδη, όμως, από το τέλος του 14ου αιώνα, οι Εβραίοι καταφεύγουν στη νότια Βαλκανική. Τους ολιγάριθμους Ασκεναζίμ ακολούθησε

ruption of the word *masal*, meaning *place of gathering and discussion*). At the time of Chelebi, the *Vima* was part of the Muslim quarter, being used as a cemetery. Nearby was the Medrese mosque, which, according to tradition, was built over the foundations of an early Christian church dedicated to Paul.

An additional information about the existence of a Jewish community in Veroia is provided by a tombstone inscription, dedicated by a certain Alexander to his charitable mother-in-law Marea (or Martha), which summons those who visit the grave *"to give denarii*[7] *to the holy synagogue."*

Veroia maintained its status as one of most important cities of Macedonia during the Byzantine era, and a succession of invaders sought to occupy it. From the tenth century onwards, the Saracens, the Bulgarians, the Sicilian Normans, the Cruisaders of the Fourth Cruisade, and the Serbs, all followed the same pattern. The repeated conquests of the city were accompanied by plunder, destruction and the selling of inhabitants as slaves. During the periods of reconstruction and peace, the Veroian Jews were able to enjoy the relative tolerant Byzantine rule. The city's fame as a major *romaniot* center had, however, declined; Benjamin of Tudela, the famous Spanish-Jewish traveller of the twelfth century, did not visit Veroia.

The Turks first besieged Veroia at the end of the fourteenth century. After many vicissitudes, the city became a part of the Ottoman Empire in 1430. During the period of the Ottoman rule, Veroia retained its position as an administrative center, being the seat of *kadi*[8]. Meanwhile, as early as the fourteenth century, Jews began to come into the Southern Balkans. The trickle of the *Ashkenazim* became a flood, after the expulsion of the Jews from Spain in 1492. The newcomers altered the demographic composition of the host communities in which they found refuge. Soon, the Greek-speaking *Romaniotes* were overwhelmed by the more numerous Spanish-speaking *Sephardim* who imposed their language, customs and religious ritual to the *Romaniotes.*

ένα ρεύμα προσφύγων μετά την εκδίωξη των Εβραίων από την Ισπανία το 1492. Οι νεοφερμένοι μετέβαλαν τη δημογραφική σύνθεση των κοινοτήτων στις οποίες κατέφυγαν. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι ελληνόφωνοι Ρωμανιώτες αφομοιώθηκαν από τους πολυπληθέστερους ισπανόφωνους Σεφαραδίτες, οι οποίοι επέβαλαν τη γλώσσα τους, τις συνήθειές τους και το τελετουργικό τυπικό τους στους Ρωμανιώτες. Η νέα αυτή εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας εξελίχθηκε σε μία από τις δυναμικότερες της Μακεδονίας. Όμως, παρά τη σαφή αύξηση του εβραϊκού πληθυσμού της Μακεδονίας το 16ο και το 17ο αιώνα -και την ακόλουθη μείωσή του το 18ο, οι Εβραίοι παρέμειναν μειονότητα σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό[9]. Καθώς, στα τέλη 18ου - αρχές 19ου, οι πληροφορίες για τον πληθυσμό της Βέροιας, σύμφωνα με εκτιμήσεις σύγχρονων παρατηρητών, μιλούν για 18.000-20.000, ο εβραϊκός πληθυσμός αυτής της περιόδου πρέπει να ανέρχεται γύρω στα 1.300 άτομα.

Το κίνημα του Σαμπετάι Τσβι είχε μεγάλο αντίκτυπο στη Βέροια κατά το 1670. Την εποχή των μεγάλων προσηλυτισμών, 1680-1720, πολλοί Εβραίοι της Βέροιας ασπάστηκαν το Ισλάμ -και εξαναγκάστηκαν να χωρίσουν από τις γυναίκες τους που προτίμησαν να παραμείνουν πιστές στον Ιουδαϊσμό.

Μετά την απελευθέρωση της πόλης από τον ελληνικό στρατό το 1912, η εβραϊκή κοινότητα άρχισε να εντάσσεται στο ελληνικό κράτος σταδιακά. Όμως, αυτό σήμαινε και ριζική αλλαγή της θέσης της κοινότητας: από συγκροτημένο *μιλέτ*, συχνά πιο προνομιούχο από τα άλλα, μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας, μετατράπηκε σε μειονότητα ενός εθνικού κράτους. Μια μειονότητα που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί μόνο ως θρησκευτική, ούτε ως εθνική, αλλά που είχε έντονα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Παρ' όλ' αυτά, οι Εβραίοι της Βέροιας εντάσσονται ομαλά στο ελληνικό κράτος. Χάρη στην υποχρεωτική εκπαίδευση, οι νεώτεροι έγιναν ελληνόφωνοι και θα έχουν το μερίδιό τους στον ηρωισμό και τις απώλειες κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων του ελληνι-

This newly-composed Jewish community of Veroia evolved into one of the most dynamic among the communitites of Macedonia. However, despite the dramatic growth of Macedonia's Jewish population in the sixteenth and seventeenth centuries -followed by alevelling in the eighteenth- the Jews remained a small minority there[9]. Since information about the population of Veroia at the end of the eighteenth century and the beginning of the nineteenth vary from 18 to 20,000 inhabitants, Veroian Jews at that time should number 1,300.

Μερική όψη των στεγών της εβραϊκής συνοικίας της Βέροιας (Μπαρμπούτα) γύρω στο 1980. Στα αριστερά διακρίνεται η συναγωγή και στα δεξιά η οδός Μεραρχίας. (Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας)

Partial view of the roofs of the Jewish quarter of Veroia (Barbouta) circa 1980. To the left is the synagogue, and to the right Merarchias street. (The Jewish Museum of Greece)

κού στρατού το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η αρχή της Γερμανικής Κατοχής έμοιαζε ήπια και αρκετοί Εβραίοι από τη βουλγαρική ζώνη κατοχής καταφεύγουν στη Βέροια. Αλλά το Μάιο του 1943, 680 Εβραίοι από τους 850 που είχαν καταμετρηθεί στην απογραφή του 1940 εκτοπίζονται στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ελάχιστοι κατόρθωσαν να διαφύγουν στις περιοχές που ήλεγχε η Αντίσταση. Όταν η εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας επανασυστήνεται το 1948, οι επιζώντες είναι μόλις 111. Λίγοι από αυτούς θα παραμείνουν. Οι περισσότεροι θα προτιμήσουν να εγκατασταθούν στη Θεσσαλονίκη ή στο Ισραήλ. Το 1973 υπήρχαν τρεις εβραϊκές οικογένειες στη Βέροια. Σήμερα, δεν έχει απομείνει παρά μόνο μία.

Σπίτια στην ανοιχτή αυλή της εβραϊκής συνοικίας (Μπαρμπούτα) το 1993. Το σπίτι που διακρίνεται πρώτο δεξιά ανακαινίστηκε πρόσφατα. (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

Houses at the open courtyard of the Jewish quarter (Barbouta) in 1993. The first house to the right has been recently renovated. (Elias V. Messinas collection)

Shabbetai Zvi's movement had a considerable impact in Veroia circa 1670. During the period of the great conversions, between 1680 and 1730, many Veroian Jews converted to Islam; they were, nevertheless, obliged to divorce from their wives who preferred to remain Jewish.

The process of integration of the Jewish community into the Greek state began with the liberation of Veroia by the Greek army in 1912. This involved a radical change in the community's position: from being a *millet,* and a privileged one at that, in a multi-ethnic empire, it became a minority in a nation state. A minority that could not be defined as only religious ot ethnic, but which certainly possessed strong cultural characteristics. Nevertheless, the Veroian Jews underwent the transition to Greek citizenship relatively painlessly; indeed, compulsory education meant that the younger members of the community came to be Greek-speaking and shared in the heroism and suffered the casualties of the Greeks who fought in World War II.

Initially, the German occupation of Veroia seemed bearable, and many Jews from the Bulgarian occupied zone came to seek refuge. However, in May 1943, 680 Jews, of the 850 identified in the 1940 census, were taken to the concentration camps. Only a handful managed to flee to Resistance-controlled areas in the mountains. When the remnants of the Jewish community returned to Veroia in 1948, they numbered just 111. Few of them chose to remain in the city, the majority preferring to settle to Salonika or to emigrate to Israel. By 1973, there were only three Jewish families left in Veroia; today, there is but one.

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

TRADITIONAL PATTERNS OF EVERY-DAY JEWISH LIFE IN VEROIA

Ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά για την καθημερινή ζωή των εβραϊκών κοινοτήτων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Παρ' ότι η ρωμανιώτικη εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας δεν ήταν σημαντική, η άφιξη των Σεφαραδιτών τον 15ο και 16ο αιώνα την αναζωογόνησε. Οι νεοφερμένοι διέθεταν πλούσια μορφωτικά εφόδια, και τα προνόμια που τους παραχώρησε ο σουλτάνος Βαγιαζίτ Β΄ (1447-1512)[10] επέτρεψαν την αξιοποίησή τους. Οι Εβραίοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχαν ελευθερία κινήσεων για τις επαγγελματικές τους υποθέσεις, εξαιρέθηκαν από ορισμένους φόρους και αγγαρείες, όπως και τα παιδιά τους εξαιρέθηκαν από την υποχρεωτική στρατολόγηση για το σώμα των γενιτσάρων[11].

Η ίδια η δύναμη και η συσπείρωση του εβραϊκού *μιλέτ* ενίσχυσε τη θέση του, αλλά παράλληλα το απομόνωσε από τις άλλες θρησκευτικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Απολαμβάνοντας την ιδιαίτερη εύνοια του κράτους, κατά τους δύο πρώτους αιώνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήταν αναπόφευκτο να προκαλέσουν την έχθρα και τον ανταγωνισμό άλλων εθνοτήτων. Η εκδήλωση αυτής της δυσφορίας έλαβε διάφορες μορφές: διαμαρτυρίες για παράκαμψη κανόνων εκ μέρους των Εβραίων, βιαιοπραγίες από ληστές, φυλετική συκοφαντία, κάψιμο του ομοιώματος του Ιούδα το Πάσχα. Η οικονομική και κοινωνική άνοδος του ελληνικού στοιχείου το 17ο αιώνα και η παράλληλη εξασθένιση του εβραϊκού διόλου δεν μείωσε την ένταση.

Ισχυροποιώντας τη θέση τους στα εμπορικά πανη-

Little is known about the every-day life of the Jewish communities of the Byzantine Empire. While the *Romaniot* community of Byzantine Veroia appears to have been unremarkable, the influx of *Sephardi* immigrants in the fifteenth and sixteenth centuries renewed and invigorated the city's Jewish community. The newcomers possessed a vast pool of knowledge and talents, which the privileges granted by the Sultan Bayazid II(1447-1512)[10] helped to stimulate. Thus, the Jews of the Ottoman Empire were free to travel for business and exempted from certain taxes and statutory labor, while their children were exempted from enrollment into the Janissary corps[11].

The dynamism and cohesion of the Jewish *millet* enhanced its status but, at the same time, isolated it from the other millets in the Ottoman Empire. Being the beneficiaries of preferential treatment during the first two centuries of settlement in the Ottoman Empire, the Jews did not avoid the resentment and antagonism of other ethnic groups. Manifestations of this hostility varied: they invluded protests against supposed law-breaking by the Jews, bandit aggressions, accusations of ritual murder and the burning of Judas's effigy on Easter. The economic and social rise of the Greek *millet* in the seventeenth and eighteenth centuries and the parallel decline of the fortunes of the Jews did not improve the situation.

Nevertheless, through their prominence at Macedonia's fairs, the Jews came to control much of its trade with Europe, while the financial system was almost ex-

[11] Μισθοφορικό σώμα αποτελούμενο από παιδιά Χριστιανών που αποσπάστηκαν βίαια από τις οικογένειές τους και ανατράφηκαν ως Οθωμανοί στρατιώτες.
[11] Mercenary corps, composed by Christian children taken from their families and raised as Moslems soldiers.

[12] Η Μπαρμπούτα παίρνει το όνομά της από τον ποταμό Τριπόταμο (ή Μπαρμπούτα).
[12] Barbouta takes its name from the river Tripotamos (or Barbouta).
[13] Η *Χεβρά Καντίσα* ήταν η ομάδα των ανδρών της εβραϊκής κοινότητας που αναλάμβανε την προετοιμασία για την ταφή των νεκρών.
[13] *Hevra Kadisha* was the group of men in the Jewish community responsible for the preparation of the deceased for burial.

γύρια της Μακεδονίας, οι Εβραίοι κατόρθωσαν να ελέγχουν ένα μεγάλο μέρος του εμπορίου της με την Ευρώπη, ενώ η χρηματική πίστωση βρισκόταν σχεδόν αποκλειστικά στα χέρια τους. Χάρη στους υδρόμυλούς της, η Βέροια ειδικευόταν στα μάλλινα καθώς και στα λουτρικά από βαμβάκι και λινάρι. Οι Εβραίοι της πόλης ασχολούνταν με την υφαντουργία, και ιδιαίτερα την ταπητουργία και την τυροκομία. Η άφιξη των Σεφαραδιτών έδωσε σημαντική ώθηση στη λεύκανση των υφαντών, ενώ τα τέλη από τη σφράγιση των προϊόντων της υφαντουργίας ήταν συνήθως μισθωμένα σε Έλληνες ή σε Εβραίους. Κυρίως όμως, οι Εβραίοι ασχολούνταν με το εμπόριο των δημητριακών, το εξαγωγικό εμπόριο και το επάγγελμα του αργυραμοιβού.

Το γεγονός ότι οι Εβραίοι διαβιούσαν σε χωριστές συνοικίες δεν συνιστούσε κάποια μορφή διάκρισης που αφορούσε ειδικά τους Εβραίους, καθώς ίσχυε για όλα τα *μιλέτ,* συμπεριλαμβανομένου και του μουσουλμανικού. Στη Βέροια, η εβραϊκή συνοικία βρισκόταν στο νοτιο-δυτικό τμήμα της πόλης, στην τοποθεσία Μπαρμπούτα[12]. Η τυπική εβραϊκή συνοικία μιας μεσαίας πόλης της νότιας Βαλκανικής, όπως η Βέροια, ήταν ένας λαβύρινθος από φτωχικά ξύλινα σπίτια, με τους κατοίκους τους να ζουν μέσα στην ανέχεια και σε απαράδεκτες συνθήκες υγιεινής, ενώ τα λιγοστά περιποιημένα κτίσματα απλώς απάλυναν την εικόνα.

Το 1668, σύμφωνα με όσα εξιστορεί ο Τούρκος περιηγητής του 17ου αιώνα, Εβλιγιά Τσελεμπί, στη Βέροια κατοικούσαν δύο ομάδες Εβραίων. Δεν ξέρουμε εάν εννοούσε τους Ρωμανιώτες και τους Σεφαραδίτες ή εάν αναφερόταν σε δύο συναγωγές. Στη θέση *Μουατζίρικα,* στο δυτικό τμήμα της πόλης, υπήρχε το εβραϊκό νεκροταφείο, όπου παλαιότερα βρισκόταν ο ναός του Ηρακλή. Ως το 1870, οπότε η δυναμική του εκσυγχρονισμού γίνεται φανερή στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι εβραϊκές συνοικίες της νότιας Βαλκανικής δεν διέφεραν από τις συνοικίες των άλλων κοινοτήτων.

clusively in their hands. Thanks to its water mills, Veroia specialized in the production of woollen goods, as well as in cotton and linen bath articles. The Jews of city were involved in the textile industry, predominantly as carpet makers and in the cheese-making trade. The arrival of the *Sephardim* added an impetus to fabric bleaching in Veroia, while the taxes from sealing textile articles were rented to the Jews and Greeks. The Jews of Veroia were, however, most active in cereals and foreign trade and as money-changers.

The Jews, similar to the other *millets* in the city, including the Muslims, lived in a separate neighborhood called Barbouta[12]. A typical Jewish quarter in a medium-sized Southern Balkan city, such as Veroia, was a maze of simple wooden houses whose dwellers lived in poverty amidst poor sanitary conditions, alleviated only by the occasional more stately houses.

According to the seventeenth century Turkish traveller Evliya Chelebi, in 1668, there two *groups* of Jews in Veroia; either referring to the *Romaniotes* and the *Sephardim* or to two synagogues. The Jewish cemetery lay upon a site in the western part of city, *Mouatzirika,* which had been occupied by a temple dedicated to Hercules. Until the 1870s, when the effects of the process of modernization began to be felt in the European provinces of the Ottoman Empire, the Jewish quarters of the Southern Balkan were quite similar to the neighborhoods of the other *millets.*

The Jewish community, as well as the christian and the moslem ones, was collectively responsible for, among other things, executing state orders, declaring and paying the taxes to state, and maintaining law and order in the area of its jurisdiction. The heads of the community transmitted the state's decisions to the community, assessed tax dues among its members, and acted as middlemen, conveying the community's complaints to the authorities. The Jewish community was quite democratic, since all adult males who payed taxes had a say. The head of the Jewish community *(marbitz)* always a rabbi, was its political and spiritual leader, and its teacher. He

Η εβραϊκή κοινότητα, όπως η χριστιανική και η μουσουλμανική, ήταν συλλογικά υπεύθυνη για την εκτέλεση των κρατικών διαταγών, για την καταβολή των φόρων, για την τήρηση της τάξης και της ασφάλειας στους κόλπους της, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή, καθώς και για την εκπλήρωση άλλων υποχρεώσεων. Οι επικεφαλής κάθε κοινότητας είχαν αποστολή να μεταβιβάζουν τις κρατικές αποφάσεις στην κοινότητα, να κατανέμουν τα φορολογικά βάρη και να διαβιβάζουν στις κρατικές αρχές διάφορα αιτήματα. Η εβραϊκή κοινότητα ήταν αρκετά δημοκρατική, εφόσον στη λαϊκή συνέλευση μετείχαν όλοι οι ενήλικοι που πλήρωναν φόρους. Επικεφαλής της κοινότητας ήταν ο *μαρμπίτς*, που ήταν πάντα ραβίνος, και ταυτόχρονα ήταν ο πολιτικός, πνευματικός και θρησκευτικός αρχηγός της. Κοντά του υπήρχε ένα κοινοτικό συμβούλιο (*μααμάντ ακαάλ*) που απαρτιζόταν από επτά μέλη, όλους λαϊκούς, και το έργο του ήταν η κατάρτιση και εκτέλεση του προϋπολογισμού, καθώς και η κατανομή των φόρων. Υπήρχε, επίσης, δικαστήριο με πρόεδρο τον *μαρμπίτς*, *Ταλμούντ Τορά*, *Χεβρά Καντίσα*[13], που αναλάμβανε την ταφή των νεκρών και διάφορες επιτροπές. Οι κοινότητες είχαν έντονη πολιτική ζωή, καθώς στο πλαίσιό τους αναπτύσσονταν διάφοροι ανταγωνισμοί, για πρόσωπα ή ιδέες.

Στο τέλος του 19ου αιώνα, οι Εβραίοι της Βέροιας βρέθηκαν μπροστά σε καινούργια διλήμματα. Έχοντας γίνει πολίτες μιας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που ήταν σε φάση παρακμής αλλά και μεταρρυθμίσεων, είχαν τη δυνατότητα να εγκαταλείψουν την παραδοσιακή εβραϊκή ζωή της επαρχιακής πόλης. Τα πλέον δυναμικά μέλη της κοινότητας εγκαταλείπουν την εβραϊκή συνοικία. Μερικοί εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη, ενώ άλλοι μεταναστεύουν στο εξωτερικό. Ο εκσυγχρονισμός των εβραϊκών κοινοτήτων είναι πλέον απαραίτητος. Όλες οι εβραϊκές κοινότητες της νότιας Βαλκανικής κοιτάζουν προς τη Θεσσαλονίκη, το μεγάλο αυτό εργαστήριο του εβραϊκού εκσυγχρονισμού. Με τη δημιουργία της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης- Μοναστηρίου[14], το 1894, οι επαφές

was assisted by the the communal council *(maamad hakahal)* composed of seven members, all of them laymen, whose main task was budget planning and implementation, and tax assessment. There was also a court, of which the *marbitz* acted as president, a *Talmud Tora*, a *Hevra Kadisha*[13], responsible for burial of the deceased, and numerous ad hoc committees. Political life in the Jewish community was seldom dull, with people and ideas in constant confrontation.

The end of the nineteenth century presented the Jews of Veroia with unprecedented dilemmas. Being constitutionally equal citizens of a modernizing, albeit declining, Ottoman Empire gave them the opportunity to abandon the traditional Jewish provincial town life if they so wished. The most dynamic elements quit the Jewish quarter; some moved to Salonika or emigrated abroad. If the Jewish community was to survive, it had to modernize. Salonika was the great laboratoty of Jewish modernization towards which the Jews of the

Σπίτι στην εβραϊκή συνοικία (Μπαρμπούτα) το 1993. Φυτικός διάκοσμος κάλυπτε τους εξωτερικούς τοίχους. (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

House in the Jewish quarter (Barbouta) in 1993. Floral composition adorned the external walls. (Elias V. Messinas collection)

[14] Η σύγχρονη πόλη Bitolja.
[14] Modern Bitolja.

της εβραϊκής κοινότητας της Βέροιας με τη Θεσσαλονίκη και την πολυάριθμη εβραϊκή της κοινότητα πυκνώνουν.

Στις δεκαετίες '20 και '30, η Βέροια έγινε ο αγαπημένος τόπος παραθερισμού πολλών εβραϊκών οικογενειών από τη Θεσσαλονίκη. Η συνεχής επαφή διευκόλυνε τη διείσδυση των σύγχρονων ιδεών και συνηθειών. Πριν οι Γερμανοί εξαφανίσουν την εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας, η παραδοσιακή ζωή ήταν ήδη παρελθόν.

Southern Balkans looked. The new railway between Monastir[14] and Salonika intensified the contacts between the Veroian and Salonikan communities.

During the 1920s and 1930s, and by the same token, Veroia became a fashionable summer resort for many Salonikan Jews. Such steady contact facilitated the penetration of modern ideas and customs. Before the Germans arrived to annihilate the Jewish community of Veroia, traditional patterns were a thing of the past.

Σπίτι στην εβραϊκή συνοικία (Μπαρμπούτα) το 1993. Φυτικός διάκοσμος και εβραϊκές επιγραφές και ημερομηνίες διακοσμούσαν τους εξωτερικούς τοίχους. (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

House in the Jewish quarter (Barbouta) in 1993. Floral compositions and Hebrew inscriptions and dates adorned the external walls. (Elias V. Messinas collection)

Η Βέροια είναι κτισμένη σε στρατηγική θέση στους πρόποδες του όρους Βέρμιου και απολαμβάνει τη μοναδική θέα του κάμπου που απλώνεται στα ανατολικά της. Η φυσική της ύδρευση γίνεται από τον ποταμό Αλιάκμονα, παραπόταμος του οποίου είναι ο Τριπόταμος που περνάει στη νότια πλευρά της πόλης.

Τρεις πυρκαγιές που κατέστρεψαν την πόλη έχουν καταγραφεί. Της 19ης Ιουλίου 1772, της 14ης Αυγούστου 1864 και του 1873. Η καταστροφικότερη ήταν αυτή του 1864[15], όταν η αγορά και μεγάλο μέρος του ιστορικού κέντρου καταστράφηκαν. Η πόλη ξαναχτίστηκε στο σύνολό της μετά την πυρκαγιά.

Το ιστορικό κέντρο της πόλης, περιτριγυρισμένο από τα βυζαντινά τείχη, αποτελεί τον πυρήνα της σύγχρονης Βέροιας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η μεταπολεμική ανοικοδόμηση να καταστρέψει τον ιστορικό πολεοδομικό ιστό της πόλης. Παρ' όλη, όμως, την ανεξέλεγκτη σύγχρονη δόμηση, δύο συνοικίες διασώθηκαν σχεδόν ανέπαφες μέχρι τις μέρες μας, μετά το χαρακτηρισμό τους ως παραδοσιακές το 1978: η Κυριώτισσα και η Μπαρμπούτα (η εβραϊκή συνοικία).

Veroia is built at the foot of mount Vermion, dominating, in an almost amphitheatrical manner, the plateau below. Located about seventy kilometers west of Salonika, its natural irrigation is provided by the river Aliakmonas, a tributary of which, the Tripotamos, flows along the southern side of the city.

The city is documented as having been devastated by fire on at least three separate occasions: on July 19, 1772, August 14, 1864 and in 1873. The most severe conflagration was that of 1864[15], when the market place and most of the old city center were destroyed. The city was substantially reconstructed after that date.

The old city, contained within Byzantine walls, forms the nucleus of the modern one. Expansion and development during the last few decades have all but destroyed the original urban fabric. However, despite unregulated development, two neighborhoods have survived almost intact since being designated areas of historical significance in 1978: Kiriotissa and Barbouta (the Jewish quarter).

[15] Κατά ορισμένες πηγές, το 1862.
[15] Some sources date it in 1862.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ - ΤΟ ΙΣΝΑΦ

Μετά την κατάληψή της από τους Τούρκους, στη Βέροια, όπως και στις περισσότερες βυζαντινές πόλεις, δεν έπαψαν να ανθούν οι επαγγελματικές συντεχνίες και οι οικοδομικοί συνεταιρισμοί, όπως είχαν διαμορφωθεί κατά τη βυζαντινή περίοδο. Μεταξύ των συντεχνιών που συνέχισαν να ανθούν, ήσαν και οι συντεχνίες των κτιστών, που ονομάζονταν *ισνάφ* ή *σναφ*. Αυτές αποτελούνταν από τεχνίτες, οι οποίοι ονομάζονταν *κουδαραίοι*, και είχαν επικεφαλής έναν αρχιτεχνίτη. Οι ομάδες των *κουδαραίων* ταξίδευαν και κατασκεύαζαν έργα σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στις τάξεις των *κουδαραίων* συγκαταλέγονταν ξυλουργοί και ξυλογλύπτες. Οι *κουδαραίοι* συνεννοούνταν μεταξύ τους στη μυστική γλώσσα του επαγγέλματος, γεγονός που τους βοήθησε να κρατήσουν μακριά από τους πολλούς τα μυστικά της τέχνης τους. Παρόμοιες μυστικές γλώσσες χρησιμοποιούνταν από πολλές επαγγελματικές ομάδες σε όλη την Ελλάδα. Παραδείγματος χάριν, οι Εβραίοι έμποροι χρησιμοποιούσαν την ισπανοεβραϊκή γλώσσα στις συναλλαγές τους.

Τα *ισνάφ* έχτιζαν σύμφωνα με την παράδοση της κάθε πόλης. Κατά την Τουρκοκρατία, όμως, επηρεασμένοι από τα έργα που εκτελούσαν για τις οθωμανικές αρχές, άρχισε η δουλειά τους να υιοθετεί ανατολίτικες φόρμες και αισθητική. Οι φόρμες αυτές άρχισαν να επηρεάζουν και τις κατοικίες που έχτιζαν, ανεξάρτητα από την προτίμηση του πελάτη και την ιδιαιτερότητα της περιοχής.

Οι *κουδαραίοι* που έχτισαν τη Βέροια ήταν, εκτός

THE ARCHITECTURAL TRADITION OF NORTHERN GREECE - THE BUILDERS GUILDS (ISNAF)

Most of the professional organizations, guilds, and building regulations established by the Byzantines were retained by the Turks after the occupation of the city. The builders guilds *(isnaf* or *snaf)* consisted of groups of craftsmen, known as *koudarei,* supervised by a foreman (architect/head craftsman), who traveled and built throughout the borders of the Ottoman Empire. The *isnaf* professions included carpenters, wood carvers, masons, quarriers, stone carvers, painters, etc. The *isnaf* craftsmen communicated in a secret dialect known only to themselves, in order to protect their trade secrets; this was common practice among many professional guilds throughout Greece. For example, the Jewish merchants and tradesmen used *Ladino* and Hebrew amongst themselves.

The *isnafs* built according to the local tradition in each region. However, during the Ottoman occupation their work acquired a more Oriental flavor, due to their experience in erecting public works in the style required by the Ottoman rulers. These new styles came to be manifested in their commissions, regardless of where they were building or who was their client.

The *koudarei* that built the Veroian houses included both locals and those from Serbia, Bosnia, Herzegovina, Skopje, Debre, and other places to the north. They also worked in nearby cities such as Naoussa, Edessa, Florina and Kastoria.

The synagogue of Veroia represents an interesting mixture of the local *isnaf* tradition in construction, and *halakhic* requirements. It is quite possible that the syna-

Το σπίτι όπου κατοικούσε η οικογένεια Μορδοχάι πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στην εβραϊκή συνοικία της Βέροιας (Μπαρμπούτα) το 1993. Φυτικός διάκοσμος στόλιζε τον εξωτερικό τοίχο· η επιγραφή στα εβραϊκά "Εάν σε λησμονήσω, Ιερουσαλήμ, Ας λησμονήση η δεξιά μου!" (Ψαλμός ΡΛΖ', 5) και η ημερομηνία 5619 (1858).
(συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

The house where Mordohai family lived before World War II in the Jewish quarter (Barbouta) in 1993. Floral compositions adorned the external wall of the house, the Hebrew inscription "If I forget thee, O Jerusalem, Let my right hand forget her cunning" (Psalms, 137, 5) and the date 5619 (1858).
(Elias V. Messinas collection)

από αυτόχθονες, από τη Σερβία, Βοσνία, Ερζεγοβίνη, Σκόπια, Ντέμπρε και άλλους τόπους βορειότερα. Οι ίδιοι εργάστηκαν, επίσης, σε γειτονικές πόλεις, όπως στη Νάουσα, στην Έδεσσα, στη Φλώρινα και στην Καστοριά.

Η συναγωγή της Βέροιας αποτελεί ένα μοναδικό, για το βορειοελλαδικό χώρο, παράδειγμα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής *κουδαραίων* συνδυασμένης με τις εβραϊκές *αλαχότ*. Είναι πολύ πιθανόν ότι η συναγωγή σχεδιάστηκε από τον αρχιτεχνίτη με τις υποδείξεις του ραβίνου. Για παράδειγμα, ο ραβίνος καθόρισε τη θέση του *εϊχάλ* και του *βήματος* και ίσως και τη θέση των δύο θόλων στο ταβάνι ώστε να αναδείξει την ξεχωριστή σημασία του βήματος. Άλλα στοιχεία της συναγωγής που καθορίστηκαν από το ραβίνο ήταν οι ξύλινοι κτιστοί πάγκοι, ο γυναικωνίτης, το ξύλινο καφασωτό διαχωριστικό και ίσως η θέση του *μικβέ* στην αυλή της συναγωγής.

gogue was laid-out by the head craftsman (architect) in consultation with the rabbi of the community. For example, the rabbi prescribed the location of the *heikhal* and the *bema*, and perhaps the location of the domes on the ceiling that emphasized the location of the latter. Other elements that were prescribed by the rabbi were the benches, the women's gallery and its separation by wooden trellis, and, most probably, the location of and access to the *mikve*.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΣΥΝΟΙΚΙΑΣ

THE ARCHITECTURE OF THE JEWISH QUARTER

Η Μπαρμπούτα, όπως ονομάζεται η εβραϊκή συνοικία από τον ποταμό Τριπόταμο ή Μπαρμπούτα, βρίσκεται έξω από τα τείχη, στη νοτιοδυτική άκρη της βυζαντινής πόλης. Έχει σχήμα τριγωνικό, όπου η κάθε πλευρά της ορίζεται αντίστοιχα από τον Τριπόταμο, τα βυζαντινά τείχη και την οδό Μεραρχίας. Η φυσική της οχύρωση περιλαμβάνει τις κατηφορικές όχθες του Τριπόταμου στα δυτικά, τα βυζαντινά τείχη στα βόρεια και το προστατευτικό τείχος που δημιουργούσαν τα σπίτια της συνοικίας στην οδό Μεραρχίας, στα ανατολικά.

Η οχυρωματική και εσωστρεφής διευθέτηση της εβραϊκής συνοικίας ομοιάζει με αυτή των ελληνικών συνοικιών. Συνίσταται από μία ανοιχτή αυλή, στο κέντρο της συνοικίας, που περιβάλλεται από κατοικίες οι οποίες δημιουργούν έναν προστατευτικό τοίχο τριγύρω της. Η είσοδος στην αυλή διεξαγόταν από δύο πύλες, μία στην οδό Μεραρχίας στα ανατολικά, και μία δίπλα στη γέφυρα του Τριπόταμου, στα νοτιοανατολικά[16].

Η ανοιχτή αυλή στο κέντρο της συνοικίας είναι ακόμα στρωμένη με βότσαλα *(καλντερίμι)*, χαρακτηριστικό της Βέροιας και άλλων βορειοελλαδίτικων πόλεων. Άλλο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της εβραϊκής συνοικίας, το οποίο απαντάται και στις άλλες συνοικίες της πόλης, είναι η επικοινωνία των ισόγειων των σπιτιών διαμέσου μιας πόρτας *(απάναξη)* και ενός κοινού διαδρόμου. Η επικοινωνία αυτή σήμερα δεν είναι εφικτή.

Στο βόρειο άκρο της συνοικίας βρίσκεται η συναγω-

The Jewish quarter or Barbouta is located outside the walls on the southwest side of the Byzantine city of Veroia. It forms a rough triangle defined by the river, the Byzantine walls and Merarchias street. It is defended by the steep river bank to the west, the Byzantine walls to the north, and a protective wall of houses facing Merarchias street to the east.

The defensive and introvert character of the Jewish quarter is similar to that of the Greek quarters of Veroia. An open, semi-public, courtyard was surrounded by houses, which formed a protective wall around it. Access was afforded by a single opening from Merarchias street to the east and a gate from the bridge over the Tripotamos to the southeast[16].

The open courtyard, which constituted the heart of the quarter, is still paved with pebbles *(kaldirim)*, a style characteristic of Veroia and other northern Greek towns. As in most Veroian quarters, the ground floors of the houses communicated, through a door *(apanaxi)*, along a common protected corridor; this has long since been blocked.

At the north end of the courtyard stands the synagogue. Despite its social and religious significance, it is built to blend in modestly, both in terms of size and of materials, with the surrounding residential fabric. The only elements that distinguish it from the adjacent wood-and-plaster houses is the stone wall and portico.

The houses in the Jewish quarter have certain characteristics that distinguish them from those in other Veroian quarters, such as a closed ground floor, fewer roofed

[16] Η πύλη κατεδαφίστηκε πρόσφατα.
[16] The gate was demolished recently.

γή. Παρ' όλη τη σημαντική κοινωνική και θρησκευτική της θέση, έχει κτιστεί ως μέρος της συνοικίας, ταιριάζοντας απόλυτα με τα γύρω σπίτια, τόσο ως προς τα υλικά όσο και ως προς το μέγεθος. Τα μοναδικά στοιχεία που της προσδίδουν κάποια ιδιαιτερότητα διαφοροποιώντας την από τον πέριξ χώρο, είναι ο πλινθόκτιστος τοίχος και το πρόπυλο της εισόδου.

Τα σπίτια της εβραϊκής συνοικίας διαφέρουν από τα σπίτια των άλλων συνοικιών της πόλης. Για παράδειγμα, έχουν κλειστά ισόγεια, οι προσόψεις τους είναι διαρρυθμισμένες συμμετρικά και φέρουν διακοσμητικά στοιχεία που φανερώνουν επιρροές μπαρόκ από τα μεγάλα αστικά κέντρα της Ευρώπης. Ένα από τα πλέον ιδιαίτερα χαρακτηριστικά είναι οι επιγραφές στα σπίτια, στα εβραϊκά, και κυρίως η αναγραφή της ημερομηνίας κατασκευής ενός εκάστου κτιρίου. Τα εβραϊκά σπίτια ξεχωρίζουν, τέλος, από τα υπόλοιπα βεροιώτικα σπίτια από το γεγονός ότι δεν έχουν τζάκια, παρ' όλο που η καπνοδόχος αποτελεί σημαντικό στοιχείο της ντόπιας αρχιτεκτονικής παράδοσης. Τα εβραϊκά σπίτια θερμαίνονταν με κινητά μαγκάλια.

Η εβραϊκή συνοικία επεκτάθηκε το 1859, το 1882 και το 1883. Τα σπίτια που χτίστηκαν στις περιόδους αυτές δεν ακολούθησαν το αμυντικό μοντέλο, αλλά κυρίως δυτικές τάσεις. Γύρω από τα σπίτια αυτά υπήρχαν περιφραγμένες αυλές και κήποι.

Η εβραϊκή συνοικία εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους της όταν αυτοί συνελήφθησαν από τους Γερμανούς και στάλθηκαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης το Μάιο του 1943. Τα σπίτια λεηλατήθηκαν, όπως σε όλες σχεδόν τις ελληνικές πόλεις, και καταλήφθηκαν από πρόσφυγες. Στη συνέχεια, πουλήθηκαν σε νέους ιδιοκτήτες, μετά το 1948, από τη νεοσυσταθείσα εβραϊκή κοινότητα. Μόνο η συναγωγή ανήκει σήμερα στο *Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο.*

balconies *(hayati)*, greater height, rooms and façades organized in a very symmetrical manner, and decorations that suggest baroque influences from abroad. Perhaps the most striking characteristics are the Hebrew inscriptions elaborated with floral decorations and with the Hebrew dates upon which the houses were built. Jewish houses are also distinguished by the absence of a fireplace, an integral part of the typical Veroian house; they were heated by moveable coal heaters instead.

The quarter was expanded in 1859, 1882 and 1883. The new houses, with open courts, did not follow the defensive model that had hitherto been characteristic.

The Jewish quarter was abandoned when the Jews of Veroia were rounded up and deported by the Germans in May 1943. The quarter was pillaged and the houses occupied by refugees, who greatly damaged their original character. After 1948, the houses were sold to new occupants by the briefly re-established Jewish community, save for the synagogue which is owned by the *Central Board of Jewish Communities.*

Η συναγωγή της Βέροιας το 1993. (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

The synagogue of Veroia in 1993. (Elias V. Messinas collection)

Η ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

Τοποθεσία: οδός Ολγανού 6, συνοικία Μπαρμπούτα
(η προπολεμικά εβραϊκή συνοικία)
Έτος ανέγερσης: πριν από το 1850

THE SYNAGOGUE OF VEROIA

Location: 6 Olganou street, Barbouta quarter
(pre-World War II Jewish quarter)
Date of establishment: prior to 1850

Τοποθεσία και Προσανατολισμός

Η συναγωγή βρίσκεται στη βορειοδυτική άκρη της ανοικτής αυλής της εβραϊκής συνοικίας. Είναι κτισμένη στην πλευρά που γειτονεύει με τον Τριπόταμο, δίπλα στην απότομη όχθη του ποταμού. Είναι προσανατολισμένη με τον άξονα βορρά-νότου κατά μήκος της.

Location and Orientation

The synagogue is located on the northern side of the Jewish quarter's open courtyard, on the steep sloping bank of the River Tripotamos. The length of the synagogue runs along a rough north-south axis.

Ιστορία της Συναγωγής

Η συναγωγή κτίστηκε με φιρμάνι του σουλτάνου το 1850. Είναι πιθανόν ότι η χρονολόγησή της θα μπορέσει να προσδιοριστεί με μεγαλύτερη ακρίβεια όταν δοθεί απάντηση για την ενδεχόμενη σχέση μεταξύ του λιθόκτιστου τοίχου και της υπόλοιπης ξυλοκατασκευής. Το άβολο πάντρεμά τους μπορεί να σημαίνει ότι δεν κτίστηκαν ταυτοχρόνως, αλλά ενώθηκαν σε κάποια χρονική στιγμή. Τα πέντε κλειστά του παράθυρα πιθανόν να μαρτυρούν τη διαρρύθμιση της φάσης αυτής. Η παλαιότερη ξυλόκτιστη κατασκευή μάλλον καταστράφηκε σε κάποια πυρκαγιά.

Μπορούμε να υποθέσουμε ευκολότερα την εξέλιξη του γυναικωνίτη *(εζράτ νασίμ)*. Από την αρχική του θέση, που ήταν στα βόρεια του κτιρίου, μεταφέρθηκε στα νότιά του, χρησιμοποιώντας γειτονικό σπίτι. Τη φάση αυτή μαρτυρούν τα κλεισμένα παράθυρα του γυναικωνίτη στο βόρειο τοίχο, το περίγραμμα της πρώην κατασκευής του γυναικωνίτη στη βόρεια όψη και η εσωτερική επέκταση της στέγης πάνω από το γυναικωνίτη. Μια σχετικά πρόσφατη τροποποίηση της

History of the Synagogue

The synagogue was constructed with imperial firman prior to 1850; however, identifying the relationship between the timber-frame building and the masonry wall may offer a more accurate estimation. The imperfect integration of these two elements suggests that they were built at different times; five sealed openings in the wall suggest its original design, while a fire may have destroyed the earlier hall.

The evolution of the women gallery *(ezrat nashim)* can be more easily reconstructed. Initially located in a structure behind the north wall, it is currently relocated in a structure behind the south wall. Evidence of this transition are the sealed openings in the north wall, remains of the demolished structure on the north facade, and the enlargement of the roof to incorporate the adjacent structure to the south. A recent (pre-World War II) addition to the building is the entrance portico that was added to the main façade, an element that most probably came from Kastoria and Pelion.

The present location of the synagogue may offer hints

[17] Ο Απόστολος Παύλος επισκέφθηκε τη Βέροια δύο φορές, γύρω στο 50/51 μ.Χ. και το 57 μ.Χ., κατά τη δεύτερη περιοδεία του στη Μακεδονία.
[17] Paul visited Veroia twice, around 50/51 CE and 57CE, during his second ministry to Macedonia, Greece.
[18] Πράξεις, ις', 13, "...τη τε ημέρα των σαββάτων εξήλθομεν έξω της πόλεως παρά ποταμόν ου ενομίζετο προσευχή είναι..."
[18] Acts, 16, 13, "...And on the sabbath we went out of the city by a river side, where prayer was wont to be made..."

αρχικής μορφολογίας του κτιρίου, που χρονολογείται πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, είναι το πρόπυλο της κύριας εισόδου, το οποίο αποτελεί δείγμα επιρροών από την Καστοριά και το Πήλιο.

Η σημερινή θέση της συναγωγής ίσως να σχετίζεται με την τοποθεσία της αρχαίας συναγωγής της Βέροιας. Είναι, μάλιστα, πιθανόν να έχει κτιστεί ακριβώς πάνω στην αρχαία συναγωγή που επισκέφθηκε ο Απόστολος Παύλος δύο φορές[17]. Μάλιστα, ο Απόστολος Παύλος μάς πληροφορεί[18] ότι, όπως και στη Βέροια, στους Φιλίππους οι Εβραίοι συναθροίζονταν δίπλα στο ποτάμι για προσευχή (εννοώντας πιθανότατα τη συναγωγή της πόλης).

Η Κάτοψη

Η κάτοψη της συναγωγής είναι παραλληλόγραμμη με έξι κολόνες από *τσατμά* και επίχρισμα, οι οποίες χωρίζουν τον εσωτερικό κυρίως χώρο από το χώρο της εισόδου.

Οι τοίχοι της συναγωγής συνίστανται αντίστοιχα από το λιθόκτιστο τοίχο στα ανατολικά, τοίχους από *μπαγδατί* στα βόρεια και δυτικά και τοίχους από *τσατμά* στα νότια. Οι διαφορετικές κατασκευαστικές μέθοδοι των τοίχων μαρτυρούν και τις διαφορετικές φάσεις που χτίστηκε ο κάθε τοίχος. Παρά ταύτα, το σύνολο είναι αρμονικό και λειτουργικό.

Η κύρια είσοδος της συναγωγής βρίσκεται στο λιθόκτιστο τοίχο και ορίζεται από έξι ημικυκλικά σκαλοπάτια και κεραμοσκεπές πρόπυλο. Το πρόπυλο, ξένο προς την παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Βέροιας, αποτελεί επίδραση προερχόμενη από την Καστοριά και το Πήλιο. Οι διπλές, ξύλινες πόρτες της εισόδου είναι ενισχυμένες και διακοσμημένες με *γυφτόκαρφα* και διακοσμητική κλειδαριά.

Τα κύρια στοιχεία του εσωτερικού είναι το *εϊχάλ ακόντες* και το *βήμα*. Το *εϊχάλ* βρίσκεται στον ανατολικό λιθόκτιστο τοίχο. Είναι κατασκευασμένο από ξύλο και διακοσμημένο σύμφωνα με την τοπική παράδοση, ενώ τα σκαλοπάτια του μοιάζουν να είναι νεώτε-

as to the ancient origins of the site: it is quite possible that it is built on the site of an earlier synagogue, perhaps even that visited by the St. Paul twice[17]. Paul also describes in Acts[18] a site, also adjacent to a river, in Philippi where Jews gathered for prayer, most probably the local synagogue.

Proximity to a water source also benefited the *mikve*, which required running water and was usually located near the synagogue. In Veroia the *mikve* is located by the synagogue beside the river.

The Plan

The synagogue's floor plan is rectangular, with six *chatma* columns faced in painted plaster dividing the central

Το στέγαστρο της κύριας εισόδου της συναγωγής το 1995. Το στέγαστρο δεν είναι χαρακτηριστικό της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της Βέροιας, αλλά προέρχεται πιθανότατα από την Καστοριά και το Πήλιο. (φωτογράφος: Σωκράτης Μαυρομάτης)

The entrance portico of the front facade of the synagogue in 1995. The entrance portico is an element uncommon to Veroia. It most probably came from Kastoria and Pilio. (photographer: Socratis Mavromatis)

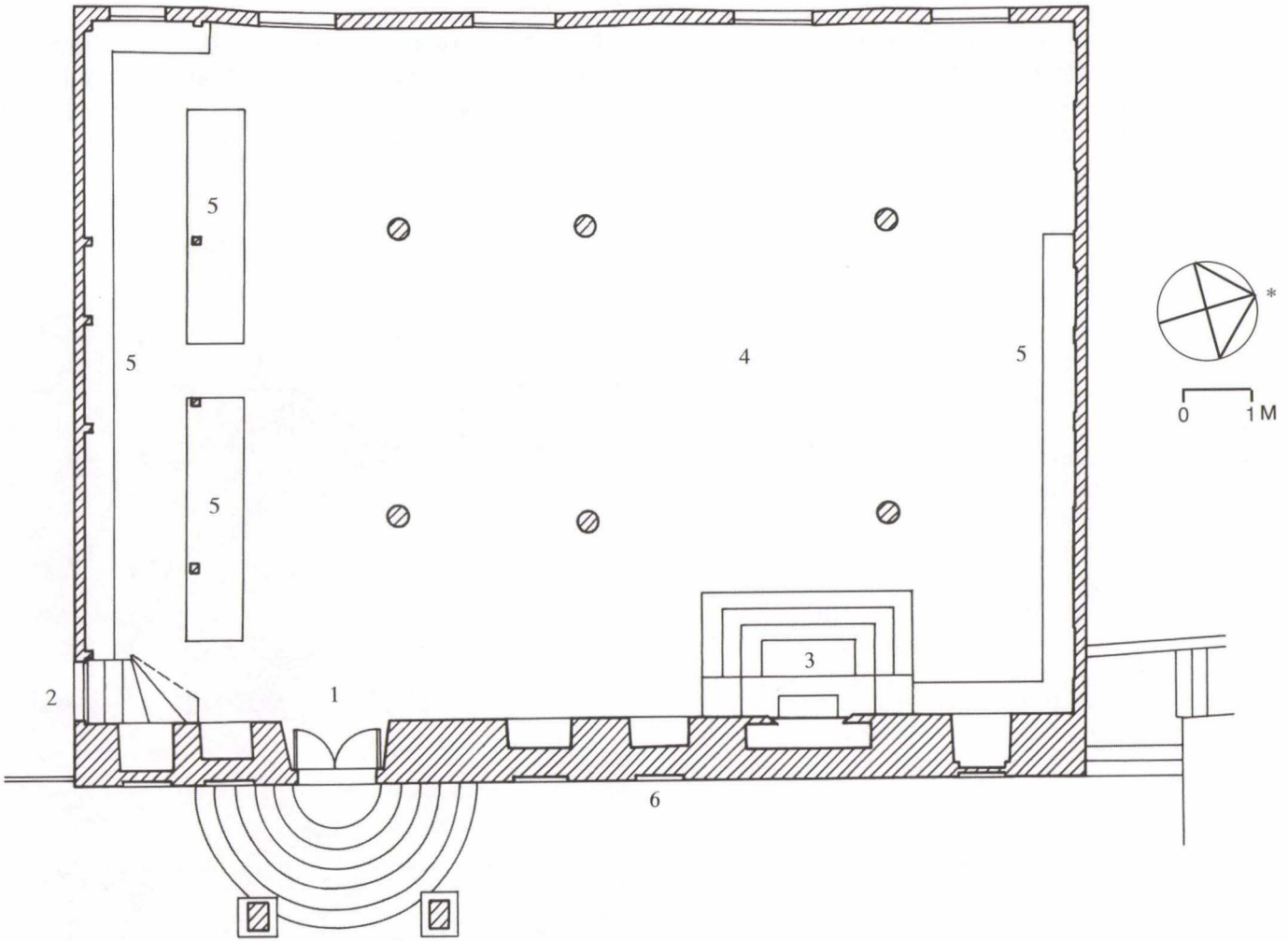

Υπόμνημα

1. Κύρια είσοδος
2. Είσοδος γυναικών και σκάλες προς το εξράτ νασίμ
3. Εϊχάλ
4. Τοποθεσία του προσωρινού τεϊβά
5. Μόνιμα καθίσματα
6. Κλεισμένα παράθυρα

Legend

1. Main entrance
2. Women entrance and access to exrat nashim
3. Heikhal
4. Temporary location of the movable teiva (readers' desk)
5. Seats
6. Blocked windows
** Το βέλος υποδεικνύει το βορά*
The arrow is pointing north.

Κάτοψη της συναγωγής Βέροιας (σχέδιο του Ηλία Β. Μεσσίνα, βασισμένο στο σχέδιο αποτύπωσης των Π. & Μ. Κουφόπουλου).

Floor plan of the synagogue of Veroia (drawing by Elias V. Messinas, based on survey drawing by P. & M. Koufopoulos).

Κάτοψη πρώτου ορόφου
First floor plan

ρη προσθήκη. Το μόνιμο *βήμα* της συναγωγής πιθανότατα καταστράφηκε στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο προσωρινός κινητός άμβωνας είναι ένα τραπέζι τοποθετημένο στο κέντρο του χώρου, κατά την σεφαραδίτικη παράδοση και *αλαχά*[19].

Το πάτωμα, φτιαγμένο από ξύλινες σανίδες, είναι διακοσμημένο στο κεντρικό του σημείο, όπως αυτό καθορίζεται από τις τέσσερις κολόνες, με μωσαϊκά διακοσμητικά πλακάκια. Το υπόλοιπο λιτό πάτωμα πιθανότατα να ήταν καλυμμένο όλο το χρόνο με χαλιά, σύμφωνα με τη βεροιώτικη παράδοση.

Το μπαλκόνι του *εζράτ νασίμ* βρίσκεται στο νότιο τοίχο και είναι διαχωρισμένο οπτικά από τον υπόλοιπο χώρο με ξύλινο καφασωτό. Η είσοδός του είναι από την αυλή, από ξεχωριστή πόρτα, στο νότιο τοίχο. Ο παλαιότερος γυναικωνίτης, που κατεδαφίστηκε πριν από τον πόλεμο, βρισκόταν πίσω από τα κλειστά

prayer hall from the entrance area.

The building's enclosure consists of a porous-stone masonry wall to the east, *bagdati* walls to the north and west, and a *chatma* wall to the south. The different construction techniques may suggest that the walls were built at different times, or that they belong to earlier structures that were integrated at a later date.

The synagogue's entrance is via the masonry wall. It is defined by a flight of six half-circular stairs and a portico. The portico, not a common feature in Veroia architecture, is later, suggesting the influence of Kastoria and Pelion region. The double wooden doors are reinforced with *gyftokarfa* and a decorative lock.

The main furnishings are the *heikhal* and the reader's desk. The *heikhal* is incorporated into the masonry wall. A wooden structure, with steps added later, it is decorated in the Turkish style and painted in the style of a traditional Veroian house. The permanent *bema* of the synagogue was most probably destroyed during World War II. The contemporary movable reader's desk is currently placed in the center of the hall, according to the Sephardi tradition and *halakha*[19].

The central floor area, defined by the four columns, is covered with decorative terazzo tiles; the rest of the floor, with wooden planks, which suggest that the floor was once covered year round with rugs, in the Veroian tradition.

The *ezrat nashim* balcony is located on the south wall, and is visually separated from the main hall by the use of a wooden trellis screen. It is entered directly from the outside of the building. An earlier *ezrat nashim,* which was demolished before World War II, was located behind the sealed openings on the north wall. Along the north and east walls are built-in wooden benches (of which traces remain on the west wall, too), some with armrests -typical of the traditional Veroian house- known as *minderi. Halakha*[20] designates the seats adjacent to the *heikhal* as honorary to be used by the elders. Some of the benches have been removed, probably during World War II.

[19] Τουρ, Οράχ Χαΐμ, τόμος Ι, Αλαχότ, Μπέιτ Κνέσετ, 150 "... το *βήμα*, όπου διαβάζεται η *Τορά*, τοποθετείται στο κέντρο της συναγωγής ώστε όλοι να ακούν...". (Μ.τ.Σ.)

[19] Tur, Orakh Haim, vol. I, Halakhot Beth Knesset, 150 "... .to place a *bema* in the center of the synagogue, to stand on it the reader of the *Tora*, so that all may listen...". (transl. by author E.M.)

Το μικβέ δίπλα στη συναγωγή της Βέροιας το 1993. Βλάστηση και εγκατάλειψη έχουν καταστήσει το κτίσμα απρόσιτο. (συλλογή Ηλίας Β. Μεσσίνας)

The mikve adacent to the synagogue of Veroia in 1993. Wild-growing vegetation have covered this structure and have rendered it inaccessible. (Elias V. Messinas collection)

παράθυρα του βόρειου τοίχου. Ένα παλαιότερο *εζράτ νασίμ*, που γκρεμίστηκε πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, βρισκόταν πίσω από τα κλεισμένα ανοίγματα του βόρειου τοίχου. Κατά μήκος του βόρειου και του ανατολικού τοίχου έχουν κτιστεί ξύλινα στασίδια (απομεινάρια των οποίων υπάρχουν στο δυτικό τοίχο), μερικά με χειρολαβές -τυπικές των παραδοσιακών βεροιώτικων σπιτιών- γνωστά ως *μιντέρια*. Η *αλαχά*[20] ορίζει ότι στα καθίσματα που είναι δίπλα στο *εϊχάλ* πρέπει να κάθονται, τιμητικά, οι ηλικιωμένοι. Μερικά από τα στασίδια έχουν ξηλωθεί μάλλον κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Το λιτό ταβάνι από σανίδες και διακοσμητικά αρμοκάλυπτρα δεν διαφέρει από τα παραδοσιακά ταβάνια της περιοχής της βόρειας Ελλάδας. Σε δύο σημεία, όμως, έχει δύο οκτάγωνους θόλους, διακοσμημένους κατά την τουρκική παράδοση. Ο ένας βρίσκεται στο κέντρο του χώρου, ανάμεσα στις τέσσερις κεντρικές κολόνες, ενώ ο δεύτερος στο δυτικό τοίχο, απέναντι

The wooden ceiling is simple adorned with decorative trims in a style common in northern Greece. There are two octagonal Turkish-style domes, one located over the central hall, the other near the west wall. The latter may suggest that the *bema* was meant to be located under it, near or against the west wall, in the *Romaniot* tradition, rather than its present location in the center.

Most of the interior plaster surfaces, including the column capitals and the decorative beams, are painted in *faux-marble*. This is probably a later addition, and is similar to the interior of some Salonikan synagogues dating from the last decades of the nineteenth century. It is quite possible that the earlier decoration included brightly-colored themes containing landscapes and Jewish symbols, more in tune with the Veroian tradition.

The Mikve

The *mikve* was regularly visited by the women, and, on certain occasions, the men of the congregation. It is still

Αριστερά: Εσωτερικό της συναγωγής το 1995, προς την κύρια είσοδο. Στο κέντρο της φωτογραφίας ο κινητός άμβωνας. Στο βάθος της φωτογραφίας το μπαλκόνι του γυναικωνίτη (εζράτ νασίμ) κρυμμένο πίσω από το ξύλινο καφασωτό. (φωτογράφος: Σωκράτης Μαυρομάτης)

Left: Interior of the synagogue in 1995, towards the main entrance. In the foreground the reader's desk is visible. In the background the ezrat nashim balcony is hidden behind wooden trellis. (photographer: Socratis Mavromatis)

Δεξιά: Εσωτερικό της συναγωγής της Βέροιας το 1995. Πίσω από τα κλεισμένα παράθυρα στον απέναντι τοίχο ήταν ο γυναικωνίτης (εζράτ νασίμ). Στα δεξιά είναι το εϊχάλ. Διακοσμητικά μωσαϊκά πλακάκια δίνουν έμφαση στο κέντρο της αίθουσας. Ξύλινα καθίσματα σώζονται χτισμένα στους τοίχους της αίθουσας. (φωτογράφος: Σωκράτης Μαυρομάτης)

Right: Interior of the synagogue of Veroia in 1995. Behind the now-blocked openings was the women section (ezrat nashim). To the right is the heikhal. Decorative terazzo tiles give emphasis to the center of the hall. Wooden benches are built along the walls of the hall. (photographer: Socratis Mavromatis)

από το *εϊχάλ*. Εάν ο θόλος αυτός καθόριζε τη θέση του *βήματος*, τότε αυτό ήταν τοποθετημένο στο δυτικό τοίχο σύμφωνα με τη ρωμανιώτικη παράδοση.

Οι εσωτερικοί τοίχοι, κολόνες, κιονόκρανα και διακοσμητικά ψευδοδοκάρια είναι όλα καλυμμένα με επίχρισμα και βαμμένα σε απομίμηση μαρμάρου. Η διακόσμηση αυτή είναι πιθανότατα μεταγενέστερη, παρόμοια με τη διακόσμηση του εσωτερικού των συναγωγών της Θεσσαλονίκης, του τέλους του 19ου αιώνα. Είναι πιθανόν η προγενέστερη διακόσμηση του κτιρίου να περιελάμβανε πολύχρωμα θέματα εβραϊκού περιεχομένου και τοπία παρόμοια με την παραδοσιακή τεχνοτροπία των αρχοντικών της Βέροιας.

Το Μικβέ

Το *μικβέ* χρησιμοποιείτο κατ'εξοχήν από τις γυναίκες της κοινότητας, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις και από τους άνδρες. Βρίσκεται στις μέρες μας στην αυλή

located next to the immediate west of the synagogue, by the Tripotamos. It is currently abandoned and overgrown with uncontrolled vegetation, despite the fact that it is one of the very few remaining *mikveh* in Greece.

The Sefarim

The synagogue's twelve *sefarim* were saved from the Nazi destruction by the bishop of Veroia and Naoussa. According to Azaria Hanania Sabbetai, one of the community's last *hazanim*, the synagogue of Veroia had twelve *sefarim* before and immediately after World War II. Nine were donated to newly-dedicated synagogues in Israel.

However, according to a 1951 article in the Greek daily *Kathimerini*, Isaak Kabelis visited the synagogue of Veroia in 1940 and saw among its *sefarim* an ancient one, probably written in Aramaic, which was not used

[20] Τουρ, Οράχ Χαΐμ, τόμος Ι, Αλαχότ, Μπέιτ Κνέσετ, 150 "... οι γεροντότεροι έχουν την πλάτη τους στο *εϊχάλ* και κοιτάνε προς το σώμα των προσευχομένων... η πρώτη σειρά των οποίων αντικρίζει τους γεροντότερους... και όλοι κάθονται κοιτάζοντας προς τους γεροντότερους και την *τεϊβά*...". (Μ.τ.Σ.)

[20] Tur, Orakh Haim, vol. I, Halakhot Beth Knesset, 150 "... the elder face the congregation and their back is towards the *heikhal* ... the first row (of the congregation) facing the elders ... and they all sit facing the elders and facing the *teiva* ...". (transl. by author E.M.)

Αριστερά: Διακοσμητικό ταβάνι στο εσωτερικό της συναγωγής το 1995. Οι επιρροές από την οθωμανική αρχιτεκτονική είναι φανερές. (φωτογράφος: Σωκράτης Μαυρομάτης)

Left: Decorative ceiling in the main hall of the synagogue in 1995. Islamic influences are evident. (photographer: Socratis Mavromatis)

Δεξιά: Το εϊχάλ. Τα σκαλοπάτια είναι πρόσφατη προσθήκη. (φωτογράφος: Σωκράτης Μαυρομάτης)

Right: The heikhal. The steps are a contemporary addition/repair. (photographer: Socratis Mavromatis)

της συναγωγής, στα δυτικά, προς τον Τριπόταμο, εγκαταλειμμένο, καλυμμένο με βλάστηση, παρ' όλο που είναι ένα από τα τελευταία *μικβέ* στην Ελλάδα.

Τα Σεφαρίμ

Πριν από τον πόλεμο, κατά τον Αζαρία Χανανία Σαμπετάι, έναν από τους τελευταίους *χαζανίμ* της κοινότητας, η συναγωγή της Βέροιας είχε δώδεκα *σεφαρίμ*. Εννέα από αυτά δωρήθηκαν σε νέες συναγωγές που ιδρύθηκαν στο Ισραήλ.

Σύμφωνα, όμως, με ένα άρθρο που δημοσίευσε η εφημερίδα *Καθημερινή*, το 1951, ο Ισαάκ Καμπελής αναφέρει ότι επισκέφθηκε τη συναγωγή της Βέροιας το 1940 και είδε μεταξύ άλλων και ένα αρχαίο *σέφερ*, πιθανότατα γραμμένο στα αραμαϊκά, το οποίο δεν χρησιμοποιείτο στις λειτουργίες. Στο *σέφερ* αυτό, αναφέρει το άρθρο, υπήρχαν στην άκρη του παπύρου χειρόγραφες σημειώσεις σχετικά με κάποιον *σαλίαχ* που είχε διδάξει στη συναγωγή καθώς και για την ημερομηνία της επίσκεψής του (πιθανή αναφορά στην επίσκεψη του Αποστόλου Παύλου). Το *σέφερ* αυτό εξετάστηκε από ειδικούς από τη Θεσσαλονίκη και τον ίδιο τον αρχιραβίνο Κόρετς. Το *σέφερ* εκλάπη από τους Γερμανούς το 1943, αλλά διασώθηκε από τους Εβραίους της Ουγγαρίας που το χρησιμοποιούσαν για τις λειτουργίες τους. Σύμφωνα με τον Καμπελή, το *σέφερ* πουλήθηκε αργότερα σε κάποιον πλούσιο έμπορο από την Αυστρία. Το άρθρο αναφέρει, επίσης, ότι η εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας επισήμως προέβη σε διάψευση των γραφομένων, αναφέροντας ότι από τα δώδεκα *σεφαρίμ* της συναγωγής, τα οκτώ δωρήθηκαν σε συναγωγές του Ισραήλ, ενώ τα τέσσερα παρέμειναν εν χρήσει στη συναγωγή.

for services. In the borders of the text were hand-written notes concerning a *shaliah* who preached in the synagogue of Veroia, probably referring to St. Paul's visit, of which the date is also given. This *Tora* scroll was closely examined by as great an authority as chief Rabbi Koretz of Salonika. It was stolen by the Germans in 1943 and salvaged by Hungarian Jews, who used it for prayer services. According to Kabelis, the *Tora* scroll was later purchased by a wealthy Austrian merchant. A Veroia community official denied Kabelis's story, arguing that of the twelve *sefarim*, eight were sent to Israel and four remained in the synagogue.

Εσωτερικό της συναγωγής της Βέροιας το 1995. Το εϊχάλ βρίσκεται στα δεξιά, ενώ στο κέντρο της αίθουσας υπάρχει κινητός άμβωνας (τεϊβά), τοποθετημένος κάτω από το πλούσια διακοσμημένο ταβάνι.[2] (φωτογράφος: Σωκράτης Μαυρομάτης)

Interior of the synagogue of Veroia in 1995. The heikhal is to the right and a movable reader's desk is placed in the center of the hall, under the decorated ceiling.[1] (photographer: Socratis Mavromatis)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η εβραϊκή ζωή της Θεσσαλονίκης διακόπηκε απότομα το 1943. Οι εκτοπίσεις του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης από τους Γερμανούς ολοκληρώθηκαν μεταξύ Μαρτίου και Αυγούστου. Το δράμα, όμως, της εβραϊκής κοινότητας ξεκίνησε το 1941 και εξελίχθηκε σταδιακά στην ταπείνωση και καταστροφή της. Η κοινότητα, αφού έχασε τα περιουσιακά της στοιχεία και την κυριότητα των φιλανθρωπικών και θρησκευτικών της ιδρυμάτων το 1941[1], αναγκάστηκε να στείλει περισσότερους από 3.500 νέους σε ομάδες καταναγκαστικής εργασίας μετά τον Ιούλιο 1942, όπου πολλοί πέθαναν από τις επιδημίες και την απάνθρωπη μεταχείριση. Αργότερα, η κοινότητα αναγκάστηκε να εξαγοράσει την ελευθερία των εναπομεινάντων νέων, με το αστρονομικό ποσό των δύο δισεκατομμυρίων δραχμών. Το Νοέμβριο 1942, το εβραϊκό νεκροταφείο, με ιστορία πολλών αιώνων, μεταμορφώθηκε μέσα σε λίγες ώρες από αρχαία νεκρόπολη σε γιαπί. Τέλος, όλες οι εβραϊκές οικογένειες οδηγήθηκαν σταδιακά στη συνοικία Βαρόνου Χιρς, όπου εν συνεχεία μεταφέρθηκαν μέσα σε κλειστά βαγόνια στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Τη συστηματική καταστροφή της εβραϊκής κοινότητας ακολούθησε μια επίσης συστηματική αρπαγή των εβραϊκών περιουσιών. Εγκαταλειμμένα εβραϊκά σπίτια παραδόθηκαν σε προσφυγικές χριστιανικές οικογένειες ή λεηλατήθηκαν κατά την αναζήτηση κρυμμένου χρυσού, εγκαταλειμμένες εβραϊκές επιχειρήσεις παραδόθηκαν σε δοσίλογους, ή τα περιουσιακά τους στοιχεία, αφού καταγράφηκαν συστηματικά, διαμοιράστηκαν σε φτωχούς πρόσφυγες, ενώ τα αρχεία της εβραϊκής κοινότητας κα-

EPILOGUE

Jewish life in Salonika was interrupted abruptly in 1943; German deportations of the Jewish population of the city took place between March and August. However, the drama began in 1941[1], and evolved into a slow process of humiliation and destruction of the Jewish community: it was stripped of its assets and philanthropic and religious institutions in 1941, and was forced to send over 3,500 young men to forced labor after July 1942, where many of them lost their lives, due to the inhumane working conditions. Release of the survivors entailed paying the astronomical sum of two billion drachmas. In November 1942 the community was deprived of its centuries-old cemetery, which was transformed from an ancient necropolis into a construction site within hours. Finally, all Jewish families were forced to move to the Baron de Hirsch quarter, from were took place their deportation, in freight trains, to the death camps.

This systematic destruction of the Jewish community was also followed by a systematic destruction and plundering of anything Jewish. Abandoned Jewish houses were handed over to Greek Christian refugees or vandalized in search of gold; abandoned Jewish businesses were taken over by Greek informants or their contents divided among needy refugees; the archives of the Jewish community were taken to Berlin[2]. The synagogues shared the fate of so many others around Greece: their contents were either destroyed or stolen, while the buildings were either burned, turned into storage and stables, or used as living quarters[3]. Few syna-

[1] *Αναδιοργάνωση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και σύσταση Ενιαίου Ισραηλιτικού Φιλανθρωπικού Ιδρύματος*, Θεσσαλονίκη, 1941 (στα Ελληνικά, Γερμανικά και Λαντίνο).

[1] *Anadiorganosis tis Israilitikis Koinotitas Thessalonikis kai sistasis eniaiou Israilitikou Filanthropikou Idrimatos* (Reconstraction of the Jewish Community of Salonika and the establishment of a unified Philanthropic Institution), Salonika, 1941(in Greek, German, and Ladino).

[2] Μέρος των αρχείων της εβραϊκής κοινότητας, που βρίσκονται στην Ιερουσαλήμ (Ισραήλ), ήρθαν από το Βερολίνο. Ένα ακόμα μέρος των αρχείων της κοινότητας, που κατέληξε στη Μόσχα (Ρωσία), επίσης προέρχεται από το Βερολίνο.

[2] Part of the archives of the Jewish community, which are currently in Jerusalem (Israel), were brought from Berlin. Another part, ended up in Moscow (Russia), taken from Berlin.

τέληξαν στο Βερολίνο[2]. Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης, μαζί με τα υπόλοιπα ισραηλιτικά ιδρύματα, είχαν την τύχη των συναγωγών των άλλων πόλεων της Ελλάδας: τα περιεχόμενά τους καταστράφηκαν ή εκλάπησαν, ενώ τα κτίρια ή καταστράφηκαν, ή μετατράπηκαν σε αποθήκες και σταύλους, ή χρησιμοποιήθηκαν για να στεγάσουν πρόσφυγες[3]. Μερικές μόνο συναγωγές διασώθηκαν μετά τον πόλεμο. Η μνήμη τους ξαναζωντανεύει στα λιγοστά στοιχεία[4] που έχουμε γι' αυτές, και στις μνήμες των λιγοστών επιζώντων της *Shoah*[5].

Σήμερα, η καταστροφή της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης κατά τη *Shoah* είναι ακόμα αισθητή. Παρ' όλο που η κοινότητα δραστηριοποιείται και πάλι στην

gogues survived the war. Their memory is preserved only in the scattered written evidence[4] and the faded memories of the *Shoah*[5] survivors.

Today the annihilation of the Jews of Salonika during World War II is still felt. The Jewish community is once again active in Greek society, but the loss of so many co-religionists, their institutions, and houses of prayer has deprived the Jewish community of its historic and religious past. It has also deprived the city of a large number of important buildings that enriched it and contributed to its urban and religious diversity.

The Jewish community of Veroia's fate was similar to that of Salonika. The deportation of the Jews of Veroia

[3] Σε άλλες πόλεις της Ελλάδας συναγωγές μετατράπηκαν σε σταύλους (Κομοτηνή), αποθήκες (Τρίκαλα) και κατοικίες (Δράμα).

[3] Synagogues are known to have been turned into stables (Komotini), storage (Trikala) and Drama (living quarters).

[4] Οι συναγωγές Κιάνα και Μπουρλά, που διασώθηκαν μετά τον πόλεμο, φωτογραφήθηκαν τις δεκαετίες '70 και '80, πριν από την κατεδάφισή τους.

[4] Photographs of Kiana, and Burla synagogues that survived after the war, were only taken in the 1970's and 1980's, before their demolition.

[5] Ολοκαύτωμα.

[5] Holocaust.

[6] Η οικογένεια του Ιωσήφ Μορδοχάι από τη Βέροια, που κατοικεί στο Ισραήλ, ήταν μια από τις λιγοστές εβραϊκές οικογένειες της πόλης που γλίτωσε, καθώς κρύφτηκε από Χριστιανούς συμπολίτες του κάτω από τη στέγη του τζαμιού όπου κατοικούσαν, δίπλα στην εβραϊκή συνοικία (Μπαρμπούτα).

[6] The family of Yossi Mordohai of Veroia, presently living in Israel, was one of the very few Jewish families that survieved in hidding by being hidden by a Greek Christian family in the roof attic of the mosque, where they lived, adjacent to the jewish quarter (Barbouta).

Το εβραϊκό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης πριν από την καταστροφή του το Νοέμβριο 1942. Στο βάθος της φωτογραφίας διακρίνεται το κτίριο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
(Ινστιτούτο Γιαντ Μπεν-Τσβι)
The Jewish cemetery of Salonika prior to its destruction in November 1942. In the background is the building of the University of Salonika.
(Yad Ben-Zvi Institute)

ελληνική κοινωνία, ο χαμός τόσων ομόθρησκων, και η καταστροφή των θρησκευτικών, εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων της, τη στέρησε από το πολιτιστικό και θρησκευτικό της παρελθόν. Επίσης, στέρησε την πόλη της Θεσσαλονίκης από ένα μεγάλο αριθμό σημαντικών κτιρίων που χάριζαν πλούτο και διαφορετικότητα στην πόλη.

Οι Εβραίοι της Βέροιας είχαν την ίδια τύχη με τους ομόθρησκούς τους Θεσσαλονικείς. Μόνο λιγοστές οικογένειες που κατάφεραν να κρυφτούν χάρη στη συμπαράσταση των Χριστιανών συμπατριωτών τους γλίτωσαν από τον εκτοπισμό[6]. Τα εβραϊκά σπίτια και η συναγωγή κατοικήθηκαν από πρόσφυγες, που είχαν έρθει από τα γύρω χωριά στη Βέροια. Η συναγωγή υπέστη ζημιές την περίοδο αυτή, αλλά διατηρήθηκε και επαναλειτούργησε για σύντομο χρονικό διάστημα μετά τον πόλεμο.

Τον τελευταίο καιρό, η συναγωγή βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και υπάρχει πρόγραμμα για τη διατήρηση και ανάδειξή της. Η συναγωγή αυτή, πέρα από το αρχιτεκτονικό και ιστορικό της ενδιαφέρον, αποτελεί τον τελευταίο οίκο λατρείας των άλλοτε πολυάριθμων εβραϊκών κοινοτήτων της βόρειας Ελλάδας, εκτός της Θεσσαλονίκης[7].

took place in May 1943. Few families managed to go into hiding and escape deportation[6]. The Jewish houses and the synagogue of Veroia were spared, but were occupied by families from nearby villages seeking refuge in the city. The synagogue was damaged during that time, but it survived and was re-used after the war by the briefly re-established community. Recently, it has attracted interest, and plans are in progress for its conservation. The importance of this synagogues lies not only in its architectural and historic value, but in the fact that, apart from the synagogues of Salonika, it is the last surviving house of worship and center of religious and social life of the once thriving Jewish communities of Northern Greece[7].

[7] Σώζονται σήμερα εβραϊκά μνημεία σε πόλεις της βόρειας Ελλάδας, όπως Αλεξανδρούπολη (χριστιανική εστία), Διδυμότειχο (νεκροταφείο), Δράμα (συναγωγή), Καβάλα (νεκροταφείο, εβραϊκή λέσχη και σχολείο) και Ξάνθη (νεκροταφείο). Οι συναγωγές του Διδυμότειχου, Κομοτηνής και Ξάνθης κατεδαφίστηκαν πρόσφατα.

[7] Evidence of Jewish presence in Northern Greece, are found in Alexandroupolis (christian organisation), Didimoticho (cemetery), Drama(synagogue), Kavala (cemetery, jewish club and school), and Xanthi (cemetery). The synagogues in Didimoticho, Komotini, and Xanthi were demolished recently.

Το εβραϊκό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης μετά την καταστροφή του τον Νοέμβριο 1942. Οι μαρμάρινες ταφόπλακες, πολλές απ' αυτές ιστορικής αξίας, διατέθηκαν αυθαίρετα σαν οικοδομικά υλικά σε ολόκληρη την πόλη.
(Ινστιτούτο Γιαντ Μπεν - Τσβι)
The Jewish cemetery of Salonika after its destruction in November 1942. The marble tombstones, of great historic value, were used throughout the city as readily obtained construction material.
(Yad Ben-Zvi Institute)

Αλαχά Κατά το ραβινικό νόμο, αποδεκτή απόφαση. Αναφέρεται επίσης και στα σημεία του Ταλμούντ που αφορούν σε νομικά θέματα.

Απάναξη Χαμηλή πόρτα στη μεσοτοιχία που χωρίζει δύο σπίτια, επιτρέποντας έτσι την ασφαλή και διακριτική πρόσβαση.

Ασκεναζίμ Εβραίοι της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης.

Αστρέχα Η προβολή της στέγης στα παραδοσιακά βεροιώτικα σπίτια.

Βήμα Στη συναγωγή, το μέρος όπου φυλάσσεται και διαβάζεται η Τορά. Στις ρωμανιώτικες συναγωγές στρέφεται προς το Τείχος των Δακρύων, ενώ στις σεφαραδίτικες βρίσκεται στο κέντρο της αίθουσας (αποκαλείται επίσης *τεβά*, αναλόγιο ή βήμα).

Γιαγλί Γύψινο μείγμα που αποτελείται από ασβέστη, άμμο και κατσικίσιες τρίχες.

Γυφτόκαρφα Πλατυκέφαλα καρφιά που κρατούσαν την ξύλινη πύλη της αυλής στα παραδοσιακά βεροιώτικα σπίτια.

Εζράτ νασίμ Ο γυναικωνίτης της συναγωγής· είναι συχνά υπερυψωμένος και αποκαλείται επίσης *εξώστης γυναικών*.

Εϊχάλ (ακόντες) Η κιβωτός μέσα στην οποία φυλάσσονται οι κύλινδροι της Τορά, στη συναγωγή. Βρίσκεται στον τοίχο που στρέφεται στην Ιερουσαλήμ (στην Ελλάδα, ανατολικά ή νοτιοανατολικά). Αποκαλείται επίσης *αρόν ακόντες*.

Ζνάρια Ξύλινα οριζόντια δοκάρια που χρησιμοποιούνται σε λίθινες οικοδομές.

Ισνάφ ή σναφ Συντεχνία κτιστών.

Καλντερίμι Λιθόστρωτος δρόμος πόλης.

Κονβέρσος Όρος που αναφερόταν στην Ισπανία και την Πορτογαλία στους προσηλυτισμένους στο Χριστιανισμό Εβραίους· καμιά φορά, με ευρύτερη έννοια, και στους απογόνους τους. Αποκαλούνται επίσης κρυπτο-Ιουδαίοι ή Μαράνοι.

Κουδαραίοι Οι διάφοροι τεχνίτες (ξυλουργοί, κτίστες κ.λπ.) που είναι μέλη ενός *ισνάφ*.

Λαντίνο (ισπανοεβραϊκά) Γλώσσα προερχόμενη από τα ισπανικά, με εβραϊκές επιρροές και εμπλουτισμένη, μετά το 16ο αι., με ιταλικές, τουρκικές, ελληνικές και γαλλικές λέξεις.

Μααμινίμ Εβραίοι που προσηλυτίστηκαν στο Ισλάμ, ακολουθώ-

Apanaxi A low door in the property wall that connects two houses and permits secure communication, invisible from the street.

Ashkenazim Jews coming from Central and Eastern Europe (Ashkenaz = Germany).

Astreha The projection of the roof of the traditional Veroian house.

Bagdati A light interior wall construction which consists of a timber frame, covered with laths and finished in plaster.

Bema The place in the synagogue at which the Tora is placed and read; in the Romaniote synagogues it is placed against the western wall and in the Sephardic in the center of the hall (also called teiva, or reader's desk or platform).

Chatmas A light wooden structure that consists of vertical wooden posts and horizontal canes knitted around them; it is finished in plaster. In Veroia it is also called *dolma-bulme*.

Conversos Term applied in Spain and Portugal to converted Jews, and sometimes more loosely to their descendants; also called crypto-Jews and Marranos.

Ezrat nashim Separate, often raised, women's section in the synagogue; also called *women gallery*.

Faux-marble Artificial marble, meaning a painting technique which renders a surface to resemble a marble surface.

Gyftokarfa Large-headed metal nails that reinforced the wooden gates of the traditional Veroian house courtyard gate.

Hayati The roofed balcony of the traditional Veroian houses.

Halakha An accepted decision in rabbinic law; also refers to those parts of the Talmud concerned with legal maters.

Hamam Turkish bath.

Havlu Towel used at the Turkish baths; also called makrama.

Hazan (pl. *hazanim*) A trained religious reader, who conducted the prayer in the synagogue.

Heikhal (ha-kodesh) The ark in which the Tora scrolls are kept in the synagogue; it is located against the wall facing Jerusalem (in Greece, towards the East or the South-East). Also called *Aron ha-kodesh*.

Isnaf or snaf Builders guild.

ντας το παράδειγμα του αρχηγού τους Σαμπετάι Τσβι. Αποκαλούνται επίσης και *Ντονμέ*.

Μικβέ Εβραϊκό τελετουργικό λουτρό όπου τρέχει καθαρό νερό και που χρησιμοποιείται για τη μηνιαία τελετουργία κάθαρσης των γυναικών και επίσης για ανάλογες τελετουργίες για άνδρες.

Μιλέτ Τα τέσσερα αναγνωρισμένα "έθνη" στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (μουσουλμανικό, χριστιανικό, εβραϊκό και αρμενικό).

Μιντέρι Ξύλινος πάγκος στερεωμένος σε εσωτερικό τοίχο σπιτιού.

Μισνά Η παλαιότερη κωδικοποίηση του προφορικού εβραϊκού νόμου.

Μπαγδατί Λεπτός εσωτερικός τοίχος αποτελούμενος από ξύλινο πλαίσιο καλυμμένο με γρίλιες και στερεωμένο με γύψο.

Παγιάντα Τα διαγώνια ξύλινα στελέχη που στηρίζουν το ξύλινο πλαίσιο ενός *τσατμά*.

Περατής Μεταλλικό στέλεχος που μαντάλωνε από μέσα την αυλόπορτα. Αποκαλείται επίσης *αμπάρα*.

Πλοκάρια Λεπτός τοίχος που αποτελείται από ξύλινους στύλους και λεπτές λωρίδες πλεγμένες οριζόντια.

Πρόπυλο Σκεπαστή κατασκευή που αποτελεί την είσοδο σε μια πρόσοψη.

Ρωμανιώτες Οι ελληνόφωνοι Εβραίοι του Βυζαντίου.

Σαλίαχ Απεσταλμένος (εβραϊκά). Στο κείμενο αναφέρεται στον Απόστολο Παύλο.

Σαχνισί Η *ένταση* της πρόσοψης που μοιάζει με τζαμαρία.

Σεφαραδίτες Οι λατινόφωνοι Εβραίοι που ήλθαν από την ιβηρική χερσόνησο στην Ελλάδα (*Σεφαράντ*=Ισπανία).

Σεφαρίμ Πληθ. του *σέφερ Τορά*. Οι κύλινδροι της *Τορά*.

Ταλμούντ Η σύνοψη των συζητήσεων για το *Μισνά* από γενεές λογίων και νομομαθών σε διάφορες ακαδημίες. Το Ταλμούντ της Ιερουσαλήμ (ή παλαιστινιακό) περιέχει κυρίως τις συζητήσεις των σοφών της Γης του Ισραήλ. Το βαβυλωνικό Ταλμούντ περιέχει τις παράλληλες συζητήσεις των βαβυλωνιακών ακαδημιών.

Ταναΐμ Οι ραβινικοί διδάσκαλοι της περιόδου του *Μισνά*.

Τορά Ο γραπτός Νόμος, η Πεντάτευχος. Αποτελείται από χειρόγραφες περγαμηνές σε κυλίνδρους που φυλάσσονται στην κιβωτό της συναγωγής (βλ. *εϊχάλ ακόντες*). Ένα εδάφιο διαβάζεται ορισμένες μέρες της εβδομάδας καθώς και το Σάββατο.

Τοσεφτά Συλλογή διδαχών των *Ταναΐμ*, που σχετίζεται στενά με το *Μισνά*.

Kaldirim The pebble-paved street of a town.

Koudarei The craftsmen (carpenters, masons, builders, etc.) members of an isnaf.

Ladino (or Judaeo-Spanish) Language originating from Spain, with Hebrew influences, enriched after the sixteenth century with Italian, Turkish, Greek, and French words.

Ma'aminim The Jews that converted to Islam, following the example of their leader, the false messiah Shabbetai Zevi; also called Dönme.

Mikve Jewish ritual bath consisting of a facility employing fresh-flowing water, used for the women's monthly cleansing ritual; also used for analogous rituals by men.

Millet The four recognized "nations" in the Ottoman Empire (Muslim, Christian, Jewish, and Armenian).

Minderi A fixed wooden bench which is constructed along the interior walls of a room.

Mishna The earliest codification of Jewish oral law.

Payanta The diagonal wooden members that reinforced the wooden frame of the *chatma* wall.

Peratis Metal member that locked the courtyard gate of a house from the inside; also called *ambara*.

Plokaria A light wall construction made of wooden posts and thin wooden strips knitted horizontally.

Portico A roofed structure that forms the entrance on a façade.

Romaniotes The Greek-speaking Jews of the Byzantine Empire.

Sahnisi The *projecting volume* of a façade, similar to a bay-window.

Sephardim The Ladino-speaking Jews that came to Greece from the Iberian Peninsula (*Sefarad* = Spain).

Sefarim (plural of sefer Tora). *Tora* scrolls.

Shaliah Emissary (Hebrew) in the text refers to St. Paul.

Talmud Compendium on the discussion on the Mishna by generations of scholars and jurists in many academies over a period several centuries. The Jerusalem (or Palestinian) Talmud mainly contains the discussions of the sages of Eretz Israel; the Babybonian Talmud incorporates the parallel discussion in the Babylonian academies.

Tannaim The rabbinic teachers of the *Mishnaic period*.

Tora Written Law, the Pentateuch. Hand-written on parchment scrolls, is kept in the synagogue ark (see Heikhal ha-kodesh); a

Τσατμάς Λεπτή ξύλινη κατασκευή, που αποτελείται από κάθετους ξύλινους στύλους πλεγμένους ολόγυρα με οριζόντια καλάμια, στερεωμένη με γύψο. Στη Βέροια, το αποκαλούσαν επίσης *ντολμά-μπουλμέ*.

Φω μαρμπλ Τεχνητό μάρμαρο, αποτέλεσμα τεχνικής βαψίματος που κάνει μια επιφάνεια να μοιάζει με επιφάνεια μαρμάρου.

Χαβλού Πετσέτα που χρησιμοποιούταν στα τουρκικά λουτρά.

Χαγιάτι Το σκεπαστό μπαλκόνι των παραδοσιακών βεροιώτικων σπιτιών.

Χαζάν (πληθ. *χαζανίμ*) Ο εκπαιδευόμενος ψάλτης που καθοδηγούσε την προσευχή στη συναγωγή.

Χαμάμ Τουρκικό λουτρό.

specific part is read on certain week days and on Shabbat.

Tosefta A collection of teachings of the *Tannaim*, closely related to the *Mishna*.

Yagli A plaster mixture of lime, sand and goat-hair.

Znar-ia Horizontal wooden ties, used in stone-masonry construction.

Συναγωγές που λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη το 1941

1. *Συναγωγή Ετς Αχαΐμ*
   συνοικία Αγία Παρασκευή
2. *Συναγωγή Ασκενάζ*
   Βασιλέως Ηρακλείου 47/57
3. *Συναγωγή Προβίνσια*
   κοινοτική σχολή Ρεζή, συνοικία Ρεζή-Βαρδάρ
4. *Συναγωγή Ιτάλια Γιασάν*
   σχολή Γιοσέφ Νισσίμ, Βελισαρίου 43
5. *Συναγωγή Ιτάλια Χαντάς*
   Συναγωγή Σαρφατή, Πιττακού γωνία Θάλητος
6. *Συναγωγή Ιτάλια Σαλώμ*
   Κωσταντινουπόλεως 13
7. *Συναγωγή Σισίλια Γιασάν (Μιντράς Εστρούμζα)*
   Δημητρίου Ρογκοτή 3/11
8. *Συναγωγή Σισίλια Χαντάς*
   Σαρανταπόρου 13
9. *Συναγωγή Μπέιτ Ααρών*
   Στεφάνου Τάτη, Συνοικία Ρεζή-Βαρδάρ
10. *Συναγωγή Γκερούς Σεφαράντ (Μιντράς Μποττόν)*
    Οδός Πτολεμαίων
11. *Συναγωγή Καστίλια (Μιντράς Νέτα Νααμάν)*
    Βαρόνου Χίρς 36, συνοικία Καλαμαριά
12. *Συναγωγή Μαγιόρ*
    Σπάρτης 38
13. *Συναγωγή Μαγιόρ Σενί*
    Συνοικισμός 6
14. *Συναγωγή Καταλάν Γιασάν*
    Ηφαίστου 58
15. *Συναγωγή Καταλάν Χαντάς*
    Αμαλίας 14
16. *Συναγωγή Αραγκών*
    Αγίας Φωτεινής 24
17. *Συναγωγή Λισμπόν Γιασάν*
    Βασιλέως Πέτρου 56
18. *Συναγωγή Λισμπόν Χαντάς*
    Βασιλίσσης Όλγας 64/24/74

List of synagogues in 1941

1. *Etz Ahaim synagogue*
   Agia Paraskevi quarter
2. *Ashkenaz synagogue*
   47/57 Vassileos Irakleiou street
3. *Provencia synagogue*
   Regie Communal school, Regie Vardar quarter
4. *Italia (Yashan) synagogue*
   Joseph Nissim School, 43 Velissariou street
5. *Italia Hadash synagogue*
   Ohel Yosef synagogue, Pittakou corner of Thalitos
6. *Italia Shalom synagogue*
   13 Konstantinoupoleos street
7. *Sicilia Yashan (Midrash Estrumza)*
   3/11 Dimitriou Rogoti street
8. *Sicilia Hadash synagogue*
   13 Sarantaporou street
9. *Beit Aaron synagogue*
   16 Stefanou Tati street, Regie Vardar quarter
10. *Gerush Sefarad (Midrash Botton)*
    Ptolemeon street
11. *Kastilia (Midrash Neta Na'aman)*
    36 Baron Hirsch street, Kalamaria quarter
12. *Mayor synagogue*
    38 Spartis
13. *Mayor Sheni synagogue*
    Quarter "6"
14. *Catalan (Yashan) synagogue*
    58 Ifestou street
15. *Catalan Hadash synagogue*
    14 Amalias
16. *Aragon synagogue*
    24 Agias Fotinis street
17. *Lisbon (Yashan) synagogue*
    56 Vassileos Petrou
18. *Lisbon Hadash synagogue*
    64/24/74 Vassilisis Olgas Avenue

19. *Πορτουγκάλ (Κεϊλά Πορτουγκάλ)*
Κασσάνδρου (δίπλα στις νέες φυλακές)
20. *Εβόρα (Μιντράς Κατάν)*
Πλατεία Ναυαρίνου 3
21. *Γιαχιά (Μιντράς Χαν Γιοσέφ Μπενβενίστε)*
Κατσινίδου 6, συνοικισμός Καλαμαριά
22. *Νεβέ Σαλώμ (Καλάμπρια ή Μιντράς Μπίτι)*
Οδός Καστοριάς
23. *Συναγωγή Γισμαέλ (Καλάμπρια Χαντάς)*
Σύλλογος Μιζράχη, Κύπρου 6/8
24. *Συναγωγή Κιάνα*
Βαλαωρίτου 3/9
25. *Συναγωγή Νεβέ Τσέντεκ*
Σπάρτης 43/49
26. *Πούλια (Μιντράς Σολομών Σαμπετάι)*
Σοφοκλέους 22 γωνία Αγ. Δημητρίου 117
27. *Οτράντο (Κεϊλά Καραγάτς)*
Μάρκου Μπότσαρη 34, Συνοικισμός Καραγάτς
28. *Εστρούγκ (Μιντράς Βαρσάνο)*
Κάλβου 14
29. *Αρ Γκαβόα (Κεϊλά Χαριλάου)*
συνοικία Χαριλάου
30. *Σαλώμ (Κεϊλά Σουκάτ Σαλώμ)*
συνοικία Ρεζή-Βαρδάρ
31. *Μογκραμπές (Μιντράς Νοσοκομείου Χιρς)*
Κωνσταντινουπόλεως 65
32. *Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ (Μιντράς Πίντο)*
Εδμόνδου Ροστάν 3
33. *Ταλμούντ Τορά Ακατάν (Καλαμαριά)*
συνοικία Καλαμαριά
34. *Ταλμούντ Τορά Χιρς*
συνοικία Βαρόνου Χιρς
43. *Μιντράς Καράσσο*
Σπάρτης 16
45. *Συναγωγή Βαρδάρ*
Οδός Βουτυρά, συνοικισμός Βαρόνου Χιρς
46. *Συναγωγή Μπέιτ Σαούλ*
Βασιλίσσης Όλγας (Δημοκρατίας) 43
47. *Μιντράς Μπέιτ Ιακώβ Τσενίγιο*
Φιλίππου 22/32
48. *Συναγωγή Εζρατή*
Βασιλέως Πέτρου 73

19. *Portugal (Kehila Portugal)*
Kassandrou street (near new prisons)
20. *Evora (Midrash Katan)*
3 Navarinou square
21. *Yahia (Midrash Han Joseph Benveniste)*
6 Katsinidou street, Kalamaria quarter
22. *Neve Shalom (Calabria or Midrash Bitti)*
Kastorias street
23. *Yishmael (Calabria Hadash) synagogue*
Mizrahi association, 6/8 Kyprou street
24. *Kiana synagogue*
3/9 Valaoritou
25. *Neve Tsedek synagogue*
43/49 Spartis street
26. *Pulia (Midrash Solomon Sabbethai)*
22 Sofokleous street corner of 117 Agiou Dimitriou str.
27. *Otranto (Kehila Karagatch)*
34 Markou Botsari street, Karagatch quarter
28. *Estroug (Midrash Varsano)*
14 Kalvou street
29. *Har Gavoa ή Gavoah (Kehila Harilaou)*
Harilaou quarter
30. *Shalom (Kehila Soukat Shalom)*
Regie-Vardar quarter
31. *Mograbis (Midrash Hospital Hirsch)*
65 Kostantinoupoleos street
32. *Talmud Tora ha-Gadol (Midrash Pinto)*
3 Edmond Rostan street
33. *Talmud Tora ha-Katan (Kalamaria)*
Kalamaria quarter
34. *Talmud Tora Hirsch*
Baron de Hirsch quarter
43. *Midrash Carasso*
16 Spartis street
45. *Vardar synagogue*
Voutira street, Baron de Hirsch quarter
46. *Beith Shaul synagogue*
43 Vassilissis Olgas (Dimokratias) Avenue
47. *Midrash Beit Yakov Tchenyo*
22/32 Filippou street
48. *Ezrati synagogue*
73 Vassileos Petrou street

49. *Μιντράς Μπέιτ Ισαάκ (Ισαάκ Ερρέρα)*
Μακεδονίας 73
50. *Συναγωγή Μπέιτ Ελ*
Μητροπόλεως 109/111
51. *Συναγωγή Σερέρο*
Κάλβου 5
52. *Συναγωγή Πλάσσα*
Φραγκίνης 2
53. *Μιντράς Μπέιτ Γιεουντά*
ραβινική σχολή Χ. Κόβο, Μενεξέ 2
54. *Μιντράς Ορ Αχαΐμ*
Βασιλίσσης Όλγας (Δημοκρατίας) 64
55. *Μιντράς Μπέλλο*
Μιαούλη 60/66 γωνία Δελφών
56. *Μιντράς Μάρμολες*
Ομήρου 7/9
57. *Μιντράς Αντάρ Κόντες (Αντράτ Κόντες)*
συνοικισμός Αγγελάκη
58. *Μιντράς Μπέιτ Αβραάμ*
Οδός Τομπάζη
59. *Μιντράς Μπεζέζ*
Φιλίας 1
60. *Μιντράς Μπρούδο*
κοινοτική σχολή, συνοικισμός 151
61. *Μιντράς Άντζελ*
Φιλίας 17
62. *Μιντράς Μπαρούχ Μπεράχα*
Αφροδίτης 12
63. *Μιντράς Σολομών Χασίδ*
Αντιγονιδών 37
64. *Συναγωγή Γενισερλή (Λαρισινών)*
Προμηθέως 38
65. *Μιντράς Ααβάτ Ολάμ*
Πτολεμαίων 42
66. *Συναγωγή Όελ Γιοσέφ (Κεϊλά Σαρφατή)*
Πιττακού γωνία Θάλητος
67. *Συναγωγή Μπέιτ Ισραέλ*
Συνοικισμός 151
68. *Συναγωγή Μοναστηριωτών (Μοναστιρλίς)*
Συγγρού 33/37

49. *Midrash Beit Isaac (Itshak Errera)*
73 Makedonias Street
50. *Beit El synagogue*
109/111 Mitropoleos street
51. *Serrero synagogue*
5 Kalvou street
52. *Plassa synagogue*
2 Fraginis street
53. *Midrash Beit Yehuda*
rabbinical school H. Kovo, 2 Menexe street
54. *Midrash Or Ahaim*
64 Vassilissis Olgas (Dimokratias) Avenue
55. *Midrash Bello*
60/66 Miaouli street corner of Delfon
56. *Midrash Marmoles*
7/9 Omirou street
57. *Midrash Adar Kodesh (Adrat Kodesh)*
Angelaki quarter
58. *Midrash Beit Avraam*
Tobazi street
59. *Midrash Bezez*
1 Filias street
60. *Midrash Broudo*
Communal school, quarter '151'
61. *Midrash Angel*
17 Filias street
62. *Midrash Barouh Beraha*
12 Afroditis street
63. *Midrash Solomon Hassid*
37 Antigonidon street
64. *Yeniserli (Larisinon) synagogue*
38 Promitheos street
65. *Midrash Aavat Olam*
42 Ptolemeon street
66. *Ohel Yosef synagogue (Kehila Sarfati)*
Pittakou corner of Thalitos
67. *Beit Israel synagogue*
Quarter 151
68. *Monastirioton (Monastirlis) synagogue*
33/37 Syngrou street

Οι συναγωγές που λειτουργούσαν το 1919 και οι χαζανίμ τους με την ημερομηνία γέννησής τους

(Πληροφορίες βασισμένες σε έγγραφο της Κοινότητας Θεσσαλονίκης, της 10ης Δεκεμβρίου 1919)

1. **Αραγών:** Μισέλ Ισαάκ Μπεναρδούτ 1892, Σαμπετάη Αβραάμ Σαμουέλ 1891, Μωύς Αβραάμ Σαμουέλ 1895, Σολομών Χάιμ Ατάς 1895, Χαΐμ Ιακώβ Μπερουμπή 1883.
2. **Ιτάλια Γιασάν:** Χανανέλ Χάιμ Χασίδ 1886, Ασσέρ Χαΐμ Χασίδ 1891, Μεντές Γιομτώβ Ζακάη 1887, Ιωσήφ Σεμπτώβ Φλωρεντίν 1896, Σολομών Ελιάου Μπαρούχ 1881.
3. **Ιτάλια Χαδάς:** Ιωσήφ Ελιάου Μπαρτζιλάη 1891, Ελιάου Πίνχας Μπαρτζιλάη 1895, Ελεέζερ Σαμουέλ Μπαρτζιλάη 1889, Ναχαμά Ναχαμά Σαμπετάη 1884, Μαζλίαχ Εζρά Μπαρτζιλάη 1883.
4. **Ιτάλια Σαλώμ:** Σαμουέλ Ιακώβ Σαμουέλ 1884, Αβραάμ Μορδοχάη Βαρσάνο 1895, Ιακώβ Χαίμ (Ααρών) 1893, Μορδοχάι Ισαάκ Αζαριά 1885, Μαίρ Ισαάκ Άντζελ 1885.
5. **Ισμαέλ:** Χαΐμ Μόλχο 1894, Ισαάκ Σαούλ Αμαρίλιο 1889, Χαήμ Σαμουήλ Ρούσο 1889, Χαΐμ Μωύς Εζρατή 1895, Γεσούα Ααρών Κοέν 1883.
6. **Εβόρα:** Ραφαήλ Χάιμ Μενασέ 1881, Χαζάρ Μεναχέμ Άντζελ άγν., Σιμπτώβ Αβραάμ Φραντζή 1894, Αβραάμ Ισαάκ Έργας 1880, Ισαάκ Ιωσήφ Έργας 1884.
7. **Οτράντο:** Χαΐμ Ελαζάρ 1872, Ισαάκ Ελιάου Ελεαζάρ 1885, Ασέρ Αβραάμ Ελεαζάρ 1896, Ελιάου Σολομών Πίγχας 1881, Σολομών Χαίμ Μπενοζίλιο 1892.
8. **Εστρούγκ:** Ιωσήφ Μωύς Κοέν 1884, Άντζελ Χαΐμ Καράσο 1887, Μαζλίαχ Ισαάκ Καράσο 1897, Οβαδιά Γεσούα Καράσο 1895, Ελιάου Δαυίδ Καράσο 1893.
9. **Εσκενάζ:** Αβραάμ Εσκενατζή 1874, Χαΐμ Μαίρ Σεβή 1892, Ασέρ Σαμουήλ Μποττόν 1876, Ιακώβ Σαμουήλ Ουρή 1878, Μορδοχάη Μπενβενίστε Εσκεναζή 1896.
10. **Μπέιτ Ααρών:** Δαβίδ Ιωσήφ Μαγκρίζο 1896, Αβραάμ Ιακώβ Χαμπίμπ 1895, Δαβίδ Σολομών Μαγκρίζο 1890, Δαβίδ Σολομών Εστρούμτσα 1887, Μωύς Ισάκ Κασούτο άγν. .
11. **Γκερούς Σεφαράντ:** Μαλλάχ Μωύς Νισήμ 1874, Σαούλ Εμμανουέλ Κάστρο 1897, Νισίμ Μωύς Χαλεβί 1888, Σαμουέλ Μεναχέμ Ματαράσσο 1896, Μεναχέμ Σαμπετάη Αττέας 1880.
12. **Αρ Γκαβόα:** Ραφαέλ Μπενδαβίδ 1891, Αβραάμ Χαΐμ Ααρών άγν., Ιουδά Μωύς Κοέν 1897, Ιουδά Σαμπετάη Πιτσών 1885, Ασέρ Ιακώβ Μαλλάχ άγν.

List of synagogues in 1919 and their hazanim with their birthday

(Information based on an unpublished document of the Jewish community of December 10, 1919)

1. **Aragon:** Michel Isaac Benardout 1892, Sabetai Avraam Samuel 1891, Mois Avraam Samuel 1895, Solomon Haim Atas 1895, Haim Iaakov Benroubi 1883.
2. **Italia Yashan:** Hananel Haim Hassid 1886, Asser Haim Hassid 1891, Mentes Yomtov Zakai 1887, Iosef Sebtov Florentin 1896, Solomon Eliahou Barouh 1881.
3. **Italia Hadash:** Iosef Eliahou Bartzilai 1891, Eliahou Pinhas Bartzilai 1895, Eleer Samuel Bartzilai 1889, Nahama Nahama Sabetai 1884, Mazliah Ezra Bartzilai 1883.
4. **Italia Shalom:** Samuel Yaakov Samuel 1884, Avraam Mordohai Varsano 1895, Yaakov Haim (Aaron) 1893, Mordohai Isaac Azaria 1885, Mair Isaac Angel 1885.
5. **Yishmael:** Rafael Haim Molho 1894, Isaac Saul Amarilio 1889, Haim Samuel Rousso 1889, Haim Mois Ezrati 1895, Yesua Aaron Koen 1883.
6. **Evora:** Rafael Haim Menase 1881, Lazar Menahem Angel (replaced M. Y. Peres) unknown, Simtov Avraam Frantzi 1894, Avraam Isaac Ergas 1880, Isaac Yosef Ergas 1884.
7. **Otranto:** Haim Eleazar 1872, Isaac Eliahou Eleazar 1885, Asser Avraam Eleazar 1896, Eliahou Solomon Pinhas 1881, Solomon Haim Benozilio 1892.
8. **Estroug:** Yosef Mois Koen 1884, Angel Haim Carasso 1887, Mazliah Isaac Carasso 1897, Ovadia Yesua Carasso 1895, Eliahou David Carasso 1893.
9. **Ashkenaz:** Avraam Eskenazi 1874, Haim Mair Sevi 1892, Asser Samuel Botton 1876, Yaakov Samuel Ouri 1878, Mordohai Benveniste Eskenazi 1896.
10. **Beit Aaron:** David Yosef Magrizo 1896, Avraam Yaakov Habib 1895, David Solomon Magrizo 1890, David Solomon Estroumtsa 1887, Mois Isaac Kasouto unknown.
11. **Gerush Sefarad:** Mallah Mois Nissim 1874, Saul Emmanuel Kastro 1897, Nissim Mois Halevi 1888, Samuel Menahem Matarasso 1896, Menahem Sabetai Atteas 1880.
12. **Har Gavoa:** Rafael Bendavid 1891, Avraam Haim Aaron unknown, Yehuda Mois Koen 1897, Yehuda Sabetai Pitson 1885, Asser Yaakov Mallah (replaced V. Pitson) unknown.

13. **Γιαχιά:** Χαίμ Σαμουήλ Ουρή 1875, Αβραάμ Σαούλ Αμαρίλιο 1892, Μωύς Σαούλ Αμαρίλιο 1896, Αβραάμ Βεισή Ναμίας 1882, Ραφαέλ Ιουδά Σαλέμ άγν.

14. **Λισμπών Γιασάν:** Σαμουέλ Ιωσέφ Μπενβενίστη 1890, Ιακώβ Ισαάκ Χασίδ (αντικατέστησε τον Γ. Σ. Περαχιά) 1900, Σαμουέλ Ηλία Κοέν 1881, Χαίμ Δαβίδ Αφίας 1890, Μωύς Ισαάκ Σενώρ1888.

15. **Λισμπών Χαντάς**: Μιχαέλ Σολομών Μόλχου 1890, Ιωσήφ Χανανέλ Ναχμίας 1895, Πέππο Αβραάμ Άλβο 1890, Ισαάκ Ιακώβ Σαπόρτα 1892, Ελιάου Οβαδιά Κουνέ 1881.

16. **Μαγιόρ:** Χαΐμ Ιωσήφ Λεβή 1895, Σαμουήλ Σαούλ Μπενμαγιόρ 1892, Ελιάου Μωύς Φρανσές 1880, Ααρών Ιακώβ Ναχμίας 1895, Ιακώβ Σολομών Ναχμίας 1880.

17. **Μογραμπές:** Ζακ Ι. Πίνχας 1886, Λεών Δαυίδ Λευίμ 1891, Ισαάκ Χαίμ Μόλχου άγν., Δαβίδ Μασλίαχ Νισσίμ 1891, Μωύς Σολομών Πίνχας άγν.

18. **Νεβέ Τσέδεκ:** Ιωσήφ Σαμπετάη Πέρρες 1868, Αβραάμ Γιεσαχγιά Πέρρες 1892, Αβραάμ Γιαχιέλ Χαλεβή 1896, Ιωσήφ Χαΐμ Αρούχ 1887, Βενιαμίν Ιακώβ Μπενφοράδο 1883.

19. **Νεβέ Σαλώμ:** Μορδοχάι Εμμανουήλ Μπρούδο 1882, Μωύς Αβραάμ Μωσέ 1885, Σολομών Ελιάου Μωσέ 1894, Νατάν Μείρ Αράμα 1892, Δανιέλ Μποχώρ Πελοσώφ 1882.

20. **Σισίλια Γιασάν:** Ισαάκ Σαμουέλ Εμμανουέλ 1899, Σολομών Βενιαμίν Βενέζια 1887, Μορδοχάι Αβραάμ Μπεράχα 1876, Εμμανουήλ Μωύς Χαζάν 1898, Ισαάκ Γκεδαλιά Ζαράχ 1888.

21. **Σισίλια Χαντάς:** Δαβίδ Ιακώβ Χαγουέλ (αντικατέστησε τον Ι. Χαγουέλ) 1900, Ιακώβ Δαβίδ Αμίρ1891, Σαούλ Ιακώβ Πιπανώ 1897, Ιωσήφ Σαμουήλ Χαγουέλ 1887, Μορδοχάι Ιακώβ Αμίρ1895.

22. **Ετς Αχαΐμ:** Δανιέλ Χαίμ Σίδης 1886, Σεμπτώβ Μωυσή Αλλάλούφ 1889, Γιεσούα Μωύς Χασίδ 1899, Χαίμ Ζοζέπ Καττάν 1883, Σαμπετάη Ασριέλ Ισραέλ 1884.

23. **Πορτουγκάλ:** Μωύς Ασέρ Ισραέλ 1897, Αβραάμ Σαμουέλ Σαλτιέλ 1882, Ιουδά Ελιάτση Μόλχο 1882, Λεών Ισραέλ Σαδικάριο 1886, Αβραάμ Ισαάκ Σαδικάριο 1888.

24. **Προβίνσια:** Μορδοχάι Ιωσήφ Μενασέ άγν., Χανανέλ Ιουδά Μαλλάχ 1881, Σεμπτώβ Ναχαμά Μαλλάχ 1881, Ιωσήφ Χαΐμ Χαμπίμπ 1879, Μωύς Αβραάμ Γιομπτώβ (Ρομπίσα) 1896.

25. **Πούλια:** Ραμπένο Ιακώβ Μποττόν 1876, Μορδοχάη Δαβίδ Σαίας 1887, Ισαάκ Ραφαήλ Μόλχο 1893, Σολομών Σαμπετάη Σουστιέλ 1898, Ισαάκ Μωύς Μάνο 1894.

26. **Καταλάν Γιασάν**: Ισαάκ Εμμανουέλ Μπρούδο 1877, Ραφαέλ Σολομών Εσφόρμες 1888, Ιωσήφ Μωύς Καράσο 1893, Δαβίδ Μωύς Αρδίτη 1896, Αβραάμ Γκεδαλιά Αρδίτη 1893.

13. **Yahia:** Haim Samuel Ouri 1875, Avraam Saul Amarilio 1892, Mois Saul Amarilio 1896, Avraam Veisi Namias 1882, Rafael Yehuda Salem unknown.

14. **Lisbon Yashan:** Samuel Yosef Benvenisti 1890, Yaakov Isaac Hassid (replaced G. S. Perahia) 1900, Samuel Elia Koen 1881, Haim David Afias 1890, Mois Isaac Senor 1888.

15. **Lisbon:** Mihael Solomon Molhou 1890, Yosef Hananel Nahmias 1895, Peppo Avraam Alvo 1890, Isaac Yaakov Saporta 1892, Eliahou Ovadia Koune 1881.

16. **Mayor:** Haim Yosef Levi 1895, Samuel Saul Benmayor 1892, Eliahou Mois Franses 1880, Aaron Yaakov Nahmias 1895, Yaakov Solomon Nahmias 1880.

17. **Mograbis:** Jacques Pinhas 1886, Leon David Levi 1891, Isaac Haim Molhou unknown, David Masliah Nissim 1891, Mois Solomon Pinhas unknown.

18. **Neve Tsedek:** Yosef Sabetai Perres 1868, Avraam Yesahia Perres 1892, Avraam Yahiel Halevi 1896, Yosef Haim Arouh 1887, Benyamin Yaakov Benforado 1883.

19. **Neve Shalom:** Mordohai Emmanuel Broudo 1882, Mois Avraam Moshe 1885, Solomon Eliahou Moshe 1894, Natan Meir Moshe 1892, Daniel Bohor Pelosof 1882.

20. **Sicilia Yashan:** Issac Samuel Emmanuel 1899, Solomon Benyamin Venezia1887, Mordohai Avraam Beraha 1876, Emmanuel Mois Hazan 1898, Isaac Gedalia Zarah 1888.

21. **Sicilia Hadash:** David Yaakov Haguel (replaced Y. Haguel) 1900, Yaakov David Amir 1891, Saul Yaakov Pipano 1897, Yosef Samuel Haguel 1887, Mordohai Yaakov Amir 1895.

22. **Etz Ahaim**: Daniel Haim Sidis 1886, Sebtov Moisi Allalouf 1889, Yeshua Mois Hassid 1899, Haim Zozep Kattan 1883, Sabetai Asriel Israel 1884.

23. **Portugal:** Mois Asser Israel 1897, Avraam Samuel Saltiel 1882, Yehuda Eliatsi Molho 1882, Leon Israel Sadikario 1886, Avraam Isaac Sadiakario 1888.

24. **Provincia:** Mordohai Yosef Menase unknown, Hananel Yehuda Mallah 1881, Sebtov Nahama Mallah 1881, Yosef Haim Habib 1879, Mois Avraam Yobtov (Robisa) 1896.

25. **Pulia:** Rabeno Yaakov Botton 1876, Mordohai David Saias 1887, Isaac Rafael Molho 1893, Solomon Sabetai Soustiel 1898, Isaac Mois Mano 1894.

26. **Catalan Yashan:** Isaac emmanuel Brudo 1877, Rafael Solomon Esformes 1888, Yosef Mois Carasso 1893, David Mois Arditi 1896, Avraam Gedalia Arditi 1893.

27. **Καταλάν Χαντάς:** Δαβίδ Σαδή Σαλτιέλ 1875, Ιακώβ Σαούλ Λεβή 1887, Σολομών Μωύς Μωσέ 1884, Ααρών Γιασούα Μπαρτζιλάη 1892, Σαμπετάη Γαβριέλ Αλμοσνίνο 1898.
28. **Κιάνα:** Δαβίδ Σολομών Μόλχο 1881, Σεμπτώβ Σολομών Βενιαμίν 1897, Χαΐμ Σολομών Βενιαμίν 1896, Σολομών Γιομπτώβ Σαρφατή 1885, Σολομών Ισαάκ Χασσίδ 1895.
29. **Καστίλια:** Σαούλ Χαίμ Μόλχου 1891, Βενιαμίν Σολομών Εστρούμτσα 1883, Μωύς Χαΐμ Σίδης1887, Σολομών Μορδοχάι Πιπανώ 1897, Μορδοχάι Μποχώρ Αλλαλούφ 1878.
30. **Σαλώμ:** Σαούλ Μωύς Μόλχου 1874, Ιακώβ Μωύς Δάσσα 1894, Αβραάμ Ιωσήφ Μόλχου 1896, Ισαάκ Ιωσήφ Μόλχου 1891, Ιακώβ Μωύς Ταζάρτης 1900.
31. **Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ**: Γαβριέλ Αβραάμ Μονίνα άγν., Ισαάκ Εμμανουήλ Μόλχου (αντικ. τον Ε. Μόλχου) 1900, Σαμουέλ Αβράμ Χανέν 1890, Πέππο Μωύς Ταζάρτης 1899, Ραφαέλ Ιακώβ Χαμπίπ 1900.
32. **Μαγιόρ Σενή:** Ιωσήφ Ιουδά Αρδίττη 1882, Ελιάου Σαμουέλ Ισαάκ 1885, Βενιαμίν Χαΐμ Ναάρ 1884, Αλμπέρτου Ισαάκ Γιακουέλ 1891, Ιακώβ Δαβίδ Μιχαέλ 1889.
33. **Ορ Αχαΐμ:** Ουζιέλ Ισαάκ Σιμχά 1889, Ιακώβ Μωύς Μπέζα 1886, Συμεών Χαΐμ Άλβο 1885, Ισαάκ Μαΐρ Σαλέμ 1890, Ιωσήφ Ιακώβ Φλωρεντίν 1890.
34. **Μπέιτ Ελ:** Αβραάμ Ισαάκ Φρανσές 1878, Σαμουήλ Χαΐμ Χαμπίπ 1891, Μωσέ Χισκιά Σουλέμα 1894, Μαΐρ Χαΐμ Μενασέ 1893, Μεναχέμ Χαΐμ Λεβή 1887.
35. **Μπέλλο:** Δαβίδ Ιακώβ Ουζιέλ 1887, Σαλβατώρ Ιωσήφ Τζαχών 1877, Γαβριέλ Αβραάμ Περαχιά 1874, Δαβίδ Σολομών Μωσέ 1889, Γκιδαλιά Ραφαήλ Κουένκα 1890.
36. **Βαρδάρ:** Ισαάκ Μεναχέμ Μπενβενίστη 1878, Ισαάκ Δανιέλ Ασσέου 1875, Ισαάκ Ιωσήφ Χασίδ 1886, Ιουδά Μποχώρ Ματαράσσο 1880, Ιακώβ Αβραάμ Μποττόν 1882.
37. **Μπεράχα:** Ελιάου Ισαάκ Χαλεβή 1884, Ααρών Γιομπτώβ Αμάρ 1892, Ελιάου Μωσέ Αελιών 1897, Μπαρούχ Σαμουέλ Ουζιέλ 1886, Νισσίμ Ιωσήφ Νισσίμ 1897.
38. **Μπέιτ Σαούλ:** Ανρή (Χαΐμ) Δαβίδ Μπουρλά 1891, Τουβή Εστρούγκ Σουστιέλ 1880, Χαΐμ Ραφαήλ Χαμπίπ1882, Σαμουήλ Μωύς Αελιών 1896, Ισαάκ Ισραήλ Εστρόμσα (αντικατέστησε τον Ι. Μ. Στρούμτσα) 1900.
39. **Μπεζέζ:** Αλμπέρτος Σαμπετάη Μπενβενίστη 1889, Μωύς Νισσίμ Ρικανάτη 1890, Δαβίδ Σαμουήλ Γιακάρ 1882, Σαλβατώρ Δαβίδ Μπέζα 1884, Σαούλ Μποχώρ Εστρόμτσα 1880.
40. **Μπεθ Ισαάκ:** Χαίμ Γιασαγιά Περέζ 1890, Ασέρ Μωύς Μόλχου

27. **Catalan Hadash:** David Sadi Saltiel 1875, Yaakov Saul Levi 1887, Solomon Mois Moshe 1884, Aaron Yeshua Batzilai 1892, Sabetai Gavriel Almosnino 1898.
28. **Kiana:** David Solomon Molho 1881, Sebtov Solomon Benyamin 1897, Haim Solomon Benyamin 1896, Solomon Sebtov Sarfati 1885, Solomon Isaac Hassid 1895.
29. **Kastilia:** Saul Haim Molhou 1891, Benyamin Solomon Estroumtsa 1883, Mois Haim Sidis 1887, Solomon Mordohai Pipano 1897, Mordohai Bohor Allalouf 1878.
30. **Shalom:** Saul Mois Molhou 1874, Yaakov Mois Dassa 1894, Avraam Yosef Molhou 1896, Isaac Yosef Molhou 1891, Yaakov Mois Tazartis 1900.
31. **Talmud Tora ha-Gadol :** Gavriel Avraam Monina unknown, Isaac Emmanuel Molhou 1900, Samuel Avraam Hanen 1890, Peppo Mois Tazartis 1899, Rafael Yaakov Habib 1900.
32. **Mayor Sheni:** Yosef Yehuda Arditti 1882, Eliahou Samuel Isaac 1885, Benyamin Haim Naar 1884, Albertou Isaac Yakouel 1891, Yaakov David Mihael 1889.
33. **Or Ahaim:** Uziel Isaac Simha 1889, Yaakov Mois Beza 1886, Simeon Haim Alvo 1885, Isaac Mair Salem 1890, Yosef Yaakov Florentin 1890.
34. **Beit El:** Avraam Isaac Frances 1878, Samuel Haim Habib 1891, Moshe Hiskia Soulema 1894, Mair Haim Menase 1893, Menahem Haim Levi 1887.
35. **Bello:** David Yaakov Uziel 1887, Salvator Yosef Tzahon 1877, Gavriel Avraam Perahia 1874, David Solomon Moshe 1889, Gidalia Rafael Kouenka 1890.
36. **Vardar:** Isaac Menahem Benvenisti 1878, Isaac Daniel Asseou 1875, Issac Yosef Hassid 1886, Yehuda Bohor Matarasso 1880, Yakoov Avraam Botton 1882.
37. **Beraha:** Eliahou Isaac Halevi 1884, Aaron Yobtov Amar 1892, Eliahou Moshe Aelion 1897, Barouh Samuel Uziel 1886, Nissim Yosef Nissim 1897.
38. **Beit Shaul** : Henry (Haim) David Burla 1891, Toubi Estroug Soustiel 1880, Haim Rafael Habib 1882, Samuel Mois Aelion 1896, Isaac Israel Estronsa (replaced I. B. Stroumtsa) 1900.
39. **Bezez:** Albertos Sabetai Benvenisti 1889, Mois Nissim Rikanati 1890, David Samuel Yakar 1882, Salvator David Beza 1884, Saul Bohor Estromtsa 1880.
40. **Beit Isaac:** Haim Yasaya Perez 1890, Asser Mois Molhou 1886, Yaakov Aaron Estroumtsa 1891, Sabetai Solomon Abastado 1883, Nissim Solomon Itshak 1890.

1886, Ιακώβ Ααρών Εστρούμτσα 1891, Σαμπετάη Σολομών Αμπαστάδο 1883, Νισσίμ Σολομών Ισχάκ 1890.
41. **Πλάσσα:** Σεμπτώβ Χαΐμ Ναχμίας 1895, Χαΐμ Αβραάμ Περαχιά άγν., Ιουδά Ιακώβ Περαχιά άγν., Μπαρούχ Ιουδά Σασών 1897, Ιακώβ Αβεσαή Γκανή 1894.
42. **Εζρατή:** Λαζάρ Χαίμ Μενασέ (αντικατέστησε τον Ν. Ι. Μπέζα) 1901, Μορδοχάι Αβραάμ Νάαρ 1881, Αβραάμ Σολομών Μόλχου 1898, Μωύς Νισσίμ Ματζάρ 1883, Μωύς Βιδάλ Μπιβάς (αντικ. τον Σ. Ν. Χανέ) 1900.
43. **Καράσσο:** Δάριο Χαίμ Μαγκρίζο 1890, Μωύς Γιεχιέλ Αλεβή 1877, Αβραάμ Μερκάδο Πελοσσώφ 1891, Αβραάμ Ιακώβ Εστρούμτσα 1883, Αβραάμ Σαούλ Μόλχου 1888.
44. **Σολομών Χασίδ:** Σαμουέλ Σολομών Σιών (αντικ. τον Σ. Ε. Σακκής) 1901, Χαίμ Ναχμάν Μόλχο 1889, Συμών Ιωσήφ Ναχμίας 1879, Ισαάκ Ιακώβ Ναχμίας 1889, Μωύς Αβράμ Μπεράχα 1894.
45. **Ταλμούντ Τορά Ακατάν** (Καλαμαριά)**:** Ιακώβ Ιουδά Αμαρίλιο 1891, Χανανέλ Ισαάκ Χασίδ 1897, Σαμπετάη Ελιάου Ελεαζάρ 1885, Δαβίδ Σολομών Νεφούση 1894, Αβραάμ Ισαάκ Γκατένιο 1880.
46. **Μπέιτ Αβραάμ:** Μωύς Σολομών Χανέν 1896, Μωύς Χαΐμ Ατάς 1884, Μωύς Σεμπτώβ Μπενοζίλιο 1881, Πίνχας Ισαάκ Γκερσών 1893, Αβραάμ Ασριέλ Ματαλών1897.
47. **Μπέιτ Γεουντά:** Ααρών Σαούλ Πιπανώ 1874, Μωσέ Αβραάμ Ερρέρα 1877, Αλμπέρτ Ισαάκ Μπεναρδούτ 1898, Αβραάμ Ιουδά Μάρκος 1878, Ισαάκ Ιωσήφ Μόλχου 1895.
48. **Μπρούδο:** Αβραάμ Σαμουέλ Ρικανάτη 1888, Οβαδιά Μπρούδο 1890, Αβραάμ (Αλμπέτ) Ιωσήφ Μπρούδο 1886, Μωσέ Μεναχέμ Μόλχου, Αβραάμ Ιωσήφ Ραζών 1890.
49. **Μάρμολες:** Αβραάμ Ιωσήφ Πιλοσώφ 1877, Σαμουέλ Αβραάμ Ναχμίας 1887, Ισαάκ Ιωσήφ Μπρούδο 1886, Ιακώβ Αβραάμ Μπέζα 1899, Δαβίδ Ιουδά Αρδίττη 1886.
50. **Σερρέρο:** Αβραάμ Σαμουήλ Σερρέρο 1880, Ιωσήφ Δανιήλ Σερρέρο 1882, Ιωσήφ Μωσέ Σερρέρο1888, Μπενίκο Σαμουήλ Σερρέρο 1888, Δαβίδ Σολομών Πίνχας άγν.
51. **Μπέιτ Ιακώβ Τσενίγιο:** Ελιάο Ιουδά Εστρόμτσα 1892, Νισσίμ Εζρά Μπαρτζιλάη 1881, Χαίμ Αβραάμ Ισραέλ 1893, Χανανέλ Χαίμ Κοέν 1898, Μωσέ Ισαάκ Σαπόρτα 1892.
52. **Αντάρ Κόντες:** Σαμουήλ Ισαάκ Σαλτιέλ 1885, Μαίρ Ελιάου Εσκάπα 1888, Χαΐμ Δαβίδ Καράσσο 1877, Αβραάμ Ισαάκ Μποττόν άγν., Ιουδά Ελιάου Μπενουζίλιο 1882.
53. **Άντζελ:** Μαΐρ Ισαάκ Πίντω1885, Ισαάκ Ασέρ Χασίδ 1887, Μωύς Ισαάκ Χασσίδ 1886, Ίνο Ιουδά Μπενσουσάν άγν., Μωσέ Ισαάκ Γκατένιο 1887.

41. **Plassa:** Sebtov Haim Nahmias 1895, Haim Avraam Perahia unknown, Yehuda Yaakov Perahia unknown, Baruh Yehuda Sasson 1897, Yaakov Abesai Gani 1894.
42. **Ezrati:** Lazar Haim Menase 1901, Mordohai Avraam Naar 1881, Avraam Solomon Molhou 1898, Mois Nissim Matzar 1883. Mois Vidal Bivas (replaced S. N. Hane) 1900.
43. **Carasso:** Dario Haim Magrizo 1890, Mois Yehiel Alevi 1877, Avraam Merkado Pelossof 1891, Avraam Yaakov Estroumtsa 1883, Avraam Saul Molhou 1888.
44. **Solomon Hassid:** Samuel Salomon Sion (replaced S. E. Sakis) 1901, Haim Nahman Molho 1889, Simon Yosef Nahmias 1879, Isaac Yaakov Nahmias 1889, Mois Avraam Beraha 1894.
45. **Talmud Tora ha-Katan (Kalamaria):** Yaakov Yehuda Amarilio 1891, Hananel Isaac Hassid 1897, Sabetai Eliahou Eleazar 1885, David Solomon Nefousi 1894, Avraam Isaac Gatenio 1880.
46. **Beit Avraam:** Mois Solomon Hanen 1896, Mois Haim Atas 1884, Mois Sebtov Benozilio 1881, Pinhas Isaac Gershon 1893, Avraam Asriel Matalon 1897.
47. **Beit Yehuda**: Aaron Saul Pipano 1874, Moshe Avraam Errera 1877, Albert Isaac Benardout 1898, Avraam Yehuda Markos 1878, Isaac Yosef Molhou 1895.
48. **Broudo:** Avraam Samuel Rikanati 1888, Ovadia Broudo 1890, Avraam (Albet) Yosef Broudo 1886, Moshe Menahem Molhou 1897, Avraam Yosef Razon 1890.
49. **Maromoles:** Avraam Yosef Pelosof 1877, Samuel Avraam Nahmias 1887, Isaac Yosef Broudo 1886, Yaakov Avraam Beza 1899, David Yehuda Arditti 1886.
50. **Serrero:** Avraam Samuel Serrero 1880, Yosef Daniel Serrero 1882, Yosef Moshe Serrero 1888, Beniko Samuel Serrero 1895, David Solomon Pinhas unknown.
51. **Beit Yaakov Tchenyo:** Eliahou Yehuda Estromtsa 1892, Nissim Ezra Bartzilai 1881, Haim Avraam Israel 1893, Hananel Haim Koen 1898, Moshe Isaac Saporta 1892.
52. **Adar Kodesh**: Samuel Isaac Saltiel 1885, Mair Eliahou Eskapa 1888, Haim David Carasso 1877, Avraam Isaac Botton unknown, Yehuda Eliahou Benozilio 1882.
53. **Angel:** Mair Isaac Pinto 1885, Isaac Asser Hassid 1887, Mois Isaac Hassid 1886, Ino Yehuda Bensouan unknown, Moshe isaac Gatenio 1887.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ
ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ
LIST OF ILLUSTRATIONS
AND ARCHITECTURAL DRAWINGS

σελ. 20 Αεροφωτογραφία της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917.
Aerial view of the city of Salonika after the fire of 1917.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 22 Αεροφωτογραφία της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917.
Aerial view of the city of Salonika after the fire of 1917.

σελ. 23 Σπίτια στην εβραϊκή συνοικία της Βέροιας (Μπαρμπούτα).
Houses in the jewish quarter of Veroia (Barbouta).
(Συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 24 Α: Μωσαϊκό δάπεδο της συναγωγής της Αίγινας.
L: Mosaic floor of the synagogue of Aegina.
(Συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)
Δ: Μωσαϊκό δάπεδο στο Μητρώο.
R: Mosaic floor of the Metroon.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 26 Ερείπια της Συναγωγής στη Δήλο.
Ruins of the synagogue at Delos.
(Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας - The Jewish Museum of Greece)

σελ. 28 Η Συναγωγή της Κομοτηνής το 1980.
The synagogue of Komotini in 1980.
(Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας - The Jewish Museum of Greece)

σελ. 29 Η Συναγωγή της Ξάνθης το 1993.
The synagogue of Xanthi in 1993.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 30 Εσωτερικό της Συναγωγής των Ιωαννίνων το 1994.
Interior of the synagogue of Ioannina in 1994.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 31 Εσωτερικό της συναγωγής των Τρικάλων το 1994.
Interior of the synagogue of Trikala in 1994.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 32 Τελετή Ενηλικίωσης (Μπαρ-Μιτσβά) σε άγνωστη συναγωγή της Θεσσαλονίκης, πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.
Bar Mitsva ceremony at an unidentified synagogue of Salonika prior to World War II.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 34 Καρτ ποστάλ της πόλης της Θεσσαλονίκης στις αρχές του Αιώνα.
Postal card of the city of Salonika at the beginning of the century.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 37 Δρόμος της Θεσσαλονίκης στις αρχές του αιώνα.
Street in Salonika at the beginning of the century.
(συλλογή Ροζέ-Βιολέ - Roger-Viollet collection)

σελ. 43 Η σχολή Ιωσήφ Νισήμ Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ στη δεκαετία του '30.
The Escola Joseph Nissim Talmud Tora ha-Gadol in the 1930s.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 45 Συνοικία 151
Quarter 151
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 47 Δρόμος της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917.
Street in Salonika after the fire of 1917.
(Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς Beth Hatefutsoth Photo Archive)

σελ. 49 Η εβραϊκή λέσχη της Θεσσαλονίκης τη φεκαετία του '30.
The jewish club of Salonika in the 1930s.
(Κεντρικά αρχεία της ιστορίας του Εβραϊκού λαού)

σελ. 52 Εσωτερικό άγνωστης συναγωγής της Θεσσαλονίκης, με προσφυγικές οικογένειες τη δεκαετία του '30.
Interior of unidentified synagogue in Salonika, with refugee families, in the 1930s.
(Κεντρικά Αρχεία της Ιστορίας του Εβραϊκού Λαού - Central Archives for the History of the Jewish People)

σελ. 54 Εβραϊκές οικογένειες στο συνοικισμό Τενεκέ Μααλέ τη

δεκαετία του '30.
Jewish families at the Teneke Maale quarter in the 1930s.
(Κεντρικά Αρχεία της Ιστορίας του Εβραϊκού Λαού - Central Archives for the History of the Jewish People)

σελ. 55 Σπίτι στη συνοικία Κάμπελ γύρω στο 1930.
House at Campbell quarter circa 1930.
(Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς - Beth Hatefutsoth Photo Archive)

σελ. 57 Λιθογραφία εβραϊκού σπιτιού κοντά στη Στοά των Καρυάτιδων στη Θεσσαλονίκη, το 17ο αιώνα.
Engraving of a jewish house near the Stoa of the Caryatides.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 58 Είσοδος της συναγωγής Μπουρλά μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.
Entrance to the Burla synagogue after World War II.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 61 Εσωτερικό της συναγωγής Ιτάλια (Γιασάν) στις αρχές του αιώνα.
Interior of Italia (Yashan) synagogue at the beginning of this century.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 64 Είσοδος της Σχολής Ιωσήφ Νισήμ Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ στη δεκαετία του '30.
Entrance to Escola Joseph Nissim Talmud Tora ha-Gadol in the 1930s.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 65 Ερείπια της συναγωγής Καταλάν μετά την πυρκαγιά του 1890.
Ruins of the Catalan synagogue after the fire of 1890.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 70 Η συναγωγή Κιάνα στη δεκαετία του '80.
Kiana synagogue in the 1980s.
(Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας - The Jewish Museum of Greece)

σελ. 71 Είσοδος της συναγωγής Κιάνα (λεπτομέρεια).
Entrance to Kiana synagogue (detail).
(Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας - The Jewish Museum of Greece)

σελ. 73 Γάμος στη συναγωγή Οτράντο στη δεκαετία του '30.
Wedding in Otranto synagogue in the 1930s.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 75 Είσοδος στη συναγωγή Μογραμπές στη δεκαετία του '30.
Entrance to Mograbis synagogue in the 1930s.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 76 Πανοραμική φωτογραφία της Θεσσαλονίκης από τη θάλασσα, γύρω στα 1890.
Panoramic view of Salonika from the sea, circa 1890.
(συλλογή Ροζέ-Βιολέ - Roger-Viollet collection)

σελ. 79 Π: Λειτουργία στην αυλή της συναγωγής Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ στις αρχές του αιώνα.
U: Service at the courtyard of the synagogue Talmud Tora ha-Gadol in the beginning of the century.
(συλλογή Γιαντ Μπεν-Τσβι - Yad Ben-Zvi collection)
Κ: Εσωτερικό της συναγωγής Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ το 1910.
L: Interior of Talmud Tora ha-Gadol synagogue in 1910.
(Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς - Beth Hatefutsoth Photo Archive)

σελ. 80 Το εϊχάλ της συναγωγής Ταλμούντ Τορά Αγκαντόλ.
The heikhal of Talmud Tora ha-Gadol synagogue.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 81 Τμήμα αεροφωτογραφίας της Θεσσαλονίκης το 1917, πριν από την πυρκαγιά.
Detail of the aerial photograph of Salonika in 1917, prior to the great fire.
(συλλογή Ροζέ-Βιολέ - Roger-Viollet collection)

σελ. 82 Περιοχή του Ιπποδρομίου στη Θεσσαλονίκη στη δεκαετία του 1910.
The Hippodrome area in Salonika circa 1910.
(συλλογή Ροζέ-Βιολέ - Roger-Viollet collection)

σελ. 85 Εσωτερικό της συναγωγής Μπέιτ Σαούλ, με προσφυγικές οικογένειες, στη δεκαετία του '30.
Interior of Beit Shaul synagogue with refugee families in the 1930s.

(Κεντρικά Αρχεία της Ιστορίας του Εβραϊκού Λαού - Central Archives for the History of the Jewish People)

σελ. 86 Η συναγωγή Βαρδάρ πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.
Vardar synagogue prior to World War II.
(συλλογή Αλμπέρτου Ναρ - Albertos Nar collection)

σελ. 87 Η συναγωγή Μπέιτ Σαούλ το 1943/4.
Beit Shaul synagogue in 1943/4.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 88 Η πύλη της συναγωγής Μπέιτ Σαούλ, κατά την υποδοχή του βασιλιά Γεωργίου του Β΄ το 1935.
The gate of Beit Shaul synagogue during the reception ceremony for King George II in 1935.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 89 Α: Το βήμα και εϊχάλ της συναγωγής Μπέιτ Σαούλ.
L: The bema and heikhal of Beit Shaul synagogue.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)
Δ: Το εϊχάλ της συναγωγής Μπέιτ Ελ.
R: The heikhal of Beit El synagogue.
(συλλογή Γιαντ Μπεν-Τσβι - Yad Ben-Zvi collection)

σελ. 90 Υποδοχή του βασιλιά Γεωργίου του Β΄ από τον αρχιραβίνο Κόρετς.
Reception of King George II by Chief Rabbi Koretz.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 91 Εβραϊκό κτίριο που ανατινάχθηκε από τους Γερμανούς.
Jewish building blown up by the Germans.
(Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς - Beth Hatefutsoth Photo Archive)

σελ. 95 Εσωτερικό της συναγωγής Όελ Γιοσέφ (Κεϊλά Σαρφατή) στη δεκαετία του '30.
Interior of Ohel Yosef synagogue (Kehila Sarfati), in the 1930s.
(Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς- Beit Hatefutsoth Photo Archive)

σελ. 96 Συναγωγή Όελ Γιοσέφ, Κεϊλά Σαρφατή, στη δεκαετία του '30.
Ohel Yosef synagogue (Kehila Sarfati), in the 1930s.
(συλλογή Αβραάμ και Δαβίδ Ρεκανάτι - Avraham and David Recanati collection)

σελ. 97 Συναγωγή Μπέιτ Ισραέλ.
Beit Israel synagogue.
(συλλογή Αλμπέρτου Ναρ - Albertos Nar collection)

σελ. 98 Η συναγωγή Μοναστηριωτών το 1994.
The Monastirioton synagogue in 1994.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 99 Α: Εσωτερικό της συναγωγής Μοναστηριωτών το 1994.
L: Interior of the Monastirioton synagogue in 1994.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)
Δ: Παράθυρο της συναγωγής Μοναστηριωτών το 1994.
R: Window of the Monastirioton synagogue in 1994.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 100 Τελετή εγκαινίων της συναγωγής Μοναστηριωτών το Σεπτέμβριο 1927 (27 Ελούλ 5687).
Inauguration ceremony of Monastirioton synagogue in September 1927 (27 Elul 5687).
(Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου της Διασποράς - Beit Hatefutsoth Photo Archive)

σελ. 101 Αρχιτεκτονικά σχέδια της συναγωγής Μοναστηριωτών.
Architectural drawings of the Monastirioton synagogue.
(Αρχιτέκτονας Ηλίας Β. Μεσσίνας - Elias V. Messinas, architect)

σελ. 102 Αρχιτεκτονικά σχέδια της συναγωγής Γιαντ Λεζικαρόν.
Architectural drawings of the Yad le-Zikaron synagogue.
(Αρχιτέκτονας Ηλίας Β. Μεσσίνας - Elias V. Messinas, architect)

σελ. 103 Εσωτερικό της συναγωγής Γιαντ Λεζικαρόν το 1994.
Interior of Yad le-Zikaron synagogue in 1994.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 104 Εσωτερικό της συναγωγής Γιοσούα Αβραάμ Σαλέμ, στο Γηροκομείο Σαούλ Μοδιάνο, το 1994.
Interior of the Yoshua Avraham Salem synagogue, at the Shaul Modiano Old Age Home, in 1994.

σελ. 104 Αρχιτεκτονικά σχέδια της συναγωγής Γιοσούα Αβραάμ Σαλέμ.
Architectural drawings of the Yoshua Avraham Salem synagogue.
(Αρχιτέκτονας Ηλίας Β. Μεσσίνας - Elias V. Messinas, architect)

σελ. 105 Αεροφωτογραφία της Θεσσαλονίκης του 1917, πριν από την πυρκαγιά.

Aerial photograph of Salonika in 1917, prior to the great fire.
(συλλογή Ροζέ-Βιολέ - Roger-Viollet collection)

σελ. 106 Χάρτης της Θεσσαλονίκης της δεκαετίας του 1940.
Map of the city of Salonika in the 1040s.
(Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τμήμα Αρχιτεκτονικής - Aristotle University of Thessalonike, Architecture department)

σελ. 107 Χάρτης της Θεσσαλονίκης της δεκαετίας του 1940.
Map of the city of Salonika in the 1040s.
(Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τμήμα Αρχιτεκτονικής - Aristotle University of Thessalonike, Architecture department)

σελ. 110 Σύγχρονος χάρτης της Βέροιας.
Contemporary map of Veroia.
(Δήμος Βέροιας - Municipality of Veroia)

σελ. 113 Μερική όψη των στεγών της εβραϊκής συνοικίας Βέροιας (Μπαρμπούτα) τη δεκαετία του '80.
Partial view of the roofs of the jewish quarter of Veroia (Barbouta) in the 1980s.
(Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας - The Jewish Museum of Greece)

σελ. 114 Σπίτια στην ανοιχτή αυλή της εβραϊκής συνοικίας (Μπαρμπούτα) το 1993.
Houses at the open courtyard of the jewish quarter (Barbouta) in 1993.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 117 Σπίτι στην εβραϊκή συνοικία (Μπαρμπούτα) το 1993.
House at the jewish quarter (Barbouta) in 1993.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 118 Σπίτι στην εβραϊκή συνοικία (Μπαρμπούτα) το 1993.
House at the jewish quarter (Barbouta) in 1993.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 121 Το σπίτι όπου κατοικούσε η οικογένεια Μορδοχάι, πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στην εβραϊκή συνοικία (Μπαρμπούτα) το 1993.
The house where the Mordohai family lived before World War II, at the jewish quarter (Barbouta) in 1993.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 123 Η συναγωγή της Βέροιας το 1993.
The synagogue of Veroia in 1993.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 125 Είσοδος της συναγωγής.
Entrance to the synagogue.
(Φωτογράφος Σωκράτης Μαυρομάτης - photographer Socratis Mavromatis)

σελ. 126 Αρχιτεκτονικά σχέδια της συναγωγής Βέροιας.
Architectural drawings of the synagogue of Veroia.
(Αρχιτέκτονας Ηλίας Β. Μεσσίνας - Elias V. Messinas, architect)

σελ. 127 Το Μικβέ το 1993.
The mikve in 1993.
(συλλογή Ηλία Β. Μεσσίνα - Elias V. Messinas collection)

σελ. 128 Α: Εσωτερικό της συναγωγής το 1995.
L: Interior of the synagogue in 1995.
(Φωτογράφος Σωκράτης Μαυρομάτης - photographer Socratis Mavromatis)
Δ: Το δάπεδο της συναγωγής το 1995.
R: The floor of the syagogue in 1995.
(Φωτογράφος Σωκράτης Μαυρομάτης - photographer Socratis Mavromatis)

σελ. 129 Α: Διακοσμητικό ταβάνι στο εσωτερικό της συναγωγής το 1995.
L: Decorative ceiling in the interior of the synagogue in 1995.
(Φωτογράφος Σωκράτης Μαυρομάτης - photographer Socratis Mavromatis)
Δ: Το εϊχάλ.
R: The heikhal.
(Φωτογράφος Σωκράτης Μαυρομάτης - photographer Socratis Mavromatis)

σελ. 130 Εσωτερικό της συναγωγής Βέροιας το 1995.
Interior of the synagogue of Veroia in 1995.
(Φωτογράφος Σωκράτης Μαυρομάτης - photographer Socratis Mavromatis)

σελ. 132 Το εβραϊκό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης πριν από την καταστροφή του το 1943.
The jewish cemetry of Salonika, prior to its destruction in 1943.
(συλλογή Γιαντ Μπεν-Τσβι - Yad Ben-Zvi collection)

σελ. 133 Το εβραϊκό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης μετά την καταστροφή του το 1943.
The jewish cemetry of Salonika, after its destruction in 1943.
(συλλογή Γιαντ Μπεν-Τσβι - Yad Ben-Zvi collection)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ BIBLIOGRAPHY

Α. Βιβλία - Books

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Απόστολος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1992

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Απόστολος, *Μακεδονία· Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1992

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κωνσταντίνος Α., *Οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19ου αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου*, Θεσσαλονίκη, Μακεδονική Βιβλιοθήκη, 1980

Βαλκανική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Αθήνα, Μέλισσα, 1989

ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ Ιωάννης Κ. «Ιστορικόν αρχείον Βεροίας. Εκλογαί», Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, *Μακεδονική Βιβλιοθήκη*, 3, 1942

Βέροια. Βέροια, Έκδοση Δήμου Βέροιας, 1991

ΓΟΥΝΑΡΗΣ Γεώργιος, Τ*α τείχη της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1976

ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ Βασίλης, Evliya Helebi (1611-1679). *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή* [εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Βασίλη Δημητριάδη], Θεσσαλονίκη, 1973

ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ Βασίλης, Τ*οπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την τουρκοκρατία, 1430-1912*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, 1983

Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, 1989

ΚΥΡΙΕΡΗ,ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ,*Ελληνικός Οδηγός* , 1921.

ΕΝΕΠΕΚΙΔΗΣ Πολυχρόνης, *Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια 1875-1912*, Θεσσαλονίκη, 1981

Η Θεσσαλονίκη στους χάρτες, Θεσσαλονίκη, Σύλλογος Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών Βόρειας Ελλάδας, 1985

ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ Σώζων, *Ελληνική Εβραϊκή Βιβλιογραφία, Αυτοτελείς εκδόσεις*, 1716- 1985, Αθήνα, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο, 1987

Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 1992

ΚΑΛΑΜΑΝΤΗΣ Γιώργος, *Θεσσαλονίκη 1850-1918, Η πόλη των Εβραίων και η αφύπνιση των Βαλκανίων*, Αθήνα, Εκάτη, 1994

ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Ν., «Βέροια», *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, τ.7, Αθήνα: Μέλισσα, 1990

ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Νίκος, *Αρχιτεκτονικές και πολεοδομικές επεμβάσεις στο ιστορικό κέντρο της Βέροιας*, Βέροια, Δημοτική Επιχείρηση Τοπικής Ανάπτυξης, 1990

ΚΑΜΠΕΛΗΣ Ι., «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης», *Λεύκωμα Βόρειας Ελλάδας*, Αθήναι, 1934, τ. Ι

ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ-ΓΕΡΟΛΥΜΠΟΥ Αλέκα, *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1995

ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ-ΓΕΡΟΛΥΜΠΟΥ Αλέκα, ΚΟΛΩΝΑΣ Βασίλης, «Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά το 1917.», *Πρακτικά του Α' Συμποσίου Ιστορίας Οι Εβραίοι στον Ελληνικό χώρο· Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια*, σελ. 231-254, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 1995

Βιβλίο μνήμης, Αθήνα, ΚΙΣ, 1979

ΚΟΛΩΝΑΣ Βασίλης, *Θεσσαλονίκη 1912-1922: Οκτώ δεκαετίες Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής*, Θεσσαλονίκη, 1993

ΚΟΨΙΔΑΣ Κωστής, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μέσα από τις καρτ-ποστάλ, 1886-1917*, Θεσσαλονίκη, 1992

ΚΟΛΩΝΑΣ Βασίλης,ΠΑΠΑΜΑΤΘΑΙΑΚΗ Λένα, *Ο αρχιτέκτονας Vitaliano Posseli: τα έργα του Θεσσαλονίκη 19ος αιώνας*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1980

ΚΥΡΙΑΖΙΔΗΣ Παύλος, *Πρώτοι Έλληνες Τεχνικοί Επιστήμονες Περιόδου Απελευθέρωσης*, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 1976

ΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Θάλεια, *Θρησκευτική Αρχιτεκτονική στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία φάση της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1989

ΜΟΛΧΟ Ρένα, «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης και η Ένταξή της στο Ελληνικό Κράτος, 1912-1919», *Πρακτικά Συμποσίου: Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, Θεσσαλονίκη, Δήμος Θεσσαλονίκης, 1986,σελ 285-301.

ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Νίκος, *Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Βέροιας*, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 1967

ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Νίκος, *Θεσσαλονίκη 1900-1917*, Θεσσαλονίκη, Μ. Μόλχο, 1980

ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Νίκος, *Η Αρχιτεκτονική Προεξοχή "το σαχνισί", Συμβολή στη Μελέτη της Ελληνικής Κατοικίας*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1988

ΜΩΥΣΗΣ Ασέρ, *Ιστορία της εν Ελλάδι Σιωνιστικής Κινήσεως*, Τελ Αβίβ, 1969

ΝΑΡ Αλμπέρτος, *Οι Συναγωγές της Θεσσαλονίκης: τα Τραγούδια μας, Μελετήματα γύρω από την Ιστορία και την Παράδοση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 1985

ΝΕΧΑΜΑ Ζοζέφ, *In memoriam: Αφιέρωμα εις την Μνήμην των Ισραηλιτών θυμάτων του Ναζισμού εν Ελλάδι*, Θεσσαλονίκη, 1974

ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Οι Αντισημίται*, Αθήνα, 1960

ΣΒΑΡΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ., *Η μαγική Μπαρμπούτα*, Λαογραφικά της Βέροιας, Βέροια, 1979

ΣΙΜΠΗ Ιακώβ, *Το αρχέτυπο του Εβραίου στην Ελληνική Λαϊκή Παράδοση*, Ιερουσαλήμ, 1983

ΣΙΜΠΗ Μπαρούχ, *Αγκαντά σελ Πέσσαχ*, Θεσσαλονίκη, Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 1987

ΣΟΥΛΙΩΤΗΣ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Α., *Η Οργάνωση Θεσσαλονίκης, Απομνημονεύματα Μακεδονικού Αγώνα*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1984

ΣΤΑΜΠΟΥΛΗΣ Γ., *Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν και μετά το 1912*, Θεσσαλονίκη, Διόσκουροι, 1984

ΤΑΤΑΚΗΣ Α.Β., *Ancient Beroea, Prosopography and Society, Athens, Research Center for Greek and Roman antiquity*, National Hellenic Research Foundation, 1988

ΤΟΝΤΟΡΩΦ Ν., *Η Βαλκανική Πόλη, 15ος-19ος αιώνας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986

ΤΣΕΛΕΜΠΙ Εβλιγιά, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εκάτη, 1991

ΦΛΑΪΣΕΡ Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα*, Αθήνα, Παπαζήση, 1995

ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΣ Χ.Α., *Οι Ισραηλίται της Θεσσαλονίκης*, Αθήνα, Τυπογραφείο Κύκλου, 1935

ΧΙΟΝΙΔΗΣ Γεώργιος Χ., *Ιστορία της Βέροιας (της πόλεως και της περιοχής), τόμος Α' (Ι. Εισαγωγικαί έννοιαι, ΙΙ. Η Βέροια επί Μακεδόνων, ΙΙΙ. Η Βέροια επί Ρωμαίων)*, Βέροια, χωρίς εκδότη, 1960, 244 σελ., τόμος Β' (Βυζαντινοί χρόνοι), Θεσσαλονίκη, 1970

ΧΙΟΝΙΔΗΣ Γεώργιος Χ., *Σύντομη Ιστορία του Χριστιανισμού στην Περιοχή της Βέροιας*, Βέροια, Αδελφότητα "Πελεκάν", 1961

ΧΙΟΝΙΔΗΣ Γεώργιος Χ., *Συνοπτική Ιστορία της Βέροιας*, δύο ομιλίες Θεσσαλονίκη, 1981

ΧΙΟΝΙΔΗΣ Γεώργιος Χ., *Η Απελευθέρωση της Τουρκοκρατούμενης Βέροιας (16.10.1912) και η Διένεξη Ε. Βενιζέλου - Κων/νου*, διάλεξη, Έκδοση του Συλλόγου Βεροιέων Θεσσαλονίκης, 1983

ΧΙΟΝΙΔΗΣ Γεώργιος Χ., *Η Αρχαία και η Βυζαντινή Βέροια (Μαθήματα για την Ιστορία της)*, Βέροια, Έκδοση - διαχείριση της "Ενώσεως Παλαιών Προσκόπων Βεροίας", 1993

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Α., *Ιστορία της Βέροιας*, Βέροια, 1960

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Γ., *Η Θεσσαλονίκη κατά την τελευταίαν εκατονταετίαν*, Θεσσαλονίκη, 1936

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ν., *Τα λαϊκά σπίτια της Βέροιας, Το ελληνικό λαϊκό σπίτι*, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Β΄ έκδοση, 1977

ABASTADO Z., *La perle de l'Egée. Salonique ce qu'elle fut.* Salonique, 1918

ALEXANDER Tamar, HAIM Abraham, HASAN-ROKEN Galit, HAZAN Ephraim (eds), «History and Creativity in the Sephardi and Oriental Jewish Communities», *Proceedings, Third International Congress for Research on the Sephardi and Oriental Jewish Heritage*, Jerusalem: Misgav Yerushalaim, 1994

ALEXOPOULOU Giannoula, KINICLIS Michele, *Disegno rilievo e recupero di un ghetto ebraico a Veria.* Tesi di Laurea, I.U.A.V., 1988-89 (Μετάφραση από τα Ιταλικά Β. Μακροπούλου)

ALLATINI Moise, *A Sketch of the State of Primary Education among the Jews of the East and especially among the Jews of Salonica.* London: Wertheimer, Lea and Co., Printers, 1875

La liberation de Salonico; l'allianca balkanica contro la Turkia. Salonico: Accion, 1931

ASSER Ariella, *La communauté juive de Salonique - une communauté de survivants. Identité collective ou sentiment d'appartenance.* [DEA en Sociologie, dir. Dominique Schnapper] Paris: EHESS, 1984

ATTAL Robert, *Les Juifs de Grèce. Bibliographie.* Jérusalem: Institut Ben-Zvi, 1984

BARNAI Jacob, «Los Sefardves en el imperio otomano (siglos XV-XIX), in BEL BRAVO» , Marva Antonia (ed.) *Diaspora Sefardv.* Madrid: Mapfre, 1992, pp. 93-151

BARNAI Jacob, "La communauté juive de Salonique (1430-1943)" , 425-426 in MICHOULAN Henry (dir.), *Les Juifs d'-Espagne: histoire d'une diaspora 1492-1992.* Paris: Librairie Européenne des Idées, 1992, pp. 397-408

BENARDETE Mair José, *Hispanismo de los levantinos sefardves.* Madrid: Aguilar, 1963

BENSASSON M.J., *Espaqa y sus hijos de Oriente.* Alicante: Sirvent y Sanchez, Impresores, 1905

BICKERMAN Elias J., *The Jews in the Greek Age.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988

BLACK Linda Perlis, *Synagogue Architecture and Planning.* Monticello, IL: Council of Planning Librarians, 1978

BOWMAN Steven, *Towards a Bibliography of Greek Jewry.* Athens, 1973

Le Cinquantenaire de la fondation de l'Alliance Isr. Univ. à Salonique. Salonique: Imprimerie "Progrès", mai 1910

COPSIDAS Costis, *Les Juifs de Thessalonique à travers les cartes-postales 1886-1917.* Thessalonique: 1992

CORNESCU Alexander, "Sephard and Ashkenaz Jews in the Balkans," in *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Europıen.* Athθnes, 1972, vol. 3, pp. 781-783

DNAZ-MAS Paloma, *Sephardim.. The Jews from Spain.* Chicago: The Univresity of Chicago Press, 1992

ELAZAR Daniel, *The Other Jews: The Sephardim Today.* New York: Basic Books, 1988

EMMANUEL J.S., *Histoire des Israélites de Salonique. Histoire sociale, économique et littéraire.* Thonon-les-Bains, 1936 [de 140 av. J-C à 1640]

EMMANUEL I., *Histoire de l'industrie des Israélites de Salonique.* Paris, 1939

EPSTEIN M.A., *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1980

FRANCO Moose, *Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire ottoman.* [réimpression], Paris: Centre d'études don Isaac Abravanel, U.I.S.F., 1980

GERBER Jane, *The Jews of Spain.* New York: The Free Press, 1992

GICEV Strahil, "Les débuts de l'imprimerie juive dans les Balkans", in *Actes du IIe Congrès International des études du Sud-Est Européen.* Athènes, 1972, vol. 3, pp. 785-787

GOODENOUGH Erwin R., *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963-1968

GRANT Michael, *The Jews in the Roman World.* London: Weidenfeld and Nicholson, c. 1973

GRUNWALD Kurt, *A Study of Baron Maurice de Hirsch. Entrepreneur and Philanthropist.* Jerusalem: Israel Programs for Scientific Translation, 1966

GUERON Aron Astruc, *Salonique et son avenir.* Sofia, 1913

Josephus Flavius, *The complete works of Josephus.* Grand Rapids MI: Kregel Publications,1993 [1960]

JUHASZ Esther (ed.), *Sephardi Jews in the Ottoman Empire: Aspects of Material Culture.* Jerusalem: The Israel Museum, 1990

KALOGIROU Nikos, *Architectural and Planning Interventions in the Historical Centre of Verria.* Veroia : Municipal Enterprise Board, 1990

KALOGIROU Nikos, *Veroia-Greek Traditional Architecture.* Athens: Melissa, 1990

KINSEY Robert, S., *With Paul in Greece.* Nashville, TN: The Parthenon Press, 1957

KRINSKLY Carol Herselle, *Synagogues of Europe.* New York: Dover Publications, 1985

LASCARIS M., *Salonique à la fin du XVIIIe siècle.* Athènes, 1939

LEAKE William Martin, *Travels in Northern Greece.* Amsterdam: A.M.Hakkert, 1967 [1835]

LEVINE Lee, A*ncient Synagogues Revealed.* Jerusalem: The Israel Exploration Society - Academic Press, 1981

LEVY Avigdor, *The Sephardim in the Ottoman Empire.* Princeton, NJ: The Darwin Press, 1992

LEVY Sam, *Les Juifs de Salonique.* Salonique, 1933

LIFSHITZ B., *Donateurs dans les synagogues juives.* Paris: J. Gabalda, 1976

LOEB Isidore, *La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie.* Paris, 1877

LOUKOMSKI George K., *Jewish Art in European Synagogues.* Essex: Hutchinson & Co., 1947

MAIMON Sam Bension, *The Beauty of Sephardic Life.* Seattle, WA: Maimon Ideas Publications, 1993

MAZOWER Mark, *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation 1941-44.* New Haven, CT: Yale University Press, 1993

MAZUR Belle, *Studies on Jewry in Greece.* Athens: Hestia Printing Office, 1935

MICHOULAN Henry (dir.), *Les Juifs d'Espagne: histoire d'une diaspora 1492-1992.* Paris: Librairie Européenne des Idées, 1992

MEYUHAS GINIO Alisa (ed.), *Jews, Christians, and Muslims in the Mediterranean World after 1492.* London: Frank Cass, 1992

MODIANO Léon, *Le judaisme et l'Alliance Israélite. Conférence faite le 30 octobre 1909 à l'Association des Anciens Elèves de l'A.I.U.* Salonique: sans éd., novembre 1901

MOLHO M., *Contributiones sovre la historia de los Judios de Thessaloniki.* Salonique, 1936

MOLHO Michael, *Usos y costumbres de los Sefardves de Salonica.* Madrid-Barcelona: Instituto Arvas Montano, 1950

MOLHO Michael, *Les Juifs de Salonique à la fin du XVIe siècle. Synagogues et patronymes.* Clermont-Ferrand, 1991

MOUTSOPOULOS Nikos, *Thessaloniki 1900-1917.* Thessaloniki: Molho Publications, 1981

NEHAMA Joseph, Histoire des Israélites de Thessalonique. Thessalonique: Communauté Israélite de Thessalonique, 1935-78 [7 vols]

PETROPOULOS Elias, *Les Juifs de Salonique: In memoriam.* Paris, 1983

RECANATI A.(ed.), *Zikhron Saloniki. Grandeza i Destruyicion de Yeruchalayim del Balkan.* Tel Aviv: El Commitato por la Edition del Livro Sovre la Communita de Salonique, 5732 [1972], [2 vols.]

RISAL P. [Joseph Nehama], *La ville convoitıe.* Salonique. Paris: Perrin et Cie, 1914

ROUSSO Aaron, *Salonique: Ville Mère en Israel. Jerusalem,* Tel-Aviv: Centre de recherches sur le Judaisme de Salonique - Union des Juifs de Grèce (olé Yavan) - Fonds d' oeuvre culturels Alcheh - Fonds pour étudiants Leon Recanati, Jerusalem, 1967.

SAFRAI S., STERN M., *The Jewish People in the First Century.* Assen: Van Gocum, 1974

SAIAS J., *La Grèce et les Israélites de Salonique.* Paris, 1919

SAPORTA Y BEJA E., *Selanik i sus Djudios.* Paris, 1979

SCHWARZFUCHS Simon (dir.), *L' "Alliance" dans les communautés du bassin méditerranéen à la fin du XIXème siècle et son influence sur la situation sociale et culturelle.* Jérusalem: Misgav Yerushalayim, 1987

SCIAKY L., *Farewell to Salonika.* New York, 1946

SMALLWOOD Mary E., *The Jews under Roman Rule: from Pompei to Diocletian.* Leiden: E.J. Brille, c. 1976

STAVROULAKIS Nikos, *The Jews of Greece.* Athens: Talos Press, 1990

STAVROULAKIS Nikos,DE VINNEY Timothy, *Jewish Sites and Synagogues in Greece.* Athens: Talos Press, 1992

STAVROULAKIS Nikos, *Salonika, Jews and Dervishes.* Athens: Talos Press, 1993

SUKENIK Eleazer Lipa, *Ancient Synagogues in Palestine and Greece.* London: Oxford University Press, 1934

TCHERNIKOVER Victor, *Hellenistic Civilization and the Jews.* Philadelphia: The Jewish Publication Society in America, 1959

TUDELA Benjamin of, *The Itinerary of Benjamin of Tudela.* Miami, 1987

VERMEULE Cornelius, *Jewish Relationships with the Art of Ancient Greece and Rome.* Boston: Dept. of Classical Arts, Museum of Fine Arts, 1981

VIDAL-NAQUET Pierre, *"Salonique déjudaosée" in Les Juifs, la mémoire et le présent-II.* Paris: La Découverte, 1991

WIDOGER Geofrey, *The Story of the Synagogue.* Jerusalem: The Domino Press, 1986

Reports on the Jewish Situation. The Situation of the Jews in Greece. New York, 1944, World Jewish Congress Advisory Council on European Jewish Affairs

Β. Περιοδικά - Periodicals

ΑΒΔΕΛΑ Έφη, «Αφιέρωμα: Εβραίοι στην Ελλάδα. Προσεγγίσεις σε μια Ιστορία των Νεοελληνικών Μειονοτήτων», *Σύγχρονα Θέματα* σελ. 52-53 (1994)

«Αφιέρωμα Θεσσαλονίκη», *Αρχαιολογία* 7, (1983)

ΒΑΡΩΝ Οντέτ, «Οι Εβραίοι στον Ελληνικό Χώρο: ένα συμπόσιο», *Ιστορικά* 14-15 σελ. 236-237 (1991)

«Εβραίοι στην Ελλάδα. Προσεγγίσεις σε μια Ιστορία των Νεοελληνικών Μειονοτήτων», *Σύγχρονα Θέματα,* σελ. 52-53 1994, αφιέρωμα

ΖΑΡΚΑΔΑ Χ. - ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ Κ., «Συντήρηση και αναβίωση της εβραϊκής συνοικίας στη Βέροια», *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 13 (1979), 80-83.

ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Νίκος et al., «Το Ιστορικό Κέντρο της Βέροιας. Μια Πρόταση Ανάπλασης του Αστικού Χώρου», *Πόλη και Περιφέρεια* 8, σελ. 115-137, (1993)

ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ - ΓΕΡΟΛΥΜΠΟΥ Αλέκα, «Νεώτερα στοιχεία για τη χωρική οργάνωση των Εβραϊκών Κοινοτήτων στις Πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (19ος)» , στο συνέδριο *Οι εβραϊκές κοινλοτητες της ΝΑ Ευρώπης από τον 15ο αιώνα ως το τέλος του Β΄Παγκοσμίου Πολέμου,* Απρίλιος 1993

ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ-ΓΕΡΟΛΥΜΠΟΥ Αλέκα, «Πρώιμες Πολεοδομικές Πρωτοβουλίεςτης Δημοτικής Αρχής και το Πρώτο Σχέδιο Πόλεως στη Θεσσαλονίκη (1870-1880)», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεσσαλονίκη* υπό την αιγίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης του Δήμου Θεσσαλονίκης, σελ. 151-177 (1994)

ΚΟΛΩΝΑΣ Βασίλης, «Ο Εκλεκτισμός, Αρχιτεκτονική Επιλογή των Φορέων Εκσυγχρονισμού στη Θεσσαλονίκη», *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 24 σελ. 72-77 (1990)

ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Π.Μ., «Σχολεία Αλλοφύλων εν Θεσσαλονίκη», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών σελ. 155-183, 1910

ΜΑΜΖΟΡΙΔΗΣ Λάζαρος, «Περί Ελλήνων και Εβραίων της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 93-96, 1940

ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ Χαράλαμπος, «Ένα υπόμνημα για την πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης στα 1917 και την περίθαλψη των θυμάτων», *Μακεδονικά* ΙΗ' σελ. 143-171 (1978)

«Η Πνευματική Προσφορά των Εβραίων της Θεσσσαλονίκης», *Ο Παρατηρητής,* σελ. 25-26 (1994), Αφιέρωμα

ΡΕΟΥΒΕΝ Μ.Σ., «Ο Εβραϊκός Τύπος στη Θεσσαλονίκη, και γενικότερα στην Ελλάδα», *Χρονικά* Ιούνιος 1978, σελ. 3-19

ΚΟΛΩΝΑΣ Βασίλης, Ο Εκλεκτισμός, αρχιτεκτονική επιλογή των φορέων εκσυγχρονισμού στη Θεσσαλονίκη, Αρχιτεκτονικά Θέματα 24, σελ. 72-77, 1990

ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Π.Μ., Σχολεία Αλλοφύλων εν Θεσσαλονίκη, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών, σελ. 155-183, 1910

ΜΑΜΖΟΡΙΔΗΣ Λάζαρος, Περί Ελλήνων και Εβραίων της Θεσσαλονίκης, Μακεδονικόν Ημερολόγιον, σελ. 93-96, 1940

ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ Χαράλαμπος, Ένα υπόμνημα για την πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης στα 1917 και την περίθαλψη των θυμάτων, Μακεδονικά ΙΗ', σελ. 143-171, 1978

Ο Παρατηρητής, Αφιέρωμα· Η Πνευματική Προσφορά των Εβραίων της Θεσσσαλονίκης, σελ. 25-26, 1994

ΡΕΟΥΒΕΝ Μ.Σ., Ο εβραϊκός Τύπος στη Θεσσαλονίκη και γενικότερα στην Ελλάδα, Χρονικά, Ιούνιος 1978, σελ. 3-19

ΣΑΜΠΕΤΑΪ Αξαριά Χανανία, Η Κοινότητα Βέροιας και οι σχέσεις της με την κοινότητα Θεσσαλονίκης, Χρονικά 11, σελ. 4-6, 1978

ΣΒΑΡΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Στοιχεία για τους Εβραίους της Βέροιας, Χρονικά 138, σελ. 14-15, 1995

ΣΚΟΥΡΤΗΣ Ιωάννης, Μετανάστευση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στη Γαλλία κατά το μεσοπόλεμο, Θεσσαλονίκη 3, σελ. 235-254, 1992

Σύγχρονα Θέματα, Εβραίοι στην Ελλάδα. Προσεγγίσεις σε μια ιστορία των νεοελληνικών μειονοτήτων, σελ. 52-53, 1994

Χρονικά, Αφιέρωμα στη Βέροια, 11, Κ.Ι.Σ., 1978

ANONYME, La situation des juifs de Grèce, Les Cahiers de l'AIU 26 (1948) 9; 27 (1948) 13; 28-29 (1948-49) 15

BENAROYA A., "A Note on the Socialist Federation of Saloniki" Jewish Social Studies vol. XI, n° 1 (January 1949) 69-72

BENVENISTE Annie, "Identité et intégration: parcours dimmigration des Juifs de Grèce" Pardès 12 (1990) 211-218

BOWMAN Steven, "Remnants and Memories in Greece" Forum on the Jewish People, Zionism and Israel 2 (1976) 63-71

BOWMAN Steven, "Jews in Wartime Greece" Jewish Social Studies 48 (1986) 45-62

DIMITRIADES Vasilis, "Byzantine and Ottoman Thessaloniki" Byzantinische Forschungen 16 (1991) 265-273

DUMONT Paul, "Une organisation ouvrière ottomane: la Fédération ouvrière de Salonique (1908-1912)" Études balkaniques [Sofia] n° 1 (1975) 76-88

DUMONT Paul, "The Social Structure of the Jewish Community of Salonika at the End of the Nineteenth Century" Southeastern Europe 5, Pt. 2 (1979) 33-72

DUMONT Paul, "La fédération socialiste ouvrière de Salonique à l'époque des guerres balkaniques" East European Quarterly vol. XIV, n° 4 (1980) 383-410

DUMONT Paul, "La structure sociale de la communauté juive de Salonique à la fin du XIXe siècle" Revue historique CCLXIII/2 [243, n 2] (1980) 351-393

DUMONT Paul, "La franc-maçonnerie d'obédience française à Salonique au début du XXe siècle" Turcica XVI (1984) 65-94

FISHER A.J., "The Rise and Fall of Greek Jewry" Jewish Affairs vol. 8, 8, Aug. 1953, 23-29

GELBER N.M., "An Attempt to Internationalize Salonica, 1912-1913" Jewish Social Studies, vol. XVII, 2, April 1955, 105-114

HAUSER Ph., "Héritiers de deux millénaires de judaosme

sépharade: six mille juifs grecs" Israelitisches Wochenblatt vol. 74, 30, July 26 1974

KITROEFF Alexandros, "Documents: The Jews in Greece, 1941-44. Eyewitness Accounts" Journal of the Hellenic Diaspora vol. XII, No. 3, 1985

LIVY S. "Les communautés religieuses de Salonique" Almanach
National (1911) 97-167

LEWKOWICZ Bea, "'Greece is My Home, But...' Ethnic Identity of Greek Jews in Thessaloniki" Journal of Mediterranean Studies 4, 2 (1994) 225-240

MAZOWER Mark, "Salonica between East and West, 1860-1912" Dialogos 1 (1994) 104-127

MOLHO Rena, "The Jewish Community of Salonika and its Incorporation into the Greek State, 1912-19" Middle Eastern Studies vol. 24, 4 (1988) 391-403

MOLHO Rena, "Popular Antisemitism and State Policy in Salonica during the City's Annexation to Greece" Journal of Jewish Studies 50, 3-4, Summer-Fall (1988-1993) 253-264

MOLHO Rena, "Salonique après 1912. Les propagandes étrangères et la communauté juive" Revue Historique 287 (1992) 127-140

MOLHO Rena, "Education in the Jewish Community of Thessaloniki in the Beginning of the Twentieth Century" Balkan Studies 34 (1993) 259-269 [Also published in Proceedings, World Conference of Jewish Studies 11 (1994) B3, 179-186]

NEHAMA Joseph, "L'Oeuvre de l'AIU à Salonique" Les Cahiers de l'AIU, supplément en langue française du "-Mahbereth" 15, Mai 1961, 269-272

RISAL P., "Les Sabbatéens de Salonique" Revue de l'Alliance Israélite Universelle 5, 1902

SLOUCHEZ N., "Antisémitisme et sionisme en Turquie (-Salonique)" Revue du Monde Musulman 9 (1910) 174-177

STAVRIANOS L.S., "The Jews of Greece" Journal of Central European Affairs, vol. 8, 3, (1948) 256-269

Γ. Εγκυκλοπαίδειες, λεξικά κ.λπ.
Encyclopedias, dictionaries, etc.

Encyclopedia "Judaica" Vol. 1-16, Jerusalem: Keter Publishing House, 1972

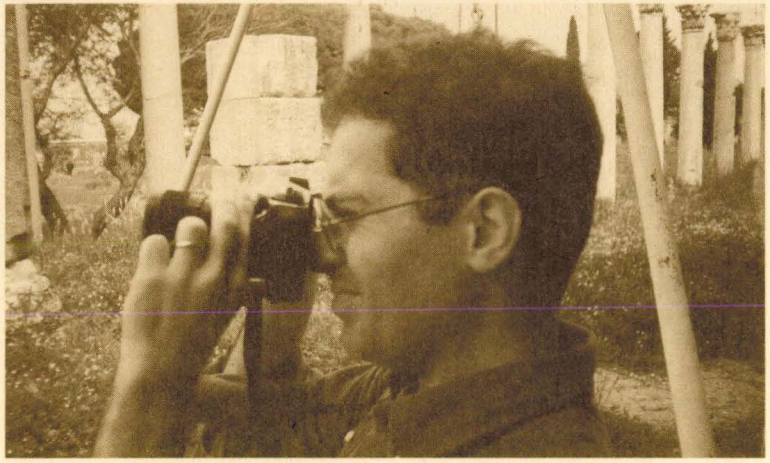
The New Testament. Cambridge: Cambridge University Press, 1966

Webster's New World Dictionary. New York: Collins, 1976

FLEMING John, HONOUR Hugh, PEVSNER Nikolaus, The Penguin Dictionary of Architecture. Harmondsworth: Penguin Books, 1981 [1966]

JGS Messinas, Elias V and Ion.
DS Synagogues of Salonika and Veroia.
135 Athens, Gavrielides Editions, 1997.
.G72
M47
1997

Jewish Genealogy Society
of Greater Washington
Reference Only
Do Not Remove

Ο Ηλίας Β. Μεσσίνας σπούδασε αρχιτεκτονική στην Ακαδημία Μπετσαλέλ της Ιερουσαλήμ και στο Πανεπιστήμιο Γέηλ των ΗΠΑ. Η διδακτορική του διατριβή στο Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο αφορούσε στις συναγωγές στην Ελλάδα, την αρχιτεκτονική τους και τη σχέση τους με τον ιστό της πόλης και την εβραϊκή συνοικία. Ζει μόνιμα στο Ισραήλ, όπου εργάζεται και διδάσκει αρχιτεκτονική. Έχει ασχοληθεί με την μελέτη και αποτύπωση των ελληνικών συναγωγών από το 1993. Έχει δώσει διαλέξεις, έχει δημοσιεύσει μελέτες και έχει επιμεληθεί εκθέσεις σχετικά με τις ελληνικές συναγωγές στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Είναι υπεύθυνος για το πρόγραμμα της σταδιακής αναστήλωση της συναγωγής στη Βέροια από το 1996.

Elias V. Messinas, is a graduate of the Yale School of Architecture, and Bezalel Academy of Arts and Design, Jerusalem. His doctorate thesis at the National Technical University of Athens examined the Greek synagogues, their architecture, and their relationship to the urban fabric of the historic city, and the Jewish quarter. He lives in Israel, where he practices and teaches architecture. He has been studying and documenting the Greek synagogues since 1993. He has lectured, published, and exhibited his research on the synagogues, in the United States, Israel, and Greece. He has been coordinating the conservation program of the synagogue in Veroia in phases since 1996.

Θεσσαλονίκη και Βέροια: δύο πόλεις στα βήματα του Απόστολου Παύλου.
Δύο πόλεις στις οποίες πριν από δεκαεννέα αιώνες, ο Απόστολος Παύλος επισκέφθηκε τις αρχαίες συναγωγές τους και δίδαξε στις εβραϊκές τους κοινότητες. Σήμερα, η άλλοτε μητέρα του Ιουδαϊσμού Θεσσαλονίκη και η γειτονική της Βέροια, ξαναζωντανεύουν μέσα από τις σελίδες αυτού του βιβλίου. Αδημοσίευτα στοιχεία, φωτογραφίες και αρχιτεκτονικά σχέδια ζωντανεύουν περισσότερες από εβδομήντα συναγωγές στις δύο πόλεις, από τις οποίες ελάχιστες διασώζονται στις μέρες μας.

Salonika and Veroia: two cities in the footsteps of St.Paul.
Two cities in which ninteen centuries ago, St. Paul visited their ancient synagogues, and taught the scriptures to their Jewish communities. Today, Salonika, the mother of Israel of the past, and neighboring Veroia, are revived in the pages of this book. Unpublished material, photographs and architectural drawings recreate over seventy synagogues that existed in the two cities, a few of which survive till our days.